

1049

1022

ЗАХІДНЯ УКРАЇНА

АЛЬМАНАХ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

891 . 79 (08)

СПІЛКА РЕВОЛЮЦ. ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

ЗАХІДНА УКРАЇНА

ЛІТЕРАТУРНО-ГРОМАДСЬКИЙ
ЗБІРНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
Д. ЗАГУЛА, В. АТАМАНЮКА ТА С. СЕМКА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1927

Обгортку виконав у дереві худ. О. Рубан

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
АРХІВ
АКТ № 1392
№ 12 390-9

ВНООФ
28.06.40 20.07 р.

Державний Трест „Київ-Друк“, 8-ма друкарня,
вул. Л. Толстого (кол. Караваївська), ч. 5,
Укрголовліт № 44(441) 1926 Зам. 494. 3000.

ВІД РЕДАКЦІЇ

В історії українського письменства ледві чи знайдеться хоч один період, який буйністю та творчим розмахом, широчінню й різноманітністю тем і мотивів дорівнював би сучасному літературному піднесенню на Радянській Україні, де література стала загально-громадською справою широких робітничих та селянських мас.

Революційне письменство України скинуло з себе провінційальні рямки хуторянства й національного обмеження та зробилось дуже важливим чинником класової боротьби й загального культурного будівництва радянської країни.

Та зовсім инакший вигляд має сучасна література Західної України. В наслідок війни, а потім—соціального й національного гніту, вона на багато відстала від бадьорої ходи й характеру культурного розвитку України Радянської.

Революційна інтелігенція Західної України розпорошена по всьому світу, а рештки її, що ще залишились на своїй батьківщині, тероризовані і перебувають або в тюрмах, або в підпіллі.

Одірваність від культурного руху Радянської України—створила неможливі умови для розвитку Західно-Української літератури.

Літературні сили Західної України розкидані по різних країнах. Часто вони шукають організаційних та ідеологічних

осередків, а що міцного й здорового осередку немає, то тут в організації літератури ми маємо, як загальний стан, організаційну та ідеологічну розгубленість.

Особливо в тяжкому стані молодь, що часто, шукаючи світогляду, потрапляє в обійми задхлого клерикалізму, збанкрутованого символізму, емігрантського козакофільства, неокласицизму, або за марку продається господареві. Коли це робиться свідомо, то цього виправити не можна, але гадаємо, що здебільшого це є несвідомість.

В їх творчості переважають сумні й розпачливі мотиви. Художній смак їх не позбувся міщанського присмаку. Техніка їх творів на багато відстала від Європи й Рад. України. Ідеологія цих творців—дрібнобуржуазна, народницька, коли не гірше.

Такий стан сучасної української закордонної літератури.

Спілка революційних письменників «Західна Україна», що склалася з письменників-митців, які емігрували на Радянську Україну, або тут залишились після імперіялістичної та громадянської війни, знайшла тут кращі умови для своєї творчості. Попліч із іншими революційними, пролетарськими літературними й мистецькими організаціями України, вона бере жваву участь у творенні нових літературних цінностей для широких мас трудящого народу; разом з цими організаціями працює вона над творенням української пролетарської культури.

Сприятли піднесенню літератури Західної України на вищій культурний та ідеологічний рівень—ось чергове завдання нашої організації.

Література Західної України мусить влитися в загальноукраїнську радянську культуру як її живий і могутній струмінь, а не сочитися десь поза нею гнилою й мертвою нетечою.

Українське радянське суспільство повинно зацікавитися станом культури на Західній Україні, а зокрема, її літературними справами. Ознайомити ці маси робітництва та селян-

ства зі станом західно-української культури—третє важливе завдання нашої спілки Західно-Укр. рев. письменників.

Цей збірник є перша спроба об'єднати сили революційних письменників Західної України; це перші кроки спільного виступу літературної групи, що об'єднана спільними інтересами.

Збірник не має претенсій, щоб відбити те, що ми маємо в дійсності, а це є перша, так-би мовити, організаційна спроба, що мусить покласти початок об'єднанню всіх революційних письменників Західної України; це не є демонстрація досягнень, а лише початкове виявлення сил з метою притягти й організувати все те, що стало і стає на шлях соціалістичного розвитку.

Весь збірник творився під знаком потреби такого першого спільного літературного виступу, а не під знаком завершеної творчої діяльності.

І все-ж таки ми зважуємось наш збірник випустити.

Ним хочемо ми заманіфестувати нашу єдність із революційними письменниками України, показати своє, хоч і невелике, літературне надбання, та дійти порозуміння зі співзгучними нам письменниками Західної України.

Р е д а к ц і я.

ПОЕЗІЇ

Вже ні... не ждiть ви нас, i рiднi i далекi,
Ми не повернем, нi! не пiдем у ярмо...
Послухайте орлiв могутнiй, вiльний клекiт
I загорiть сами бажанням перемог!

Тодi i ми дамо вам нашу братську руку,
Тодi i ми прийдем боротися за вас.
Хай знайдемо там смерть, але не рабство й муку,
Не посвист батогiв, не полум'я образ.

Ви досi нас ждете... Ждемо, i ми, i стежим,
Коли ви крикнете: Доволi мук i втрат!
Коли з катами ми шаблi кривавi скрешем,
Будем потрібнi вам i вернемось назад.

I МОЖЕ-Б ДУМКА НЕ ЛЕТИЛА...

I може-б думка не летiла,
Неначе пташка по-веснi,
I може в споминах зотлiлих
Не ворушилися-б пiснi,

Коли-б не чорнi телеграми,
Коли-б не згряя тих вiсток,
Що вас пани, що вас жандарми
Гризуть до кровi, до кiсток.

Коли-б не стогони, не жалi,
Що пише брат, що пише друг,—
Тi, що не сiяли—пожали,
Те, що не клали—заберуть:

Падуть ті вісті в журну душу,
Неначе круки, і клюють...
Кого я піснею зворушу,
В кім розбуджу я помсту й лють?

Кого примусить моя пісня
Почути крик ваш, розпач, гнів!—
Пряду згадок тонке повісмо
На добрий шнур для ворогів.

А може-б думка й не летіла,
Неначе пташка по-весні,
Коли-б у споминах зотлілих
Не ворушилися пісні...

ДАВНО ІЗ ДОМУ Я ПІШОВ...

Давно із дому я пішов
І є вже в мене інше „дома“,—
Життя нас виб'є, як соломі,
І пустить з вітром, стрімголов.

Де вітер спинить, там ростеш—
Нехай це рінь, пісок, чи камінь;
І юні дні цвітуть казками,
Що зникли десь на дні безмеж.

І тільки часом синій лист
З кривим письмом і печатками
Війне на душу тими днями,
Що наче поїзд пронеслись.

І тільки часом рідний брат,
Що вже чогось такий далекий,
Як журавлів осінній клекіт,
Розбудить жаль надій та втрат.

...„Нам так тут важко... Ми в тюрмі!
Збиткуються пани над нами.
А це якось... Нема вже мами...
Тягнуть не довго і мені.

Пишу й боюся за листа...
Питав жандарм сьогодні знову,
Коли прийдеш до Яблонова?
Так ти вже краще не вертай“.

Незграбний лист і мало слів:
Горять думки як метеори,—
А в серці туга, жаль, докори,
Що я покинув там братів...

І хочеться гукнути їм:
Брати мої, брати з-над Прута,
Слова оці—гірка отрута,—
Ваш біль я світу розповім!

І більш немає в мене втіх...
Немає в мене більш розради.
Я не покинув і не зрадив
Братів покинутих моїх!

Про їхню муку та одчай
Складу я тут бунтарську пісню,

Щоб бити шляхту ненависну,—
Про кривду їх буду кричать.

І хочеться гукнуть братам,
Як візьму лист із печатками,
Що хоч подався я світами,
Та я душею завше там.

Хоч я у світ давно пішов,
Хоч є вже в мене інше „дома“,
Мене пече їх біль і втома,
Гризе залізо їх оков.

Болить душа моя нераз.
За вас, брати, і я страждаю!
Я вам оддам усе, що маю,
Хоч не поверну вже до вас...

НА КОРДОНІ.

Ще не впала роса,
Не зайнявся ще схід,
Сплять пташки по лісах—
Швидше в брід!

Щось шепоче комиш,
І виблискує Збруч...
— Ой, облиш! Ой, облиш!—
Чутно з круч.

Б'ється серце як дзвін
І коліна тремтять...

Лютій шляхті проклін!
Грім проклять!

Вже так близько той бік.
Стигне крик на губах.
...Серце постріл пропік—
Бах-ба-бах!

По червоній воді
Простелився прокльон...
Самим серцем пробіг
Збруч-кордон.

МИНУЛО ЛІТО...

Минуло літо, йде вже осінь,
Листки як пір'я обриває;
Нудьгують в полі млосні сосни,
Що одлітають жовті зграї.

Лящить пташине щебетання,
Немов срібло в дзвінкій блакиті,
Пташки хочуть іще в-останнє
Нам душу піснею зогріти.

За обрієм курять тумани,
Лягають ковдрою на стерні;
Вже скоро холод, сніг настане
І на шибках квітки майстерні.

А тут нудьга якась та смуток
Так ссе за серце як котятка,—

Так жалко ранніх незабудок,
Так люба неба синя латка.

І мимоволі, так раптово,
Згадаєш осінь на Підгір'ю,
Березок золоту полову
І над верхами сірий вирій.

Оце осіннє павутиння
Мабуть із однієї пряжі,—
Як потяглося з Верховини,
То й досі душу з нею в'яже.

Пливе над полем наче струни
І ловить серце наче вудка,
Линяють степу пишні вруна,
І ллють тумани повінь смутку.

І там, і тут, і всюди осінь,
І одлетіло літо в ирій,—
Знімає вітер з срібних кросен
Згадок весняних килим сірий.

За обрієм курять тумани,
Лягають ковдрою на стерні,
Вже скоро холод, сніг настане,
І молодість назад не верне.

Минуло літо... Жовта осінь
Останнє листя обриває,
Нудьгують, тужать млосні сосни
І одлітають пізні зграї...

ПІСНЯ.

Сестро, моя сестро,
Сестро із Підгір'я,
Всіх було нас шестеро ...
Вітер здув як пір'я.

Та усіх ізразу
Розігнала хмара:
Постріли та гази —
Гірше ніж татари.

Сестронько, лебідко,
Сестро сизокрила,
Сій що-весни квіти
В мамі на могилі.

Ой бо ми з братами
Розійшлись світами,
Сестро, моя сестро,
З чорними думками.

Обвели кордони
Нашу рідну хату,
Не прийдем додому,
Не підем орати.

Вже сама зореш ти
В полі і за лугом,
Виплачеш до решти
Виношену тугу.

Виплачеш, посієш,
Скибою пригорнеш, ---
Виросте насіння
Смертоносне, чорне.

А з того врожаю
Даш панам податки, —
Най у нашім краю
Вигинуть до латки!

Може так розтануть,
Наче сніг тогідній,
Краще жити стане
Трудящим та бідним.

Сестро, моя сестро,
Сестро із Підгір'я, —
Тисячі, не шестеро
Вітер здув як пір'я!

КОЛОМИЙКА.

Висапаю кукурудзку,
Виберу коноплі,
Кину людзку кукурудзку,
Піду до картоплі.

Вимахаюсь на городі —
Тріскаються крижі,
Гирко мені так у роті,
Губи тіки лижу.

'д хаті прийду — звечоріло,
Діти ревуть: Їсти!
Узев панич, — так, ні сіло —
Газдика у Пістинь.

Узев панич чоловіка,
Другий лізе 'д міні:
— Єк'го не хоч збавить віку —
Легай на реднині.

Чи до спання, не до спання,
Легай ми до боку, —
Покинув-сми в хаті паню
Через файну хлопку.

Газдів беруть до гарешту,
Челідь до пустого, —
Збиткуютьси вже до решти
З гуцула дурного.

Висапаю кукурудзку,
Виберу коноплі, —
Україну всю Покуцку
В крові пани топлі.

ІНВАЛІДИ.

(За С. Р. Станде).

Під сірі, понурі мури,
Мов кури з-під дощу,
Прилипли обдерті, похмурі
Шкелети старцюг.

Криваві ями очей,
Непаче з зогнилого черепа,
Сліпо впились у проходців —
Брудна, гаряча сльоза тече,
Обмиває оголені щелепи,
Тече і зникає
На сірниковій коробці...

Дали нам брати-земляки
Скриньки з сірниками,
Милиці,
Куток у бараці —
На скриньці напис — чорний такий —
„На 80%
нездатний до праці!“

Пом'яті, брудні папірці
Впихають нам до кешені,
Очі з'їдає нам дим курців,
А порох — легені.
Контужена голова
Дилькоче, трясеться комічно,
Тріщать на морозі дороблені пальці —
Ми вічні каліки,
Вічні скитальці,
Що ловлять регіт,
Радощі зустрічних...
Приязний посміх, інтимний шепіт,
Що так жадібно ми ловимо слухом,
Б'є в наші вуха обухом,
Гірку розпуку в серці нам щепить.
Навколо місто, рух —
Галас, гамір і гам —

І скільки в тому наруг!
Бруд і болото в обличчя бризкає нам.
Як зійде на темному небі зоря,
Може й більше — зір каравани,
Мабуть вони на небі горять,
Мов криваві,
Роз'ятрені рани.
Ми не бачимо їх,
Ми їх тільки вгадуєм
І підносим до них свої зшиті вуста,
Молитвами набиті,
Як просторінь радієм,
Клубком молитов,
Що їх біль намотав...

Сни якісь,
Сни якісь п'яні
Верзуться нам на яву:
...Ми засіли на всіх весіллях,
Здорові, в пишнім убранні,
Тілом і духом цілі.
Земляки нас „братами“ зовуть...
А як рев автомобілів
Розіб'є нашу бридню,
Прокинемося спітнілі
На зогнилій соломі,
В лахмітті,
І проклянем усе на світі —
Різню й рідню!

Инколи —
Задрижить натруджений брук
Од сотень ритмічних кроків,

Ритмічних помахів рук,
Засяють блискучі гудзики,
Загориться криця штиків,
Знайомі мелодії музики
Нагадають... що забути-б хотів...
І хочеться ринути ниць --
Жах душу огорне зненацька,
Бо лави юнацьких облич
До слави йдуть залихвацько.
Хочеться
Хочеться впасти під ноги тій молоді,
Розп'ястись на хресті протез,
І раз хоч нарешті,
Хоч раз од серця, що в голоді, в холоді,
Гукнути могутній протест!
Брехню назвати брехнею,
Зрадою — зраду,
З убивців зірвати генеральський плащ,
Захлинутися слів тирадою
І побачить,
Побачити суттю всією
Блідий боягузький жах
І тихий плач...
Голосів набренілих ігрою
Затрубить як у трубку
Про певну згубу,
Про смерть,
Майбутню славу героїв
Показати вщерть
В безрукому,
Безногому
Обрубку...

Весняно всміхаються дами,
Пахнуть як свіжі квітки,
А ніхто не турбується нами,
Не хоче вгадати, який
Під сірими цими латками
Точиться бій важкий,
Коли поколеними голосами
Гукаємо ми:

— Сірники!

Нераз, ---
Як мороз нам вибілить кості,
Покриються инеем лахи,
А з кнайпи доносяться арії шіммі,
І щебечуть скрипки наче свахи,
То щось
Жене нас, щоб впасти між гості,
Вдарити громом над ними,
Довгою протезою тріснути по столі,
Лямпи кришталеві розбить на кавалки,
Розідрати осоружну пряжу
Кнайпи-прялки,
Щоб усім аж жах застиг на чолі
І мова завмерла одразу!..
Вдертися в тьму городів,
Лихтарями над площаами бризнути
І кричати,
Кричати,
Викричатись раз хоч тоді
Геть усіма близнами!!

ОЛЕСЬ БАБІЙ

(Прага)

МОГИЛА ДОВБУША.

А все-ж ти наш віщун народнього пориву,
Що вхопить знов колись за косу і топір.
Ти проблиск тих вогнів мужицьких бунтів, гніву,
Що тліє край колиб, ось тут, у нетрях гір.

Ти предитеча тих, що в тюрмах умирали,
В нерівній боротьбі, від тифу в шпиталях,
Предвісник паліїв, що іскри роздували
І всім краям несли революційний стяг.

Дванадцять вас було, безименних, забутих.
Не славить вас Боян, Тіртеї, ні рідний бард,
А ви-ж передня стеж чорноробів розкутих,
Голодних злидарів бунтарний авангард.

В могилі спиш давно, гуцульський наш герою,
Про тебе лиш казки гуцулка шепче нам,
А дідич став над Прут неситою стопою,
Дав пити нам полин, той, що й твоїм батькам.

Ой, Довбушуку паш! — Чи чуєш, горда сило,
Що панщину у нас заводять знов пани?
Коли-ж ти встанеш знов з високої могили,
Зітреш з лица землі це царство сатани?

Я завжди вірю ще в казки старі дитинні.
Чекаю! Встанеш ти і топір скреше грань.
З тобою не піде дванадцять лиш легішів, —
Піде нас мільйон, Олексо, — тільки встань!

ГАЛИЦЬКА ІДИЛІЯ.

Від оселі до оселі
Блудять вісті невеселі:
Ділять, ділять панські землі
На парцелі.

.

Снилось, снилось над віками,
Що ті пиви із лугами
Будуть наші, будуть з нами,
Будуть з нами.

.

Спрацювали ми тут руки:
Їм багатство, нам лиш буки.
Чей спочинуть наші діти,
Наші внуки...

А сьогодні — камінь в груді:
Землю взяли чужі люди, —

Що то буде? Що то буде?
Що то буде?

.

Колоністи йдуть, як хмара —
Саранча! вовків отара!
Що за смуток, що за кара...
Що за кара!

Колоністи горді, ситі,
А ми — стоптані, прибиті,
До Мазурів йдем на службу
У наймити.

Ми землі просили в пана
Була відповідь, як рана:
— Грунт Мазурам, не для Йвана,
Не для Йвана...

.

Ні пісень в селі не чути —
Хтось в серця налив отрути --
Гонять, гонять наших хлопців
У рекрути...

.

Там побили, тут забрали,
Там читальню зрабували,
Там за зраду двох легінів
Розстріляли.

.

Лиш надія — вина в чаші:
— Чей часи настануть кращі —
Вернуть наші, прийдуть наші,
Військо наше...

.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ КУРІНЬ.

(З поеми).

На заході війна згасає блиском ватри,
На сході палахтить вогнем Червоний Гнів.
А до гуцульських сіл прийшли військові карти,
Щоб легіні ішли обороняти Львів.

Вітри осінні рвуть з дерев листки останні,
Вітаючи зиму, несуть їй дар з намист,
А в селах диво див: якісь казки весняні,—
Приніс весну нову той перший падолист.

По селах йдуть війти бундючно і пристойно,
Стукочуть до вікон селянських хат курних:
— Легіні, виходіть, знов треба йти на вoйну.
Боролись за чужих, борімось за своїх!

І хлопці всі встають. Ідуть гуртом пляями,
Прощають мовчки знов сосновий свій поріг.
— Прощай! Щаслива путь! На бій, на бій з панами!
Ґрунями, на верхах біліє перший сніг...

ВАСИЛЬ БОБИНСЬКИЙ

(Львів)

ЧОРНОЗЕМ.

I.

Перпоєний потом мужицьких долонь,
Ти лежиш, черноземе, німий, без'язикий.
Ти забув, що тебе пражив з неба вогонь,
Що ти був рожайстий і дикий.

Ти забув, що тебе приголомшував гін
П'яних соків терпких і зелених.
Ти забув і мовчиш. За загоном загін
Потопає в імлистих пеленах.

За загоном загін мірить безмір небес,
Олив'яних, чужих і ворожих.
Тільки вітер вночі, як навіжений пес,
Виє довго і сон твій тривожить.

II.

Чорноземе! Гей! Чорноземе!
Чи подбав ти, щоб лоно твоє,

Вічно доброго зерна голодне,
Не було ялове та безплodne?

Чорноземе! Гей! Чорноземе!
Чи снага ще свята в тобі є —
Не піддатись насиллю і смерті
І творити життя непоборне і вперте?

Чорноземе! Гей! Чорноземе!
Чи бажання в б'ючках твоїх б'є
Стати знову родючим і диким
І труснути простір колосистим, нестриманим
криком?

•

III.

В чорні ночі виходиш в самотній простір,
Б'ється серце в грудях неспокійне.
Виє вітер, як бідний стривожений звір,
Що ворожить пожежі і війни.

Притулися грудьми до землі, припади
І долоню вложи в її лоно:
Чуєш! Дихає жар вікової груди.
Тямиш? Кров багровіє червоно.

Припади. Наслухай. Чорнозем не замовк,
Він шепоче неслівську поему...
Вітре! Вітре! Що виєш, як ранений вовк, —
Ти мій брат, рідний брат чорнозему.

ВОЛОДИМИР ҐАДЗІНСЬКИЙ
(Одеса)

1926.

Минули дні великих шумів
І знов настав нормальний час,—
Зоря червона не погасла,
Хоча Світильник наш погас.

І так пливуть ці дні буденні
Крізь працю, гори перешкод,—
Скільки-ж очей тривожить простір,
Де грізні хмарева невзгод.

Нераз у нас тріумфів крики,
То знову кризи жах, одчай,—
І ми що-раз угору лізем,
Бо здолу чути: „Не вертай!“

І ми премося вгору, вгору,
Нераз крутий обходим сток, —
То знову мовчки підбираєм
Міць на ризиковно-смільий скок.

(31)

Нераз поволі завертаєм
Шляхом, що йде понад обрив,
Нерви та м'язи кам'яніють,
Напружені в один порив.

І так провалля' всі пройдемо
Мільйоном з'єднаних когорт,—
О! Нас не здержать перешкоди,
Ні їхній жах, ні бог, ні чорт!..

Я-Б ТАК ХОТІВ ХОЧ РАЗ...

...Я-б так хотів хоч раз,
Хоч раз іще в житті
Пройти крізь щастя край
І мрії молоді.

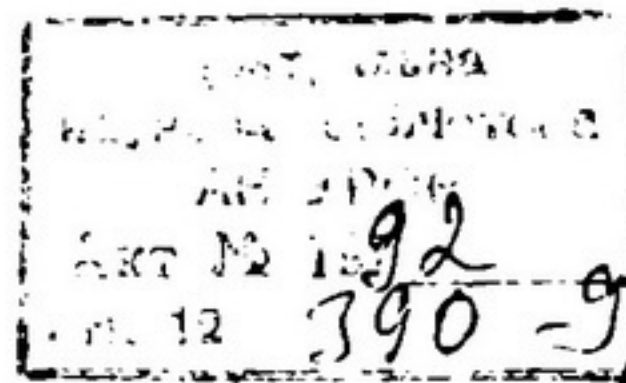
...Однак те все хімера,
Не жить мені самому,
Коли довкола радість
У русі молодому.

...Коли усе так рветься
Вперед, на шпиль буття,
І часто без сорочки,
Без ковнірця й взуття.

...Я знаю: завтра знову
Піду в борню бурхливу—
І все те не для мене,—
Для нас, для колективу.

...Я-б так хотів хоч раз,
Хоч раз ще у житті
Пройти крізь щастя край
І мрії молоді.

(33)

ДМИТРО ЗАГУЛ

(К н і в)

З-ЗА БУЙНИХ РІЧОК.

З-за буйних річок, де степ і воля,
За панські межі, де гніт і кров,
До тебе, темна голото гола,
Летить з вітрами моя любов.

Де в тюрмах гинуть брати і сестри,
В очах зневіра, а в серці біль,—
Хай буде буря, той гніт рознести,
Хай прийде ще раз рішучий бій!

Хай пронесеться потоп широкий
По наших селах і вздовж і вшир!
Не вірте в згоду, не вірте в спокій!
Не вірте в довгий облудний мир!

Тобі, нещасна голото гола,
Не довго ждати ясних огнів!
По наших горах, по наших долах
Горить ненависть, палає гнів.

За панські межі, за Збруч і Дністер,
До вас лунає наш братній клич:
— Ловіть ознаки, чекайте звісток,
Гартуйте зброю в бурхливу ніч!

З-за буйних річок, де степ і воля,
За панські межі, де брязк оков,
До тебе, темна голото гола,
Летить на захід наша любов.

МОЯ СЕРДЕЧНА УКРАЇНО...

Моя сердечна Україно,
Країно юнацьких мрій!
Нераз я падав на коліна
І кликав: Я твій! Я твій!

Про тебе марив я на яві,
Про тебе марив уві сні,
Твоїй кривавій давній славі
Складав свої пісні.

А як брати мої вмирили
В останній боротьбі,
В моїй душі гули хорали
На спомин по Тобі.

Там, де цвіли ворожі маки,
З братами й ти була,—
Отам без певної ознаки
Любов твоя цвіла.

Ти знала тих, що десь на полі
Ішли за тебе в бій,
А я співав про власні болі,
Як син невірний твій.

Але од зрадників лукавих
Стояв я осторонь,
І не торкнулося криваве
Срібло моїх долонь.

Моя красуне Україно!
Ти знову процвітеш.
Прийми, прийми в свою родину
Синів невірних теж!

Прийми і тих, що помилялись,
Блукали тут і там,
Одкрий свої обійми зараз
Обдуреним братам.

Хай і вони з тобою будуть,
Радіють, як і ти!
Хто не шукає, не заблудить,—
Забудь, і їм прости!

А я --- останній поміж ними ---
Складатиму тобі
Свої нові співучі рими,
Що вирости в журбі.

ДИТИРАМБ ВЕСНІ.

Весно, ти мучиш мене.
(І. Франко).

Весно! Облудна оmano!
Твоє чародійне вино,
Заправлене соком дурману —
Що-року, що-року п'ємо.

Ти повінь свою розіллеш,
Розбуркаєш давнє, що впало на дно,—
Захлюпаєш хвилями в наше вікно,
І ми захвилюємось теж.

Ти розквітаєш і ми цвітемо
Мохнатими сон-квітками...
Весно! Злудна манó!
Що робиш ти з нами?

Твою цілющу, одвічну міць
Всисаємо в серце з повітрям,
І повні твоїх таємниць,
Пускаєм зідхання за вітром.

Ось — підлітки-дівчата
Дивляться в далеч, у мрійний світ,
Де криниця утіх непочата
Солодко вабить, як мушку мід.

Так, так, зідхання дівочі!
Знаю ваш сум, ваш сон,
Бо серце і в мене туркоче
З серцями вашими в тон.

Бо й мої замріяні очі
Поглядом ловлять день,
А душа заспівати хоче
Нечуваних досі пісень...

Од дотику сонця ми всі тремтимо,
Десь у серці відкрилися рани...
Весно, облудна манó!
Що-ж це ти робиш із нами?

СОНЦЕ І СЕРЦЕ.

Високе сонце! Золотий вогонь
Ти вічно сієш у світи холодні,
Вони беруть тепло з твоїх долонь,
Як жебраки, обдерті та голодні.

Як жебраки, обдерті та голодні,
Беруть вони життя з твоїх долонь,
Хоча й нічим оддячитись негодні
Тобі за твій дарований вогонь.

Але в тобі, бездонне джерело,
Того тепла незглиблені безодні,
І скільки ти його вже розлило
Поміж серця убогі та холодні!

Та скільки-б ти його не роздало,
Не виляло на всі світи й безодні,
А вічно в тебе òгненне чоло,
Твоє нутро гаряче й до сьогодні.

Роздарував і я свою любов,
Аж серце стало вбоге і студене,
І довго ждав, чи не поверне знов
Хоч крапелька тепла того до мене.

Я довго ждав, надіявся даремне,
Моє тепло вже не поверне знов.
І серце стало непривітно-темне...
Холоне кров! Огонь мій захолов.

НА СЕЛІ.

Лежать покошені, порожні
Поля безлюдні в далині. —
Ховаю погляди тривожні,
Бо тут невесело мені.

Бо думку давить і стискає
Вороже небо в вишині,
А в грудях тане щось і тає,
Мов грудка воску на вогні.

Такі-ж убогі ви і прості,
Сумні, покошені поля!
Чого-ж до вас прибула в гості
Душа спустошена моя?

Давно вже ниточка порвалась
Та, що єднала нас колись,
Бо гуркіт міст і крик і галас
В мою мелодію влились.

Мені чужий ваш дикий спокій,
Безмежна просторінь — чужа.
Бо покохав я вир глибокий,
Де тоне камінцем душа.

Бо на дахах і щоглах міста
Я серце розіп'яв своє,
А ваша ніч — нудьга зловіста —
Мені заснути не дає.

Якесь шемрання невиразне
З села до серця доліта...
Що-дня, як заграва погасне,
Я безпритульний сирота.

М. ІРЧАН

(Вінніпег)

АМЕРИКАНСЬКЕ МІСТО.

Американське місто
Це невгомний рух —
Життя неначе лава,
Невигаслий вулкан.

У тіні хмародерів
(Бетонних тих топіль)
Рявчить, гремить, регоче
Горластий великан.

Пручатися — не смієш,
Боротися — дарма!
Бо хмародери здавлять,
Як вічко у труні.

Пірнеш, загинеш — баста!
Од муки, од журби...
І марно мариш мрії
Про людяних людей.

Людство таке велике,
Людині кожен — брат,
А вколо себе глянеш —
Ти сам!

Хвилина кожна — гроші,
І кожен мент тут — „Ах!“
А людська згряя вічно —
Як велетенський птах.

І день і ніч людина
В замріяній погоні,
А рамкою у міста —
Убогих мільйон.

Американське місто,
Це невгомонний рух —
Регочуться трамваї,
Ридає брук...

МЕЛЕТІЙ КІЧУРА

(Київ)

ВІДБЛИСКИ КРИЦІ.

I.

Стрільче, гей, стрільче, ти йдеш у бій...
А чи ти знаєш, хто ворог твій?

Чи ти хоч знаєш, чий це наказ
В бій тебе гонить вже сотий раз?

Сьогодні, завтра, — не все одно? —
Вріжеться в груди гостре стрільно.

Скажи — за віщо, яка мета
Тобі скувала думку й уста,

Влила до серця отрути вщерть,
Погнала в поле на певну смерть?..

Мовчиш, мій брате?.. Дарма! Дарма!
Бо хто-ж не бачить свого ярма?

Ти добре знаєш, ти бачиш сам,
Що служиш тільки царям, панам.

Що твій одвічний ворог і кат
Не там в окопах коло гармат.

Не той сердега, кволий, блідий,
Як ти, мій стрільче, як батько твій.

Не він — що з болем покинув рід,
Якому звіку тюрмою світ.

Він теж для пана — „бидло“, погній...
За віщо, стрільче, йдеш ти у бій?..

II.

Як шнур із клоччя рвався фронт,
Що-дня ми відступали;
Старшини люті на стрільців,
Стрільці — на генералів.

Що-дня поразка, відступ, жах...
Нарешті (саме в свято) —
Протелефонено наказ
(І слів тих небагато):

„Сьогодні, ще до двох годин,
По два стрільці прилюдно
У кожній сотні розстрілять!“
Всім стало дико, чудно.

Нараз, як-би вколело всіх
Страшне, отрутне жало.
І кожен: „Б'єшся за псю-мать,
Та ще й цього їм мало!...“

Та вдарив глухо барабан,
Заграли збірку труби,

І струнко стали всі у ряд,
Зціпивши міцно зуби.

Гуртком окремо вийшов штаб
(Із виразом констебля),
Із сотні вибрано по двох
За радою фельдфебля.

По виборі промовив піп
Про цісаря, отчизну,
І вдруге вдарив барабан,
Немов скликав на тризну.

Зачервоніли вистріли
Гулким, дзвінким намистом,
І в кожній сотні два стрільці
Упало зжовклим листом. •

Негайно рапорт подали —
І так по всій бригаді, —
А ніччю ми пішли назад
У повному безладді...

III.

Черкес і гуцул — два побратими —
Звели кривавий, смертельний бій,
Спінили кров'ю прозорі хвилі,
Пройшли полями, як буревій.

Яка-ж це кривда, яка зневага
Встромила в руки кріс і кинжал,

Збудила в серці зненависть люту
І нерозважний, кривавий шал?

Хто братовбивця, а хто тут месник?
Не розпитаєш — одні кістки, —
Білють, тліють на чорних скибах,
Немов намиста білі рядки.

Казбек сумує, плаче Говерля,
Де-ж наші хлопці, куди пішли?..
Чому так тихо на полонинах? —
Питають з дива хижі орли.

Черемош, Терек б'ються об скелі,
Мечуть на кручі розпач і біль
І кличуть, кличуть: „Вони ніколи
До нас не вернуть з кривавих піль!“

І в струнах зурни, згуках трембіти,
Бренить жалоба, смуток і гнів, —
Питають глухо журні акорди:
Хто це на смерть їх повів?..

СКАЛКИ.

I.

Ех, Україно ти моя...

Ех, Україно ти моя!
Біжать літа, мов коні...
Де-ж та шляхетська „біла кість“,
Розніжені долоні?

Куди поділися вони?
Не їхні вже закони;
Іду собі так навпростець
Через поля і гони.

Блиснув огонь і бризла кров,
І ми з тюрми на волю;
Як хочеться вітати всіх,
Обняти всіх до болю.

Он там гамарня грюкотить,
Навкруг топіль колони,
На нерозмежених ланах
Новісінькі фордзони.

Бескид вдивляється в Дніпро,
Дніпро в далеке море,
До ніг їм стелеться рядном
Майбутнє неозоре.

А може це уяви гра
Такі справляє дива?
О, ні, то-ж вітер до топіль
Так буйно чеше гриву.

Враз вистріл, другий: „Стуй, псякреф!“
(Це шляхтич із-за Збруча).
Стоїть попереду димок,
Як порвана онуча.

Ех, ти, шляхтюро, пек тобі!
Ти ще живеш на світі?
А я гадав: zostались лиш
Париж, Нью-Йорк і Сіті.

Утретє вистріл просвистів,
І вмить я став тверезий.
Ех, Україно ти моя,
Коли заблиснеш лезом?

Коли покотяться полків
Червоні ешелони,
Залізним походом підуть
На Прикарпатські гони?

Ех, Україно ти моя!
Ще рано на дозвілля,
Стирчить ще шляхта над Збручем,
Неначе гостре кілля.

II.

В Паризькому шантані.

В Паризькому шантані
Безпечний гамір, гам,
На скрипках рвуться струни
Від ласкотливих Гам.

Бурчать баси бундючно,
Зривається фагот,
Блищать штучні брильянти
На зачісках кокот.

Сьогодні тут їх мало,
Не більш десятків два,
А решта все — княгині,
Що вигнала Москва.

А решта — генерали,
Гофмайстри і князі,
Що з-над Неви втікали,
Розбилися в грозі.

В усіх іще й сьогодні
Кублиться в серці гад:
„О, ти кабацька Москво!
Похмурий Ленінград!“

Дванадцята година...
Новий з'явився рік...
І раптом сам собою
Стих гамору потік.

Встає одна княгиня,
Бере до рук кришталь, --
Уста — гранати Криму,
В очах холодна сталь.

„За вас, великий княже,
Я вип'ю цей пугар,
Хай згине цього року
Останній комунар!“

Кремля високі башти
І підлий Ленінград
Хай вам під ноги впадуть
І згине влада Рад!“

„Ура! Ура!“ Музики,
Тромбон, кларнет, фагот...

Насмішлива гримаса
Кокоткам кривить рот.

Отак вони вітають
Вже восьмий новий рік...
А час що-раз то далі
Заносить цих шулік.

КИЇВ.

I.

Дзвони.

В цегляних, золотoverхих вежах
До недавна ще бадьорі дзвони
Снять про давні золоті ікони,
Що мов тонуть в голубих безмежах.

Снять, що бачать власні похорони
На широкім, запустілім сквері;
Скрізь замкнуті, непривітні двері,
Скрізь байдужі мури та колони.

Піп у м'ятих, полинялих ризах
В ніс бурмоче поминальні співи...
Безнадійно-жалібні мотиви
Гомонять по бруку, по карнизах.

Дивні сни, важкі неначе скелі, —
Вулицями-ж повні квітів таксі
Котяться простісінько до Загсів,
Жвавим людом всипані панелі.

Як смола в кітлі — клекоче місто.
Мече бризки на безхмарні гони;
Непробудно сплять забуті дзвони —
Нижуть тупо чорних снів намисто.

II.

Задзвонили Лаврські дзвони,
Відгукається Софія,
І несуть Дніпрові хвилі
Гомінливі, мідні згуки

В далечінь, на Чорне море,
Як колись човни козацькі,
Що спішили до туркені
На криваве гостювання.

О, давно, давно було це...
Будь я щирим патріотом,
То на згадку цих історій
Я до болю прослезився-б.

І гукнув-би: Дніпре! Дніпре!
Як спаршивів ти, наш батьку!
Нині тільки спекулянтів
На горбатій спині носиш...

Та, на жаль, не патріот я
І мені --- Дніпро і кручі
Байдужісінькі, як Лавра
І як та стара Софія.

АНДАНТЕ.

I.

Мефісто.

Зі сторінок старих, пожовклих фоліантів,
Із потускнілих фресок голосних митців,
Під таємничу гру заржавілих курантів,
Ти нам з'являєшся, маро минулих днів.

На вигляд—джентельмен, найперший франт із франтів,
Ні сліду на тобі пекельницьких вогнів, —
Одна магічна гра рубінів і брильянтів
І демонічний чар улесливих півслів.

З апломбом, жестами всесильного банкіра,
Ти обіцяєш нам дари земних корон,
І сам покірливо нам віддаєш поклони...

Та в мент, коли на нас із ляку терпне шкіра,
І ми навпохапки шукаємо заслон,
Галантно кажеш нам: „Це все лиш забобони“.

II.

Як корчиться земля! Так майже з дня на днину
Зближаються все більш моря і суходоли,
Прозорими стають імлісті ореоли,
Що повертали в міт незвідану чужину.

Зникає далечінь, знижаються всі гори,
Немає островів ні вод іще незнаних.

Куди діватись вам, Печорини і Глани?
Куди-ж вам попливти, палкі конкістадори?

Нема й печер, куди-б ховалися кобольди,
Проникло світло скрізь і зникли смоки, грифи,
На біржах крутяться і Фавсти і Гарольди.

Цікавить їх найбільш дисконто і тарифи,
А Токію, Мельбурн, Париж, Нью-Йорк, Лондон
Давним-давно обвів бухгалтерський кордон.

III.

„Є в р о п а“

Монокль, автомобіль, шампанське, рій кокот,
Шамбр-сепарé, квітки, м'які фотелі:
Крізь ароматний дим, слизький, нудний bon-mot,
Розбещених субрет безглузді трелі.

На місті теж услужні менестрелі, —
Хай весь робочий люд ведуть на ешафот,
Їм перш за все: канцони, риторнелі,
Дзвінка, глибока рима, карміновий рот.

Утончена гульня від вечора до раня...
Ні тіни відгуку страшних, кривавих чвар.
Ні спомину борні мозольного життя.

Як казковий Едем!.. А хмурий комунар
Горлає на весь світ, що краща єсть мета,
Окрім музик і карт, шампанського й канкана.

ХВЕДІР МАЛИЦЬКИЙ

(К н і в)

ЛИПНЕВИЙ ДЕНЬ...

Липневий день блакитним горном диха,
Немов черінь палахкотить панель,
Сріблястий лист зомлів і скніє стиха
І місто все—гаряче тло пустель.
На брук упала тінь чужої стріхи—
Іду кудись поміж гранітних скель.—
Гнітуть думки, камінні ромби й спека,
А там—в озерах синіх плав лелеки.

Зів'ялий лист... і все мені байдуже:
Куди у спеку йду?.. Хто я такий?
І враз війнув провулком вітер дужий,
Пахучий степ приніс мені чутки:
Що липа розцвітає в тьмяній тузі
І ядреніють житні колоски...
І так мені забаглося в простори,
Де вітер котить срібло врунним морем.

В КОСОВИЦЮ.

Сонний гай і гать бавовни,
Вплив човник і гайса.
В'януть роси трав медових,
І брентить дзвінка коса.

Розгойдався луг широкий,
Молодий косар співа,
Шелестить сумна осока
І в покосах скнить трава.

Не покоси--в морі хвилі!
Де поділася межа?
Серце мчить в далекі милі--
Лиш скорбить отав іржа.

МАТЕРІ НА ХОЛМЩИНУ.

Не сумуй, моя мамо,
Марно сліз не губи,
В сина добрий буланий,
Тополині шляхи.

Степ розлігся чорнявий,
Маків цвіт в далені...
Колоски кучеряві
Коливають мені.

Хміль буйний серце п'янить,
У житті маю все.
Тільки вечір вівсяний
Груди тугою ссе.

Тільки в вечір вівсяний
Дує місяць в ріжок,
Хтось над бугом бовванить,
Похиливсь на стіжок.

В полум'яній сукмані
Зі старого сукна,
О, це ти, моя мамо,
У неволі смутна!

Все блукаєш над Бугом,
Зорі линуть на схід.
Плачуть сови за лугом,
Чийсь віщують одхід.

На роботі в неволі
Просковзнуло життя,
В домовині дубовій
Спить розрада твоя.

О, сіренька сукмано,
Не вмирай, подожди!
В сина добрий буланий,
Тополині шляхи.

Як запахне медами,
А наш сад—молоком...
Я приїду світанням
В те чумазе село.

Одягну тебе в шати,
З неба сонце стягну,
І не схочеш лягати
Вже в дубову труну.

Розкажу тобі казку
Про новітні світи—
Розцілюю запаску,
Усмінешся і ти.

Так послухай-же, мамо,
Не вмирай, подожди:
В сина добрий буланий,
Тополині шляхи.

МИКОЛА МАРФІЄВИЧ

(Київ)

МАТИ.

Не раз тебе згадую, нене моя,
І з жалю безмірного плачу,
Хоч як тебе прагну побачити я,
Та знаю, що вже не побачу.

Ти стільки благала, просила мене:
„Не їдь на далеку чужину!...“
А я не послухав, покинув тебе—
Стару, в безпорадну годину...

Я чув, як твоя догоряла любов,
Як серце згасало навіки...
І чув, що чекала, і був-би прийшов,
Якби не степи та не ріки...

Я рвався до тебе і бачив у сні
Твій образ журби і печали...
А з дому листа написали мені:
—Померла—і вже поховали.

ТУГА.

Я самотній тинятися буду
Біля парку в вечірній порі,
Де далеко від гамору й люду
Ходять постаті журні, старі.
Там шукатиму я між юрбою
Похилених сивих бабусь...
Я зустріну,—піду за одною
І в постать стару задивлюсь.
І як сонний, немов, од наркози,
Заирну в її погляди я,
То промовлю спиняючи сльози:
—Отака була мати моя!...

СКИТАННЯ.

Горить і сяє світло денне
Далеко десь у далені
А тут життя—таке буденне,
Серед борні та метушні...
Іду, бреду густим болотом...
Мій світ покритися тьмою хмар.
Сліди просякли кров'ю, потом,
Життя—один важкий тягар.
Іду, вітаю кожну днину
Таємним шепотом туги:
Перейду хутко цю долину,
А там... ясніють береги...
Іду і вірю й серцем чую,
Що радість, щастя знайду там!..
І так що-дня вперед мандрую
Назустріч світлим берегам.

ЮРКО МЕРЕЖАНІЙ

(Харків)

МОЯ КАНТАТА.

Я сьогодні як море,
а голодний що Грінвіч я...
Холодна ніч. Шлях просторий...
Зима вперта й підсліпуваті зорі
крадуть мене біля вітрини,
а я іду. Йду, хоч поволі.
І нема в мене нікого.
Лиш вулиця в перині спить:
Куди я йду, скільки кварталів,
чи задушу я світ, як Едип маму...
І не розжалує мене ніхто на тротуарі
тільки буря... тільки одвічний гомін.
Ой квартали, мої квартали,
скелю тешу вам на залізо-брови.
Світ повезу на катафалку
І не співатиму пісні жалібної.
Куди я йду? Я піду у світи
На долю, пана й Реомюра сорок.

(60)

АНТІН ПАВЛЮК

(Прага).

ПРОКЛЯТТЯ.

...Всіх ваших втомлених, іржавих
думок, і почувань, і слів,
і не державної держави,
не гімн, а скавуління псів...
Так скавуліть! В загравах грає
народження сурових доб...
Вам, — серце б'ється, завмирає:
Ще-б хвильку... почекає-б... щоб...
Ех, — „щоб“ і „коб“ — „коли-б на прощу“!
— Зваливсь ваш храм і стлів ваш бог!!
За карк-би вас, — та всіх на площу,
або на вічний сон у льох...

ІНТЕРНОВАНИ.

Жорстокий день, холодний та недобрий.
— Чи довго ще? — десь, кажуть, близько там...
І сонце там, — заходячи за обрій,
сліпило очі вам.

Із рабства в рабство йшли, — запроданці, ізгої,
що щастя рідних піль не бачили ні дня.
Осінній вітер терпким неспокоєм
палив чоло та серце, пік в піснях
батьків-невольників, дідів, братів-ізгоїв
(„під турком краще жити“)... — як тоді.
Лягли смуги мертвого спокою
у плесі заходу, у неживій воді.
До панських економій ось на працю
вас довели, сліпих, — раби рабів...
Тож ви одстояли грудьми оці палаци,
щоб панові життя, вам — гній його хлівів.
Підпанок, пан... Погонич... — Це ваш провід.
Ідіть, нещасні! — Може хто прозрить.
І серце спалить гнів. Зведе кутками брови,
і вигук „годі“ міддю зазгучить!

МИКОЛА ТАРНОВСЬКИЙ

(Нью-Йорк).

„НА КРЕСАХ“.

I.

Кипить у жилах тепла кров...
Стискаю ліву й праву:
Коли-ж полки червоні знов
Ударять на Варшаву?!

Гудуть в ухах живі кличі:
„За владу! За радянську!
Наново ковані мечі
Розірвуть зграю панську!“

...І спомин, як червоні йшли,
Варшаву, Львів наш облягали..
Коли тремтіли багачі,
А наймити вітали.

Як бистро гнався на коні
Окрилений Буденний...

Ще й досі люд пита в ярмі,
Коли-ж то він поверне?

Кипить у жилах тепла кров,
Стискаю ліву й праву, —
Коли-ж полки червоні знов
Ударять на Варшаву?

II.

Снується зради чорна тінь
В Парижі, в Бельведері...
І прикрива вонючу тлінь,
Як Юда при вечері.

Терпець на „кресах“ рветься всім,
По селах — нужда, голод...
Ачей-же вдарить ясний грім
І пронизає холод!..

Голодний люд не жде вже чуд,
Там гнів за справедливість;
Не змиє Висла панський бруд —
Його вогонь наш виїсть!

І враз покотиться гроза!
Настане суд опісля...
І вже не виратує пса
Ні бог, ні „цуд над Віслов“.

Кипить у жилах тепла кров,
Стискаю ліву й праву:
Коли-ж полки червоні знов
Ударять на Варшаву?!

ГАЛИЦЬКА ПІСНЯ.

Вдовж високих Карпат,
Там, де Прут і Дністер —
Чути стогін братів,
Чути стогін сестер!

І шумлять батоги
По спині бідаків,
І збирається лють
З давніх днів, од віків,

І підносить свій клич,
І стискає кулак —
На панів, на катів,
На собак-посіпак.

Гей, нероби-пани,
З муки родиться лють:
На вас ваші раби
Добру зброю кують!

І потягнуть на суд —
І засудять там вас...
Недалекий вже час
Суду трудящих мас!

ПРОТЕСТ-РЕЗОЛЮЦІЯ.

Ми протестуєм:
Ми проти ката,
Проти попа, проти магната,
Що сів на наш хребет;

Ми протестуємо: перед братами,
Перед всесвітніми робітниками,
І кличемо: До діла!
І кличемо: Вперед!

Нехай буде кінець отим стражданням, —
Хай буде вже кінець!
Урвався наш ланцюг терпіння,
Урвався наш терпець!
Ми протестуєм проти ката!
Терпіння наше вщерть...
Ми кличемо: Кінець терпінням!
Катів на смерть!

НА ПЕРЕЛОМІ.

В неволі хиляться раби,
Ярмо тяжке на спині носять;
Під гнітом клятої судьби
Сліди кривавим потом росять...
Притихло все -- все спить,
Невинна кров тече...
Ах, серце, цить!
Душа горить...
Болить...
Пече...

Аж ось —
Встає велике щось:
Летить, іде,
Як грім гуде,

Нові кличі веде...
Ой, це не грім, не грім!
Ой, це не блискавиця!
Не обірвався хмаролім,
Не вітер бистро мчиться...
Це воля повстає у величі своїй
І всіх рабів
Веде з тюрми на бій!

ЛАРИСА ТУРЧАНСЬКА

(Київ).

ЯК ЗАШУМЛЯТЬ МЕНІ...

Як зашумлять мені
Під вікнами акації,
А вітер понесе
У безвісті їх лист,
Вдихаю я життя,
Як перші прокламації
Про комунізм.

А там десь зайнялись
В осінній млі оселі,—
Зелено-сивий шум
З дерев паде й паде,
І ходять вісті скрізь,
Похмурі, невеселі:
Війна іде.

А там десь гудять нас,
Що ми такі жорстокі,

Що ми не в силі світ
Підняти до зорі,—

Та ми йдемо таки,
Бо ми не одинокі,
Нас так багато йде —
Ми всі комунарі.

НА ГАЛИЦЬКИХ ПОЛЯХ.

Ой піду я туди тихим вечером,
Упаду там на ниву поорану,
І почую багато я дечого,
Про країну мою поневолену...

.

Там на ниві засіяно горем,
Там надії у тузі, в жалю,—
Наливаються смутком простори,
Смуток ллється у душу мою.

Заволікують села тумани
І немає вже впину журби;
Там матуся в неволі з братами,
Як були, так zostались — раби.

І не знають вони, що десь кличуть,
Що повстали раби на землі...
І так тужно, так тужно курличуть
Понад полем німим журавлі.

Загорися вогнем, моя мріє!
Покажи нам той зоряний льот.
Хай росте в серці бунт і надія,
Що до бою повстане народ.

.

Ой піду я туди тихим вечером,
Упаду там на ниву поорану,
І почую багато я дечого
Про країну мою поневолену...

ТОВАРИШЦІ.

(В. Б.)

Як ранок голубий пришле тобі привіти,
І цілуватиме і в серце і в уста,
Ти не цурайся їх, дівчино, юний квіте,
Це молодість, це юність золота.

Коли-ж листки із яблунь і з черешень
Спадуть і з вітром понесуться вдаль,
А осінь коси золоті розчеше
І журавлі в'язатимуть печаль,

Тоді, дівчино, ранки голубі,
Цілунки сонця, вітру і весни,
Зійдуть у серці свіжі і живі,
І цілуватимуть твої осінні сни.

ПІСНЯ.

Ой летить, летить
Мій тужливий зір
До верхів Карпат,
До коханих гір.

У вітрах шумить
Мій дитячий сміх,
Мій найкращий час
На верхах пробіг.

Там думки мої,
Золоті такі,
Розшумілися
В струмковій воді.

А ріка шумить —
Шуму, шуму-шу,
Ой пливу, лечу,
По Черемошу!

А в Черемоша
Сині очі гір,—
Ой летить туди
Мій тужливий зір...

ДМИТРО ФАЛЬКІВСЬКИЙ
(Київ).

МОЇ ДАЛЕКІ РІДНІ СЕЛА...

Мої далекі рідні села,
Ніяк, ніяк вас не забудь,—
Мабуть тому, що невесела
Була од вас у місто путь...

Мабуть тому, що всю дорогу
Таки не легко було йти
І оббивать чужі пороги,
І обминать чужі хати...

І от тепер, коли утома
В своїх обіймах пригорта,
Мені так хочеться додому,
Де коливаються жита.

Де льон зелений між вівсами
Такий замислений цвіте
І голубими головками
Мені нагадує дітей...

Де гречка буйна і шумлива,
Як невгомонний битий шлях,
Рожевим цвітом соромливо
Знялась на радісних полях...

Де сходять ранки, щоб умерти
І знов воскреснути в росі,
Серед хмарин напівроздертих,
Серед пташиних голосів.

Де соловей виводить скерцо
У надвечірній тишині,
Де все таке близьке для серця,
Де все таке близьке мені.

І ЯК ЗІЙДЕ КРИВИЙ МОЛОДИК...

І як зійде кривий молодик
На прибитій ногами стерні,—
Тільки серця сполоханий крик
Нагадає минуле мені.

Все пройшло, проминуло давно,
Наче сон, наче тінь, наче мить.
Та чомусь не забулось воно
І від спогадів серце болить.

О часи мої, скорбні часи,
Червонійте, як рана, йавік!
І спадайте в краплинах роси
На прийдешні століття нові.

Це-ж для них на жертovníк часу
Стільки мук і невтішних ридань...
Хай століття нові принесуть
Яриною засіяну дань.

Може в ній, як у полі огні,
Наші сльози і кров зацвітуть,—
Та ніколи, ніколи мені
Моїх ранених днів не забудь...

Не забудь, як стояла вона
Коло чорної ями тоді,
А довколо бліда тишина
Допрядала проміння бліді.

Хоч-би слово зірвалося з уст!
Хоч-би тінь непокори лягла!
Тільки серця надламаний хруст
І в очах невиразна імла.

Хто вона, і за що — не питав,
Бо любив без вагання і слів
Ще тоді, коли в синіх житах
Випадково в запіллі зустрів.

І так дивно здавалось мені,
Що я сам... Моя власна рука
Ці зав'язані очі сумні
Розстріляє ударом курка.

.
.

Все пройшло, проминуло давно,
Наче тінь, наче сон, наче мить...
Тільки спогадів — буйне вино,
Тільки серце ще й досі болить.

.

А коли перебіг молодик,
Ніби срібний, дзвінкий водограй,—
Синій огник до ночі приник
Та дитяче розгублене: Ай!

І хотілось до болю тоді
Закричати на всесвіт: Агов!
Прощавайте, літа молоді...
І розстріляна перша любов...

.

О часи мої, скорбні часи!
Наче сон, наче мить, наче тінь...
Хай у вашій кривавій росі —
Ярина для нових поколінь...

Може в ній як у полі вогні
Наші сльози і кров зацвітуть,—
Та ніколи, ніколи мені
Моїх ранених днів не забудь.

І як зійде кривий молодик,
Ніби срібний, дзвінкий водограй,—
В моїм серці ще й досі той крик,
Те дитяче, розгублене:

— Ай!

СТОЮ НА БЕРЕЗІ КРУТОМУ...

Стою на березі крутому
Над буйним ряботинням хвиль:
— Благословенна днів моїх утома...
— Благословен мій тихий біль...

Нехай у серці холод, бурі,
Вогонь вагань і самоти:
— Благословенні дні мої похмурі,
В майбутнє радісні мости!

Хто пройде ними — я не знаю,
Але міцніші, дужчі нас:
І смолоскипами одчаю
Не стріне їх далекий час.

О ви, брати мої по крові,
Грядіть у радості пісень!
Нехай ваш прапор малиновий
Запінить щастям сірий день.

А я впаду метеоритом,
[Життя пройшло як сонна мить...]
— Благословен, хто вмів горіти,
Хто вмів зогріти і любить...

ХУДОЖНЯ ПРОЗА

ОЛЕСЬ БАБІЙ

(Прага)

ЗА ЗЕМЛЮ.

(Зі збірки недрукованих нарисів: „В домі неволі“).

Сьогодні жінцям дуже весело; мають з чого посміятися, з кого поглузувати: молодому парубчаківі Петрові забаглося йти на війну.

Від початку світа Петро — це перший легінь в селі, що сам зголошується до війська, „на добровольця“, — то як-же з нього не посміятися?

Женці дожинають панське жито і мають з Петра сто потіх.

Аж старому батькові Петра совісно та соромно за свого сина й він, зав'язуючи снопи, промовляє до розуму хлопця:

— Ну й як-же буде, сину? Ти таки доконче захотів іти на війну?

— Доконче! Ще сьогодні вночі поїду. А як не перестанете докучати, то й зараз кину серп і заберуся.

— Чи ти, хлопче, здурів? Та-ж ти ще замолодий. Тебе ніхто не кличе. Людські діти втікають з війська додому, а ти завчасу сам пхаєш руки в огонь. Та не роби мені встиду. Люди будуть з тебе сміятися. Тобі тільки сімнадцять літ.

— Не журіться, куме! — потішали старого жінці, — пустіть сина, хай побрикає. Молоде—дурне. Понюхає пороху

й буде плакати за вами, згадувати ваші слова. Ой, Петре! Май розум! Ти думаєш, війна—забава?

Але Петро не дав себе переконати: поглядав на женців згіржливо із почуттям якоїсь своєї вищости над ними, мовляв: „Говоріть собі своє, а я не послухаю“.

По хвилі озвався:

— Що ви розумієте? Ви привикли до роботи на панських ланах, як хробак до хрину, і вам тут добре. А мені остогидло рік-річно сіяти, орати й жати чужі лани, а самому взимі хліба не бачити. Вже краще згинути на війні.

Батько мовчав. Такі слова чув він з уст сина не раз за останні тижні і, знаючи вперту вдачу хлопця, відчував, що не спинить його.

— І куди-ж ти підеш?—питав сина спокійніше.

— Куди очі понесуть. В місті збирається українське військо. Всі студенти пішли в Січові Стрільці. І я піду за ними.

— От, відколи почалась війна, не маю з хлопцем спокою. Ти думаєш, що в світі буде тобі ліпше, як тут?

— Нехай гірше, коби інше.

— Та йди з богом, коли тобі так забаглося. Бідувати всюди однаково. Може й справді найдеш у світі кращу долю. От Михайло Заруба є вже фельдфебелем при війську, люди його шанують. А таким був робітником, як ти,—говорив старий зрезигновано.

— А Катрусі тобі не жалко покидати?!—жартували женці, поглядаючи на молоде, синьооке дівчатко, що майже з головою сховалося у буйних житах.

Петро не відповідав. Він був сердитий на всіх:—Яке їм діло до Катрусі? Чому торкаються його болючого місця?

— Він на війні хоче зістати генералом. Хе-хе! Катруся буде жінкою генерала. Буде їздити в автомобілях.

— Ха! Ха! Ха!—ішов регіт ланами.

Петро не видержав: кинув серп на зжату жменю й пішов додому збиратись у дорогу.

— Змарнується хлопець, пропаде!—думав старий батько, ховаючи голову між похилі жита, щоб люди не бачили сліз у його очах.

І молода Катруся сховала головку між буйні колоски...

— Чи ми не зустрінемося з ним увечері?—думала вона, ховаючи свій смуток перед людським оком.

Було тихо. Лиш десь далеко видзвонював перепел своє монотонне:

— Путь-пулуть! Путь-пулуть!

І помандрував Петро слідами перших стрілецьких полків, що вирости на галицькій землі, як буйні трави у бурхливе літо. Мандрував через зелений Бескид у південні краї чужинецькі, залишаючи рідні села, залиті царськими полчищами, як повинню. Зимував Петро у снігах на морозі, у стрілецьких окопах під землею. Кожну стежечку в зелених горах звертали його молодечі ноги. Знав кожний шпиль і кожний яр, де ховалися московські війська. Під гучну музику російських гранат згадував батька, маму, Катрусю. Смерть заглядала не раз у його вічі, був поранений, поїв душу смутками шпитальних келій у далекій наддунайській столиці і знову повернув на поле бою, готовий кожної хвилини згинуть „за цісаря і державу“.

Потім гнав „москалів“ аж за Дністер, наступав, відступав і знов наступав. Яка була мета великої різні і змисл усіх терпінь і трудів?—Петро не міг зрозуміти. Роздумував над тим дуже багато, особливо тоді, як стояв уночі на чатах.

Думав, аж голова боліла.

Всі міркування впевнювали його, що добрий старенький цісар не може проливати намарне людської крові.

-- Цісар хоче, щоб народіві ліпше жилося, й воює. Хоче здобути для нас нові, багаті землі, бо тут вже нам тісно живеться, що страх. Здобудем чужі краї, а по війні добрий цісар не забуде своїх жовнірів, особливо нас, добровольців, що з власної охоти боронять край. Газети пишуть і всі жовніри говорять, що кожний жовнір по війні дістане землю. Панські фільварки розділять між військо.

Спокійно зносив усі тягарі війни, терпів злидні й недолю у сліпій, впертій хлопській вірі, що все те не марне.

І не раз, у вільних хвилинах, коли гармати припинювали свою музику, Петро дарував капралеві свої останні цигарки й порцію хліба та просив його писати листа до батька. Сам він писати не вмів.

І капраль заїдав смачно його хліб і писав дрібно, дрібно-сенько під диктат Петра:

„Дорогий тату і Ви, мамо, і Ви, любі браття й сестри! Слава Ісусу Христу! Доношу Вам о своїм здоровлю і поведженню... Прошу Вас дуже, складайте всі гроші, які дістаєте з податкового уряду за мою службу, бо незабаром настане мир, то може купимо собі хоч морг поля. Той ваш дідич сидить цілу війну вдома, збиває маєтки, а ми проливаємо кров, то за те по війні напевно поділять його землю для нас. Так само посилаю Вам десять корон, які я собі заощадив з „ленунгу“, ¹⁾ і 5 корон, котрі я дістав від капітана за чищення коня. Всі ті гроші складайте також до купи. У нас, слава богу, всьо добре, лише вчора забила куля нашого поручника. До милого зобачення! Ваш син Петро“...

.....
Часто російські шрапнелі переривали писання листа і він кінчав його аж після бою, додаючи під сподом додаткову замітку, що підчас останнього наступу згинуло стільки чи стільки стрільців.
.....

¹⁾ Ленунг (Löhngeld)—жаловання воякам.

А війні нема ні кінця, ні краю. Петро маширує з пімцями аж над Дніпро, несе славу австрійської зброї аж над Чорне море. Блукає Петро по містах, селах та хуторах і чує, що в широких степах віють нові вітри, бачить, що мужик оре поміщицькі лани, й серце стрілецьке сповняє велика радість. І що-неділі пише він листа до Катрусі:

„Бігай, листочку, без гори, долини,
Занеси вісточку до моєї дівчини.

Дорога Катрусю. Тут на Україні такі дива творяться, що очам своїм не вірю: нарід взяв панів за чуба й сам собі лад заводить. Дасть бог, що в нашім краю настануть такі часи і ми тоді заберем панську землю, бодай за гроші. Тоді побудуємо собі хату й заживем, як голубів пара. Бувай здорова“.

Петро чурою у свого сотника, отже часто щастить йому дістати пару гривень, чи рублів за услуги. І хоч Петро красти не любив, то все-ж таки, як не раз сотник пішле його в село купувати молока, чи масла, то бідний чура обдурить свого пана на пару шагів і тим чином збільшує свій скарб. У торбині в Петра назбиралось чимало грошей. Стрільці глузують з нього, називають скупендрягою, а він собі й не слухає їх:

— Гуляйте собі здорові, пийте, а я щадитиму гріш, щоб по війні купити землю...

А за часів генерала Денікіна Петрові вдалося дістати з магазину замість одної шинелі—дві, і одну з них зараз продати за пару карбованців. І той гріш призначив він на земельку.

Був утомлений війною і що-дня зростала його туга за тихим мирним життям у власній хаті, на власній землі.

Не діждався Петро сподіваної хвилини. Попав у польський полон і довелось йому зазнати ще й усіх розкошів табору й неволі.

Пухнув з голоду в Берестю, лічив дні за днями за дротами.

Одна потіха залишилася в нього: удалося йому зберегти наскладані гроші, переміняти їх на чужу валюту й охоронити від неситих рук сторожі, що ограбувала інших стрільців.

Петра погнали на роботу аж геть під сині підхмарні Татри, але звідтам удалося йому втекти на чеську землю, де заховалися рештки його стрілецького полку.

І знов табор, скитання, туга за рідними. Жив у „бараках“ разом із цілою сотнею вигнанців, що-дня ходив на роботу до копальні, за що діставав чотири корони на тиждень і харч. Що-суботи бігав на пошту,— посилав батькові три корони, а собі залишав одну. Нераз сидів увечері на таборовому порозі і роздумував, скільки то грошей наскладав батько за цілу війну. Лічив, перелічував і усміхався сам до себе:

— Вистарчить на два морґи землі.

Жив надією, що незабаром над його країною зійде сонце волі і він поверне додому. Але минуло два роки і всі надії зів'яли, як квіти на морозі.

Петро покинув табор, зашив рештки запрацьованих грошей у обшивку від сорочки, щоб на кордоні не ограбували його легіонери, і повертав пішком додому. Повертав через зелені Карпати, тим самим шляхом, котрим маширував з початку великої бурі зі стрілецтвом на чужину. Ішов ніччю, вдень ховався по лісах, обминав міста, щоб не попасти в руки панських посіпак. Не сховався. Жандарми зловили його й посадили в тюрму.

Це була пора, коли над галицькими селами котилася повінь гніту, арештів, тортур.

— Більшовицький шпiон! — сказали жандарми.

Почались для Петра важкі дні: його приневолювали признатись, звідки приходить, хто післав його бунтувати на рід, щоб той палив панські двори та вбивав сторожів ладу та

спокою. Дві старі газети, знайдені при ревізії у Петровій торбині, служили жандармам за доказ, що їх в'язень—рознощик української агітаційної літератури. Не було й сумнівів. Гроші, знайдені в обшивці сорочки, це ніщо інше, як фонд на комуністичну агітацію. Навіть в часописах появилися статті, що поліція зловила українського бунтівника, агента Москви, в якого сконфісковано мільярди совітських рублів і безліч агітаційної літератури.

І тепер жандармський офіцер що-вечора кликав Петра з тюремної келії до себе й добував від нього зізнання:

— Признавайся, хто післав тебе, хто ширить у краю бунт і саботажі? Хто організує підпали дворів і вбивства? Признавайся, а ні, то я уб'ю тебе, як пса! — грозить офіцер і прикладає револьвер до чола в'язня.

— Убийте! Мені життя не жаль. Аж забагато зазнав лиха, — відповідає Петро спокійно і чекає байдуже, коли вже куля розторощить йому лоба.

— Уб'ю тебе! Говори своє останнє бажання. Ми нарід добрий, культурний, маємо старопольський звичай сповняти в'язневі перед смертю все, чого він бажає.

— Нічого не бажаю, тільки ці гроші, які ви в мене забрали, не пропивайте, а пішліть мойому батькові, хай купить собі землю і хай спочине на старість у власній хаті.

Але офіцер ховає револьвера до кешені, б'є його кілька разів у лице, копає ногами в живіт, у груди, так що Петро паде непритомним на землю й чує тільки, як хтось кричить над ним люто:

— „Я ці дам Україні, аж здéхнеш!“

.....
Так було що-дня. Нераз, для урізномоднення, його били нагайками в п'яти, а голову запихали в піч, щоб не було чути крику.

— Кричи, хлопе, в комин. Твій крик полетить з димом на скаргу до бога! — жартував офіцер.

Петро терпів спокійно, мовчки, без скарги і слів, так, як вміє терпіти лиш галицький хлоп.

Тільки одного разу, як офіцер запхав йому за нігті дві голки, Петро заплакав тихо й озвався крізь сльози:

— Пане офіцере! Та за що мене так мучите? Я такий самий чоловік, як ви, хоч ви поляк, а я українець!

По двох місяцях Петра випущено на волю „через недостатку доказів вини“. Навіть сконфісковані гроші віддали йому. Петро, урадований грішми, забув усі муки й весело вертав додому.

Станув над рікою і не пізнав рідного села. Очам своїм не вірив. На колишніх дідичівських ланах розсілося нове, багате село, здовж під лісом білою смугою видніли нові, високі будинки, на узгір'ю метушилася юрба невідомих людей, докінчуючи будівлю костьола і школи. Невідомі люди перекликались, жартували, співали пісні чужинецькі й незнані.

— Що це діється? — спитав Петро прохожого селянина.

— Хе! Хе! Не бачиш? Це-ж колоністи! Аж з-під Варшави приїхала саранча. Половину дідичівських ланів забрали, — відповів селянин, сумно похитуючи головою.

— От, то я трохи спізнився. Вже половина землі розпродана. Але й мені вдасться купити. Я небагато, лиш пару моргів, — думав Петро, доходячи до села.

Вдома не застав нікого.

— Де батько й мати? — спитав малого хлопчину, що бачився на подвір'ї.

— Жнуть жито на мазурських ланах.

Пішов за річку і застав батька на тім-же самім лані, де залишив його йдучи на війну перед шести роками. З тої пори лиш те змінилось, що лан вже був не панським, а ма-

зурським. Застав Петро на лані й Катрусю, тільки вона вже не жала жита над борозною, а на середині загона, на складі, й не могла сховатись у високих житах, бо сама була висока й струнка як тополя.

І привітавшись, хотів Петро поговорити з батьком та дівчиною, але підійшов новий власник ланів, молодий колоніст, колишній легіонер, і прогнав його:

— Не забирай женцям часу! Бачиш, що хмариться. Дош буде. Ти побудував на війні Україну, то йди спочити по трудах додому...

Засоромлений і прибитий повертав стрілець до хати, несучи в серці гірке почуття упокорення й неволі.

.

В неділю по селу загомоніли люди, що дідич продає рештки землі і двір з городом та виїжджає зовсім до міста.

В селі загуло як в улику:

— Підем купувати землю!

Петро встав ще досвіта і перед сходом сонця вже йшов до двора. Минав зжаті лани, зорані стернища, вдихав запахи зволочених скиб і в його душі родилася радість і надія

— Може завтра і в мене буде власний шматок землі.

Петрові чомусь хотілося схилитися до чорнозему, цілувати його, гратися грудочками землі. Підняв грудку землі й оглядав її, як святі реліквії:

— Земле, земле, наша мати, кормителька... Людина безземлі, як риба без води... Земля... Як багато її у панів, а в мене ні скиби...

Підняв землицю до уст і цілував її з побожністю.

Входив до двора, як до церкви. Серце билосся зі зворушення, соромився хлопською ногою вступити до панських покоїв. На щастя вийшла служниця й підсміхаючись з його несміливости запровадила Петра до кімнати дідича. Ту-

застав він якихось невідомих людей, котрі завзято торгувалися з дідичем, платили гроші, лічили їх, жартуючи з паном весело і вільно.

— Чого бажаєш? — спитав нарешті дідич Петра.

Той вклонився низько, як міг, кашельнув кілька разів і загикуючись почав просити:

— Прошу ласки пана, може-би пан дідич були ласкаві продати мені пару моргів землі...

— Землі? Ага! то ти, Петре? Я й не пізнав тебе; ти повернув з війни?

— Так, прошу пана. На війні набідувався, стратив здоровля, рана на руці й досі не зовсім вигоєна... хотів-би-м дожити віку на власній скибі... складав гріш до гроша... прошу пана, може-би... три морги.

Дідич сів на крісло й задумався.

Петро чекав слова пана як присуду.

— Гм! Гм! Я-би з щирого серця продав... дуже радо, але то не можливо! — відповів дідич по хвилі вагання.

Петро не вірив своєму слухові.

— Чому так, пане? Я заплачу більше, як інші.

— Справа не в платні. Я не маю права продати тобі землі, бо ти український жовнір, ти боровся проти Польщі. Я маю наказ від „Ліги Патріотуф“ продавати землю лише колишнім польським жовнірам. Ті люди, що тут були перед хвилиною, це колишні легіонери. Вони дістають від уряду допомогу, позички, і на кошт держави переселяються на креси, щоб збільшити польську силу на сході. Вся моя земля вже продана їм. Яка шкода, що ти не служив при польським війську!

А Петрові наче хто жару насипав до грудей. Навіть в очах темніше стало. В ту мить зрозумів, що ціла його надія, плекана в серці довгі роки, згасла як свічка.

І раптом в нього з'явилася розпачлива сміливість, одвага.

— Пане дідичі! Мій дідусь прожив увесь свій вік у вас у наймах, моя мати колисала ваших дітей і годувала їх своїми грудьми, мій батько і я лишив свою силу і працю на ваших ланах, а ви жалієте продати для нас пару грядок землі? Ви продаєте лани чужим людям, які ніколи в життю не знали вас. Хіба ви бога не боїтесь? Та-ж пів села піде тепер з торбами, бо у вас заробітку не буде, а колоністи й самі собі будуть поле обробляти.

Дідич був збентежений.

— Я розумію тебе, Петре, мені жаль тебе, — ти був добрим наймитом, і твій батько. І взагалі я сам люблю русинів¹⁾, руські пісні співаю, так, люблю руського хлопа, — він слухняний, роботящий, але якби я продав тобі землю, то завтра про це знали-б усі уряди в місті. Мене збойкотували-б патріоти. Мені залежить на добрій славі, — я-ж маю бути іменованим комісаром земельних справ при воєвідстві. А так, — все могло-б пропасти. Бувай здоров. Скажи хлопам, щоб не чекали на подвір'ю, бо вся земля продана...

Петро вийшов на подвір'я і побачив цілу юрбу селян, що нетерпеливо чекали прийому дідича. На устах усіх було одно слово:

— Земля.

— А що, Петре? Купив? Дорого? Чи пан ще продає? — посипались питання.

— Повертайте додому! Вже земля продана колоністам.

Вертали мовчки, злобно зиркали на чужинців, що волочили по вулиці, і затискаючи п'ястуки, складали в серці тиху присягу...

¹⁾ Галицькі українці називали себе давніше русинами або руснаками, а мову свою руською. Мова москалів називається в них московською або й кацапською не в зневажливому розумінні.

.....
— Катрусю! Нам нема кутка на рідній землі. Не діждемося ні хати ні поля. Між селянами землі не купимо, бо ніхто не продає. За одну межу брат брата вбиває, так тісно народові жити. Ціле життя прийдеться бути безземельним..

— Що-ж вдіємо?..

— Поїдемо в Америку.

— Поїдемо. Бідувати всюди треба.

— Така вже хлопська щербата доля. Чого-ж нам тут лишатись? Одинокий заробіток—це найми у колоністів, бо й на панських ланах вже не заробиш. А я волю радше загинути в чужині, ніж за собачий гріш будувати мазурам костьоли та школи.

— Поїдемо.

— Цілих шість літ складав я гроші на земельку, то тепер за цю суму купимо собі хоч шифкарту до Америки.

— Весь нарід так вимандрує. А тут засядуть колоністи.

.....

Темна, погідна ніч.

Осінь взялася за бари з літом і дужається з ним. Обидвоє втомлені боротьбою, обидвоє дишуть холодними буйними вітрами, аж листя облітає з дерев од їх подиху, аж дерева гнуться додолу.

Бурхлива, неспокійна ніч.

Дорогою із села посуваються в темряві дві тіні. У них клунки на плечах, а в руках палиці. Ідуть мовчки. Тільки часом нижча тінь чомусь оглядається, втирає лице рукавом, а тоді потішає її вища постать:

— Не плач! Може за морем чекає нас краща доля.

Дійшли до хреста за селом.

— Подожди тут, спочинь, а я повернуся за хвилю...

Нижча тінь сіла край дороги спочити, а вища повернулася, зійшла вбік і зникла між кущами. Ось появилася

знов, припала до стернища, повзає по зораних ланах, аж під будинки двора. Присіла. Роздумує. Пригадує собі, скільки разів разом із батьком томився він на тих ланах, при важкій праці... згадує, що його дід звікував увесь вік у дворі. Тямить, як багато він терпів на війні, в той час, коли дідич панував у тих палатах, пригадалось, як то він посилав кожний гріш батькові на купівлю землі... А тепер?

І чорна тінь схилила голову на руки.

Глянув на колонію.

— Я мандрую у світ за очі, а в тих нових багатих хатах сплять тепер колоністи... Спокійні, щасливі, і в цій хвили сниться їм, може, щастя, багатство на нашій землі... політій потом моїх батьків...

Вони збирають жнива, оратимуть, сіятимуть, а я ніколи не стану за своїм плугом, — я мушу ціле життя скитатися по чужині, бо я—український жовнір, злочинець...

Глянув на сірі стоги колоністів, на скирти збіжжя, тільки-що зведеного з поля, і щось засичало в його серці як гадюка...

Черкнув сірник. Маленький вогник засміявся весело до чорної темряви, показав їй червоний язик і почав жалібно лизати та пожирати стебла жита.

Чорна тінь сховалася між кущами. Оглянулася і бачила, як буйні вітри підняли полум'я, мов пошматовані, багрові полотна, на свої дужі крила і перекидали їх з будинку на будинок і зі стогу на стіг.

Весь двір і всі будинки колоністів стояли в пожежі.

— Катрусю!

— Петре! Що ти вчинив? Там усі люди сплять. Все згорить: люди, худоба, збіжжя.

— Нехай! Нехай! Так і треба. Я хочу! Я мусів! Ха, ха, ха! За мою кривду. Вони терплять хвилину, а я терпів ціле

життя, і батько, мій дідусь, весь мій нарід. Ха, ха! Як добре,
що вітер, що буря шаліє. Вся колонія згорить... Ха! Ха!

Взяли торбинки на плечі й помандрували в далеке не-
відоме...

За океан.

Карпати. 1924.

ВОЛОДИМИР ГЖИЦЬКИЙ

(Харків)

В О В К И.

(Уривок з повісти „Муца“).

Доки Хаїм вибрався на гору, за місто, то сонце встигло вже зайти. На заході горів ще край неба, що лляв своє світло, мов червоне вино на ріжок білої скатерти, простеленої на велетенському круглому столі.

Брав сильний мороз. Муца біг шпарко. Його руда грива зараз сивіла від инею, грудочки льоду понамерзали на кудлатих ногах, а над задом піднімалась сиза хмарка пари. Не вважаючи на мороз, Муца таки добре зіпрів, поки вийшов на гору, але це, видко, не турбувало його, бо він весело форкав, а Хаїм за кожним разом гукав — „здоров“.

У полі пусто. Не видно на обрію ні пішохода, ні саней, тільки подекуди бур'яни бовваніють і виблискує втерта дорога. Край неба погас і посиніли червоні плями на снігу. Але Хаїм не бачив ні фарб, ні тонів, що малювало сонце. Він вдивлявся в ноги Муци, вслухувався в ритмічний стук орчика, але нічого не бачив і не чув, бо коли часом Муца вдаряв з розгону копитом по дишлі, Хаїм прокидався неначе від сну, і зараз-же знову поринав у глибоку задуму.

Їх переганяли ворони, що летіли з міста до лісу. Вони летіли мовчки, зосереджено, немов чогось дуже стурбовані,

поглядаючи пильно на ліс. А ліс, що винирнув із-поза обрію, скидався на велетенський лук, а дорога, що нею біг Муца, на нап'яту тятіву. І початок того лука, здавалось, сховався десь у місті, а кінець злився з синявою неба, що зараз набрала темних матових фарб. Як тільки Муца переставав бігти, то Хаїм зараз притомнів. Він тоді закривав свої худі ноги полами витертого пальта, поправляв баранячу шапку, з-під якої вилазила жовта від старости вата, шарпав віжками і підганяв Муцу батогом.

— Що ти, Муциню, стаєш, — прибалакував він, — не думаю, щоб ти так хутко змучився?

— Не забудь, що ніч...

І Муца біг швидше, а Хаїм знову тонув у своїх думках, хоч в обличчя йому дув гострий вітер і розвівав його довгі спіральні, як коркотяги, пейса, хоч мороз щипав його за носа. Думки цілком опановували їм. Вони швидко змінювалися, сумні заступали веселих, і коли з'являлися щасливі, то лице сміялось, а коли важкі думи надходили, то обличчя темніло, затягалось хмарами.

Зараз воно прояснилось. Хаїм думав про Натана. Який він добрий, бубонів він впівголоса, як він любить батька. Він прямо таки не хотів випустити батька з дому. Одно — не їдь, не їдь і не їдь, таточку. Він не розуміє, що чоловікові просидіти день, лишній день без роботи, ще й з конем, це все одно, що викинути два карбованці в болото. Їсти нині дарма не дають. Слова урвались, бо настирлива думка, що заховалась десь в найдавший куток мозку, виповзла як гадюка й не давала спокою. Щаслива усмішка зсувалась з обличчя, воно стало сіріти, а на чолі появилась глибока борозна.

— Натан не на вірній дорозі. Чого йому самому лізти в нещастя, коли можна жити тихо, мирно, заробляти собі ку-

сочок хліба і хвалити бога за його ласку. Але він бога не признає. Тепер світ не той став, тепер дитина тільки від щипки відірветься, а вже кричить: бога нема! А звичайно: нема бога, то значить можна робити, що ти хочеш. От вони й роблять. Ох, та компанія його! Роблять якісь темні діла. Якби вони правдиві, ті діла, то хіба вони-б їх скривали? Натан не сказав-би батькові? Дає мені пачку паперів і просить передати Гамерові, але боже боронь, щоб хто не побачив, бо смерть. А на вухо шепче: „прокламації“. Ох, щоб йому доля Койраха, хто видумав оці прокламації. І скільки я його не просив — кинь, кажу, їх, кинь ту роботу прокляту. Ні, каже, ми куємо щастя народові...

Останні слова він сказав майже голосно, немов хотів, щоб Муца почув його.

— Ой, вже ви накуєтесь. Народові чи буде що чи ні, а вже ви в тюрмах понасадитесь.

Хаїм здригнувся від тієї думки й сумовито поглянув уперед. В кількох стах кроків бовванів ліс. Близькість ліса не була приємна. Тепер не ті часи. То колись можна було іздити, коли хто хотів і куди хто хотів, а тепер найгірший ворог людини — людина. Тепер вбити людину — легше ніж курку зарізати. Бо колись люди знали бога, а тепер... Тепер вчені пішли. Тепер власний син каже: „ви, тату, нічого не розумієте“. Яйця курей учать. Правду я кажу? — Він схаменувся, що ніхто його не слухає, й звернувся до Муци:

— Ти бачиш, Муциню, той ліс? — Ой, і я його бачу, щоб він згорів! — Йому страшно хотілось говорити, щоб заглушити в собі страх, що ріс з хвилини на хвилину. Хотілось чути живу істоту біля себе. Але навкруги не було нікого, крім Муци. По тілі спершу пробігли мурашки, а потім стало гаряче. Він розв'язав на шиї кольорову хустину.

— Ху! Щоб йому добра не було! Теж робота... Ну, Муциньку, ну поспішай, голубчику, бо страшно, бо мене він заб'є, той ліс...

Тимчасом зійшов місяць. Він зараз вплив до половини понад дерева і верхи дерев щербили його срібний диск. Він підходив усе вище й вище, подоба його змінювалась, він що-раз меншав і білішав, нарешті піднісся над лісом і став. Мінився від плям, що чорніли на ньому, як здалека чорніють стрілки й цифри на жовтому цифербляті вежевого годинника. Його сумне світло заливало безбережні поля, на яких тьмяно вирисовувались засніжені кущі полинів, окутані серпанком туману. Вони кидали довгі чорні тіні на сніг. Як їх подекуди було багато на межах, то здавалось, що то другий ліс чорніє на обрії. Хаїм тоді вставав на санях і дивився, чи часом не заблудив. Переконавшись, що ні (а він і без того був певний, що ні), сідав і далі підганяв Муцу. Все це робилось для скорочення часу, що тягнувся тепер нестерпуче довго.

Нараз Муца чогось сполошився. Він форкнув, насторожив вуха й кинувся вбік так раптовно, що мало не перевернув саней.

Перед самими його передніми ногами пробіг сполоханий заєць. Видно, він утікав від погоні, бо, перескочивши дорогу, зараз-же зник у сніговому морі.

— Ху, дурак, боїться зайця, — крикнув Хаїм, але злякався свого голосу, такий був він дуже стривожений. Серце билось так сильно, немов хотіло розбити ті висохлі груди й пігнатись по снігах за зайцем.

Кінь біг тепер швидко, тривожно форкав і неспокійно оглядався.

— Коли-б яке нещастя не трапилось, — подумав Хаїм, трохи заспокоївшись, — бо як заєць перебіжить дорогу, то

вже добра не чекати.—Ліс був уже цілком близько, Хаїм уже міг ясно відрізнати узлісні грубі стовбури дубів від таких-же стовбурів беріз, кущі тернини, що нависли над межевим ровом, від ялинок, що похилились під тягаром снігу.

На кількадесять кроків від ліса дорога повернула праворуч і Муца побіг нею. Він увесь час тепер був дуже неспокійний і цей неспокій переходив і на його господаря, що вже не кричав на Муцу, бо боявся власного голосу, і тільки час від часу цвюхкав батогом. Коли-б уже швидше минути цей страшний ліс! — думав Хаїм. Але дорога, мов на зло, бігла паралельно до лісу і кінця їй не було видно. Хаїм тепер вже боявся дивитись на ліс. Йому здавалось, що там замість дерев страшні потвори простягають до нього свої чорні косматі руки, раді кожної хвилини схопити його й заморозити в своїх обіймах. Але якась сила штовхає його оглянутись назад. Він робить над собою зусилля, повертається і завмирає...

З лісу вибігла велика сіра собака, за нею друга, третя і вмент ціла зграя їх опинилась на полі.

— Вовки! — прохрипів Хаїм в перестрахи і не помилився, бо Муца тепер гнав без понуки з усіх сил, зловісно форкаючи. Це була, певне, вовча тічка, бо всі вовки крутились біля тієї, що перша вибігла з лісу. Вона, побачивши втікачів, сіла на задні ноги, піднесла догори морду і завила. Завила жалібно і страшно, а те жахливе виття-голосіння вдарилось до стіни лісу, відбилось зловісною луною і покотилось, як буря по сніжних полях.

Хаїм онімів. Він хотів крикнути на коня, але не міг видобути з себе ні одного слова. Він обернувся лицем до зграї, не спускаючи з неї очей. Чув, що серце б'ється йому десь під самим горлом, і він ковтав слину, немов хотів слиною пхнути його на місце, але це не помагало. Зуби ска-

кали йому в якомусь скаженому танку, кров збігла з обличчя десь у чоботи. Він схопився рукою за горло, а другою тримався за мотузку, що нею було звязане брудне лахміття, щоб не впасти.

Вовчиця встала. Встала й її компанія. Вона перестала вити. Її скоро зрозуміла зграя і рушила за втікачами. Спочатку вона бігла несміливо, коротким бігом, але, коли побачила, що віддаль між нею і саннями все більшає, вона кинулась навскоки.

Муца своїм гострим нюхом чув наближення ворогів і гнав з усієї сили. Він зіщулив вуха, спустив голову, витягнувся в струну, а ноги рвали сніг і цілими масами засипали сани й господаря. Але вовки гнали швидше. Хаїм з божевільним жахом бачив, що дика зграя що-раз то швидше наближається. Він почав пригадувати відповідні молитви, почав пригадувати закляття від вовків, але нічого пригадати не міг. Його мислі, його увага були скеровані в одному напрямку, його гіпнотизували ті страшні зелені очі, що були вже так близько. Хаїм бачив, як білили ікли в червоних пащах, бачив білу пару, що бухала з них. Хаїм чув, що приходить кінець. Втекти було неможливо; ще хвилина і вони розірвуть його і Муцу, рознесуть їх кості по замерзлих полях і зачервонять сніг їхньою кров'ю. А завтра злетяться ворони і доїдять їх...

Страшна картина блискавкою пронизала його мозок наскрізь, лишаючи по собі безмежний, передсмертний жах. Хотів кричати, але не міг. Розстібав одягу і знову застібав, махав батогом, видаючи з грудей якесь хрипіння замість крику, шарпав мотузку, що нею було звязане лахміття, і наткнувся на миску. Він вихопив її і кинув перед себе. Миска плавно прорізала повітря і застрягла в снігу. За нею полетіла друга, третя. Але це не багато допомогло. Вовки, що

бігли дотепер збитою лавою, розбіглись і почали загрозувати з боків. Хаїм метав миски на всі боки, але швидко запас їх вичерпався. Тоді він схопив першу, що попалась під руки, в'язку лахміття і кинув на дорогу. Вовки на мент зупинились. Гурмою кинулись на лахміття і з диким ревом розірвали його на шматки. Зупинення вовків додало Хаїмові духу. Він почав викидати одну в'язку за одною, аж доки не викидав до останньої. Вовки на хвилину спинялись коло кожної, рвали її і гнали дальше. Вони, здавалось, були тепер ще лютіші. Вже були близько до саней, забігали з боків тільки жаден з них чогось не наважувався кинутись на них.

Очі Хаїма впали на невеличкий пакунок, загорнутий в газету, що валявся на дні саней. Хаїм не міг пригадати, що то за пакунок. Він без вагання схопив його і кинув навперед себе. Але вовки над ним і не спинялись. Вони привикли вже до того. Вони тепер немов гралися, немов драгували Хаїма. А Хаїм викидав усі рештки соломи, що ще дорогою не витрусилась, відірвав кусок дощечки, що теліпалась на дні саней, відірвав ту шворку, що нею були привязані онучі, і нараз побачив, що під ним ще щось є. Він на чомусь стояв на колінах. Це була торбинка, а в ній буханець хліба і курка, що її дбайлива Їта вложила на дорогу. В Хаїма аж прояснилось обличчя, немов у гостинного господаря, що знайшов чим угостити гостей. Він вмент витряс пом'ятий хліб і кинув на дорогу. За хлібом полетіла печена курка. Роз'ятрена згряя спинилась і почала шматувати здобич. Хаїм бачив, як вовки самі жерлися за неї, бачив, як деякі, зчепившись гострими зубами, клубком котились по снігу, але пригадавши здобич, пускали один одного і гнали до гурту, що вже доїдав її.

Муца, вибиваючись з останніх сил, жене як стріла. Віддаль між вовками і саньми більшає, і нараз — Хаїм бачить,

що вовки неначе грузнуть у сніг, бо ніг не видно, тільки одні тулуби, ось і тулуби грузнуть що-раз більше, видно тільки голови, нараз зникли й голови, мелькнув один хвіст, і все зникло. Хаїм повернувся до Муци й побачив, що він збігає в долину. Блиснули вогники, долетіло гавкання собак. Доїжджали до села.

Хаїм ще раз боязко оглянувся назад, але вовків уже не було видно. Муца все ще гнав нестримно. Хаїм не спиняв його, бо не мав сили. Він безвладно спустив руки, здаючись на ласку і неласку Муци. А Муца вже добігав до коршми, що стояла на краю села. За кілька хвилин він спинився на подвір'ї коршми і став аж тоді, як дишлем саней вперся в стіну стайні.

Коли Хаїм увійшов до коршми, то всі перелякались. Він був блідий, як смерть, і на лиці його ні кровинки. Його питали, але він довго не міг відповідати. Він звалився на тапчан, пролежав кілька хвилинок, а далі простогнав: „вовки“.

Тепер усім стало ясно. Всі знали, що в лісі появились вовки, про них що-дня йшли чутки, інколи неймовірні, просто легендарні. Вони стали темою дня, про них говорили і старі й малі. Повідали, що прийшли вони через замерзлий Збруч з Великої України, але власне з оповідачів ніхто їх не бачив. Бачили тільки їх сліди на снігах, і знали, що в лісничого вовки загризли кабана в хліву і пару собак. А цього було досить.

Після двох чарок сливовиці Хаїм прийшов трохи до себе й вийшов з господарем на двір розпрягти Муцу та завести до стайні. Муца стояв увесь мокрий і страшно дрижав. Увійшовши до стайні, він обнюхав соломку і ліг.

— Це лихий знак, — подумав Хаїм. Він довго тер його віхтями соломи, а потім господар накрив його мішками і вони вийшли зі стайні.

На другий день вранці треба було їхати додому, бо торгувати не було чим. Черепки мисок валялись тепер на дорозі, але Хаїм був щасливий, що сам живий. Миски — це річ нажита, — говорив він, — але Муца — з ним погана справа. І дійсно з Муцою була погана справа. Він був цілком хворий. Його насилу витягли зі стайні і насилу запрягли. Всю дорогу кінь ледве волік ноги, спотикався і часто приставав.

— Вже йому кінець, — думав Хаїм з жахом про ту страшну можливість. Що він робитиме, як цей кінь здохне? Де йому за теперішньої дорожнечі стягнутись на другого коня?

— Ой, Муцо, Муцо! — голосив він, — що ми з тобою наробили? — Але кінь не слухав. Він ішов похнюплений, змучений важкою хворобою.

Не встиг Хаїм приїхати додому, як вістка про його пригоду блискавкою облетіла все місто. Всі, звичайно, дуже співчували Хаїмові, але це не перешкодило деяким весельчакам надати Хаїмові до багатьох інших ще одне прізвисько, правда трохи в'їдливе й незаслужене — „вовк“.

Тільки він показався на вулиці, як його атакували з усіх боків цікаві, випитуючи про подробиці пригоди. Але Хаїм збував усіх двома словами — „кінь хворий“, — а потім додавав — „біжу по Гната“.

Гнат був славний на всю околицю своїм знанням „до худоби“. Він пускав кров, пробивав обдутих корів заржавілим трокаром, напував різним зіллям, а хворих коней ганяв скажено по вигоні, щоб розігрівались. Ті ліки, звичайно, мало помагали, але всі йшли до Гната. Пішов і Хаїм.

Гнат був на той час дома і зараз-же згодився піти. Оглянув коня з усіх боків, і виніс такий діагноз:

— Кінь запалений і пожитку з нього не буде. Але від смерти вратувати можна, треба тільки пустити кров, натерти

віхтями і дати конячої м'яти з горілкою. Воно помагає на груди і розігріває кров.

Хаїм згодився напувати коня і відваром м'яти й горілкою, але крові пускати не дав. „В нього й так крові небагато. Що бог має дати, те й буде“. На тім консультація закінчилась.

Увечері, не встиг іще Хаїм повечеряти і розповісти жінці свою сумну пригоду, як до хати увійшли два жандарми заарештувати його. Вони дуже спішили. Хаїм питав за що, питав, звідки ті біди валяться на його голову, але пояснень йому не дали.

Йому не дали й одягнутись, ані попрощатися з жінкою. І він, хворий, заляканий, блідий, вийшов хитаючись на двір під гіркий плач самотньої старої їти.

МИХАЙЛО КОЗОРИС

(Київ)

ДВІ СИЛИ.

Жандарми перекидали в хаті все догори ногами.

В сінях, у коморі і на поді вже перевернули, а тепер перекидали в хаті.

Заглядали під образи, пороли подушки, пхали голову в піч.

Зробили з хати цілий базар.

Серед хати стояв скований ланцюжками парубок, літ понад двадцять, високий як смерека.

Лице окривавлене, підпухле.

З сіней, в зачинені хатні двері гатила кулаками мати і кричала:

— Пустіть, не вбивайте його, він не винен... Пустіть!..

— Кажи, де книжки та папери? Хто був з тобою в компанії?

Парубок мовчав, дивився понад голову жандарма.

— Говориш, сякий сину!

Жандарм копнув чоботом.

— Жадних паперів ні книжок у мене нема, ні жадної компанії.

Другий жандарм лясь в лице.

— Ти, хамське бидло, більшовик, говори правду. А то дух з тебе випущу.

— Бунт хочеш робити? Підмовляєш хлопців фільварки палити? — І кулаком у плечі...

Ні в сінях, ні в коморі, ні на поді, ні в хаті нічого не знайшли.

Скованого парубка повели в громаду.

Мати бігла вслід і заводила:

— Ой, що-ж ви мені з хлопця зробили? Ой, за що-ж ви його так споневірили та й змісили на квасне яблуко?

— Та побила-би вас лиха година за вашу фудульність панську та й збитки.

— Ти, стара, уступишся та й затулиш рота? А то скуємо разом з ним та й поженемо до Станіслава, — кричав жандарм.

— Ой, що я вам винна? Куди ви його забираєте на пекельну муку, та й на катування? Та на кого ви мене лишаєте?

— Ой, сину мій нещасний, за що на тебе таку напасть звалили вороги тяженькі?

— Уступишся, стара суко?!

А „сука“ не вступалась.

Йшла слідом з перекривленими устами та з широко розкритими очима. А з очей чорною ніччю розливався розпач навкруги.

Один з жандармів пустився за бабою.

— Давай руки, нехай і тебе скую! — кричав.

Баба заверещала, кинулася втікати назад та й розхляпувала болото босими ногами.

Парубок повернувся. Дивився вслід за розхристаною мамою і сльози підступили до очей.

Зайшли в громадську канцелярію.

А мати сіла на сходах перед ганком. Хто тільки йде в канцелярію, вона просить:

— А подивіться, люди добрі, що там з ним ті кальвіни роблять.

— Не дайте їм збиткуватися над¹ хлопцем, аби печінок стусанами не відбили.

А люди йшли з похиленими головами й мовчали мов каміння.

Мати була головою, підіймала вгору руки, тонула блудними очима в сірих хмарах і нелюдським голосом кликала ратунку.

Далі не витерпіла, зірвалася, підбігла до вікна й прилипла лицем до шиби.

Побачила хлопця й знову заревіла:

— Ой, сину, мій сину!...

Вийшов віт і каже:

— Ти, жінко добра, не роби крику, бо ту ржондова¹) хата та й кричати не вольно.

— А куди я, війте, піду, як мені мою дитину закували, як креминальника, на сміх цілому світові та й цалком покалічили?

— Ти, жінко добра, не будь уперта. Їх міць та й їх право. Ти не шукай у панської віри рихту²), бо не знайдеш. А криком ти нічого не зробиш, та й ніхто тобі не допоможе. Не ятри криком скаженої собаки, бо ще гірше кусатиме твою дитину. Здавайся на бога.

Мати втихла.

Пішла напроти під шкільну браму й причикла під нею.

Забилася у самий куток, вп'ялила очі в заплакані вікна канцелярії й дрижала мов у пропасниці.

У голові чорним рядном залягла одна думка.

Не буде його вже, більше його не побачу...

¹) Урядова (з польського).

²) Правди, справедливості.

Під ногами розкривалася немов бездонна прірва, і мамі здавалося, що ось-ось зсунеться в її пельку.

Тому дужче обіймала рукою стовп і щільніше тиснулася в куток.

А зі школи виходили діти.

Втікали на вулицю, немов-би їх хто гнав буком.

Побачили заплакану жінку й зупинялися раптом.

— То її Василя забрали сандали до а́лесту, — говорив школярам білявий хлопчина, що стояв серед вулиці й бовтав босою ногою в калабані.

— До арешту? — питали перелякані діти і ставали рядком, мов горобці в-осени на плоті, і дивилися то на жінку, то на двері громадського будинку.

— А на тій неділі Якимового теж повезли, — говорила школярка з нахмуреними бровами.

І діти стояли з витягнутими шийками. Чекали, що щось буде, бо це їм не першина.

Заїхала підвода.

Дрібні коні робили боками, ледве тягнули важкого воза по болотній дорозі.

Сухий, з руденькими вусами, погонич в солом'яному капелюсі з пообгризуваними краями, кляв від найстаршого чорта панську владу та „шандарів“, що гонять його в таку негоду на фірманку.

— Коби-м до холери вивернув у яку калабаню та най-би поталапались у болоті як пацюки.

А дорогою проходили мовчки люди і крадькома поглядали на жінку, що присіла під брамою.

Вони вже знали, що це за добро робиться, і в накипілому серці двигали тяжку лють та безмежну ненависть.

А коли пройшли кроків зі сто за канцелярію, оглядалися, грозили кулаком і говорили:

— Чекайте, чекайте, панські посіпаки, ще й на вас зайде холера та й остатна година!

А як вивели скованого парубка з канцелярії, то крови на лиці його вже не було, бо жандарм змив мокрою ганчіркою.

А лице було підпухле й синє.

Посідали на воза.

Жандарм штовхнув погонича в спину.

— Марш!

Погонич плюнув, зателіпав віжками, покрутив батоном понад головою і конята рушили.

— Бувайте здорові, мамо, та й не маєте банувати. Че й верну ще до вас та й не мете пропадати.

А мати зловилася руками за голову й заголосила:

— Ой, сину, мій сину! Ото ті випроваджую зі своєї хати. На дала-м ти ні чистої сорочки, ні куска хліба.

Коби-с був умер та й була-би-м ті з добрими та й чесними газдами вівела на спочивок.

А там тобі спочивку не буде, тільки мука та й збитки..

Та й не було-б вам ні світа, ні сонця, куди ви мою дитину забираєте.

Та й щоб по вас так слід пропав, як по цих колесах у болоті.

— Поганяй скоріше! — кричав жандарм. Погонич прав пужалном сухоребрі коненята, аж ляск ішов. А вони насилу перебирали тонкими ніжками, аж писками діставали болота.

А мати зловила обіруч кіл від плота, притулила до нього голову й заводила на весь голос.

На сусідньому подвір'ю стояв сивий дідок. Він дивився весь час мовчки і тільки хитав головою.

Але мати не переставала заводити, валилась на пліт, і він промовив:

— Та й чого ти, небого, ревеш?

Думаєш, що на цьому кінець?

Повезуть за ним ще...

— Най собі везуть кого хочуть, а мені мойого най не займають! Що я сама робити буду? — г`олосила мати.

— Та й плач тут нічого не допоможе, — продовжував дідок

На нашій землі, небого, зійшлися дві сили. Єдвабна — панцка та й хлопска — рантухова. І панцка б`є на хлопску, що каменіє гей скала...

Але як скала обірветься та й покотиться, то всіх з ніг звалить та й буде кінець.

І тоді ніхто не буде плакати за своєю дитиною, бо не буде часу.

МИХАЙЛО КОЗОРИС

(Київ)

ТО БУВ ЗЛОДІЙ.

Шляхом з Немирова до Брацлава йде сотня галицьких стрільців.

Усіх п'ятдесят п'ять.

Вісімнадцять здорових, п'ять у тифозній гарячці, а решта видужуючі в різній стадії.

Початок січня.

На дорозі грудя. Калабані блищать тонким хрустким льодом. Придорожні столітні липи чорні, погорблені, німі.

Попереду їде пан сотник із жінкою й дитиною.

Своя бричка з парою гарних коней.

За бричкою підводи: три, далше дві, а там ще одна.

На останній, на голих дошках — п'ять хворих. П'ять скручених у клубок тіл з попереплітуваними ногами й руками, що не розбереш, чиї вони.

Гріють себе своїм теплом.

А під подерті плащі вітер вільно надуває морозних шпильок, що пронизують тіло. Всі п'ять трусяться одною спільною дрожжю.

Крайній передає сусідові, а цей далше, а в останнього замітно її на кінчику ліктя, що стирчить мов затесаний кілок.

На полудрабках сидять кругом ті видужуючі, що їх безсилі ноги ще не можуть справитися з безконечним шляхом і з розкиданою по йому грудю.

Пірнули головами у витерті коміри плащів і тільки кінці червоних носів стирчать із прорізів.

А решта сотні розбрелася, розгубилась.

Лізуть повільно, то парами, то гуртами, то поодинці. Йдуть шляхом, то боками, по полі.

Їх тримають разом недоїдки колишньої дисципліни, привичка та інстинктивне тяжіння до гурту, хоч і ніхто з них і не знає, чому й куди він іде і що з ним буде.

Це вже не сотня, це вже не люди. Це огарки і вояка й людини, що на широких полях виглядають мов засохле бадилля. Це тільки тіні з наперстком крові в висохлих жилах.

Тільки кріси на плечах нагадують колишню силу.

Та не в кожного є цей спогад, бо у багатьох немає вже сили двигати його на плечах і довелося кинуть його на підводу, як надмірний тягар.

А шлях губиться в далечіні, а по обидва боки чорні липи гнуться на його і мов ворони заглядають у вічі стрільцям.

Пан сотник у теплій шубі, бараниця на ногах.

Але настрої поганій.

Від кількох днів укладає плани й нічого не виходить. Такий час, що нічого не придумаєш.

— І коли це все скінчиться, Славку? Поки будемо так волочитися? — говорить жінка.

— Відчепись, — сердиться пан сотник.

— Пора мати розум. Я так дальше не можу... у нас дитина. Будемо волочитися, поки більшовики або бандити не нападуть і не заберуть усе... А тоді що?

— Це вже моя справа. Ти гадаєш, що в мене не сохне голова? Так уже мені ця сотня остогидла, що чорт її бери! Але поки-що мені потрібні люди, потрібна охорона. З сотнею безпечніше.

Коби тільки дальше від більшовиків у безпечніше місце.

Зліквідую все, залишу собі одну підводу, скину мундир і слід пропаде...

Сотникова веселішає.

— Купити-б яку хатину й сісти на одному місці.

Можна-би все поховати. А в чужій хаті на очах...

— Я не думаю тримати гроші. Чорт-зна, що з ними завтра буде. Накуплю золота, срібла, долярів, а тоді хай собі б'ються, ріжуть, чорт їх побери! Всіх разом!..

Тільки рукою махнув.

— Я своє відробив, доволі щасливо.

Про завтра нічого тобі, Олю, турбуватися. Ще Орисі на віно зостанеться.

Сотникова слухає цих слів мов солодкої пісні, тулиться до чоловіка й пригортає до себе дужче дитину, що лежить у неї на колінах.

А на останній підводі „видужуючі“ тремтячими руками шукають у торбині рештків чорного хліба, що дістали „за прости-біг“ від тітки, притискають жадно до ротів жмені з кришками, а як проковтують скупю звогчену слиною їжу, з глибоких западин виступають наверх очі й блищать ненаситністю тварини.

— Шляк-би його трафив¹⁾. Він собі в бричці, в теплі, а з мене тут душу виганяє...

І зайшовся таким кашлем, що розриває легені, що викидає з рота слину, а з очей сльози.

— І чому я не здох? Були-б запорпали як собаку і кінець. Для чого я тепер потрібний? Аби мені тепла піч, ложка молока, може були-б з мене люди... А тут, на цьому вітрі, на цьому возі і на цьому голоді...

¹⁾ З нім. -- Schlag soll ihn treffen! -- лайка: хай його сердечний удар по-стигне.

Знаєте, якби у мене трохи сили, я різав-би всіх направо и наліво.

Нема вже в мені нічого такого, що руку затримало-би...

А решта слухають його з кам'яною німотою, тільки повислі голови трясуться під гуркіт коліс і немов говорять: так-так... так-так...

За возами йде гурток.

— Я дальше не піду. Коби до Брацлава. Кину кріса якомусь дядькові, а сам хоч воду наймуся возити.

Аби я знав, чого я йду та куди волочуся?..

— Або ніби хто з нас знає?

— Ніхто... Йдеш як теля, бо підганяють.

— Треба-би його спитати. Хоч зараз зробім „гальт“¹⁾ та питаймо: куди гониш нас? З більшовиками наші погодилися.. А він з самої Винниці жене, віддиху не дає... Будить людей опівночі, зриває зі сну і гонить, і гонить...

— Та він боїться за своє добро. Диви, які три брики вирихтував... Там і цукор і сукно і всякий провіант.

— Як штаб розбігався у Жмеринці, він цілу касу захопив.

— Касу то він захопив, а ми цілий місяць „льону“ не бачимо. Є два мішки крупи і тим годує нас.

— Ні, хлопці! Так не може бути. Він за-ніц нас має. Сам у добрі, а ми ні-то його слуги, ні-то піддані.

— А жінку, і няньку, і брата, і кучера на нашому пайку держить, а люди гинуть від тифу і нема їм ні шматка білого хліба, ні шальки чаю.

— Або він яке має право таке робити? Нас п'ятдесят чоловіка і на нас усього три підводи. А на нього три з усім добром і бричка в додатку...

¹⁾ Стій, — зупинка.

— А ніби яким правом він узяв собі у Вороновиці п'ятнадцять мішків цукру і каже, що це його?

— Чекай, чекай! Він буде питати тебе про право. Приїде до Брацлава, продасть, сховає гроші і зробить собі право. А ти пилнуй його і волочись, чорт знає куди, голодний і босий...

Останнім іде молодий стрілець понад двадцять років.

Ледве тягне ногами. Вітер хитає ним.

На земляному обличчі двоє очей блимає фосфоричним блиском.

Щось зловило за горло і тисне так, немов хоче задавити. А він витягає шию і з трудом проковтує слину.

Не говорить до нікого, бо не має сили викинути з себе слово. Іде автоматично і боїться стати, бо чує, що тоді не рушиться вже з місця.

Тільки думки б'ються в голові, мов зловлені горобці в сітці.

Згадує ту хвилю, як перед чотирма роками кинув маму з сестрою і пішов у стрільці, бо всі йшли воювати „за Україну“. Скільки сподіванок роїлося тоді в голові! Чого тоді не обіцяли, чого не говорили!

І він повірив і полетів як молодий орел. Бачив Карпати, бачив Альпи. Де він не був і з ким не бився?

Була надія: скінчиться війна, верне додому, відпочине. Може кращі часи настануть, може легше жити буде. І ніхто не скаже, що він на печі виховався.

Тимчасом утікали дні, утікали місяці, роки, а сподівання ще швидше, і не можна було їх наздогонити.

На Україну йшов з радіючим серцем. А його баби виганяли з хати і називали „австріяком“. Не знав, що сказати. Правда, він рахувався австрійським воякою, в австрійському мундурі, але тут у серці в його щось не те, не австрійське, а щось своє, хлопське: від плуга, від землі, від полів.

І тут на широких ланах він уперше почув, як груди його наповнюються чимось безмежним і вільним.

Хотілося крикнути, крикнути так сильно, так голосно, щоб ген-ген було чути:

— Це я ваш брат, такий самий разовий хлібороб, як і ви. А його назвали австріяком і вигнали з хати.

І від тої хвилини він скорчився, ввійшов у себе мов равлик. А те все, що було сміле і гомінке—притупилося, почорніло...

Він був австріяк, один пішак у тисячних рядах.

Потім вернувся в Галичину, бився з панами, знову втікав на Україну і загубився на її перехресних шляхах.

І блуд у вигляді отаманів та сотників водить його то сюди, то туди, і він крутиться мов у зачарованому колі, і не знаходить виходу. Чує, що добирає останніх сил, що ще день-два... і впаде він десь серед шляху або під чужим тинном і буде кінець усім сподіванням...

Тимчасом вози станули серед шляху. Стрільці підходять ближче.

Біля останньої підводи метушня.

— Що сталося?

— Остапчук помер.

Витягають з підводи. На землі, на засохлій траві лежить скорчений труп у сірій шинелі.

Затрималась бричка, приходить сотник.

— Помер? Хоч-би до Брацлава був дотягнув.

— Не хотів чекати, — кинув хтось сердито.

Сотник оглянувся.

— Що будемо робити? Хіба закопаємо?

Всі опустили голови, мовчать.

Десятник шепче найближчому на вухо.

Цей приносить дві лопати і стрільці, чергуючись, копають яму під широкою липою. Робота йде мовчки. Очі

всіх звернені під липу, навіть коні повернули туди голови.

Тишу прорізує іржання коня, що лунко котиться по степу.

— Німина і то розуміє. Це його кінь так ірже.

Як поїхав в дев'ятнадцятому на форшпан, досі разом були.

А тепер усе скінчилося.

Не пожене своїх коней вже додому, хоч надіявся.

Пропав він тут, і їм тут кінець буде.

Хоч німина, а розуміє, — говорить Остапчуків земляк.

Спускають тіло до ями.

Хтось питає, чи не зняти „мантлі“ та чоботи.

— Він заслужив собі, нехай, — відповідають з гурту.

Сотник говорить промову.

Згадує щось про „батьківщину“, про „жертву на вітварі“, про „патріотичний обов'язок“, про „рідну неньку Україну“.

Всі мовчать та мало хто й слухає. Не раз уже це говорилося, не раз уже слухалось...

Отупіння й зневіра таким тягаром звалилися на плечі стрільців, що всі похилились мов старці на цвинтарі.

Почування опускаються в глибину, шукають душевної безодні, щоб потонути, щоб більше нічого не чути, ніколи не дрижати.

Кожний ладен хоч зараз лягати поруч у свіжій ямі й сказати: скінчилося...

— Так тисячі жертвують, а дехто наживається, — загомоніло розпачливо з гурту.

Всі піднесли голови, заворушилися, дивляться на сотника.

Він скінчив уже промову і з образою в очах шукає, хто сказав останню фразу.

— Рушаємо! — кричить сотник.

Одкликав набік десятника й говорить:

;

— Скажіть Петренкові, най собі морду затулить, а то я йому затулю. Завтра його до рапорту!

Десятник віддає мовчки почесь і відходить.

Сотня рушає...

Стрільці йдуть гуртом і жваво перешіптуються.

Один приступає до десятника й каже:

— Казав сотників візник, що сотник збирається втікати.

— Втікати?

Це слово мигом перескакує з уст до вуст.

— Хоче втікати. Забере свої підводи, спродасть усе і... камінь у воду!

Стрільці переглядуються й очі на хвилину загорілись рішучістю. Видно, що в усіх зароджується та сама думка.

А ослаблені руки добувають рештків сил і стискають судорожно кріса.

А очі всіх їдять десятника.

Він зрозумів їх.

— Я перебираю команду, передайте всім.

Біля хуторів десятник приказує сотні затриматись.

Здивований сотник питає, хто дав приказ.

— Я, — рапортує десятник.

Люди дуже потомлені, не можуть далі йти.

Сотникова зауважує, що їй треба в хаті переповити дитину. Сотник погоджується.

А стрільці сідають гуртом біля возів, з крісами в руках. Руки не шукають хліба в торбині, як звичайно на віддиху.

А пан сотник сидить на бричці.

Всі мовчать, а в серцях кипить, клубиться.

Десятник переглядається зі стрільцями. Усі встають і йдуть за ним.

Обступають кругом бричку.

— Ви чого? — питає здивовано еотник.

— Ми дальше за вами не йдемо, ви більше нам не сотник.

Він дивиться блудними очима, — не вірить.

— Що? Ви, десятник, мені, сотникові — таке говорите? А субординацію знаєте? Я в головну команду... я...

— Я говорю вам це від усіх стрільців.

Сотник дивиться довкола і на земляних обличчях стрільців бачить рішучість і впертість...

.....

А думка нашіптує: хай буде... забереш свої підводи і чорт з ними! Так краще, відріжешся.

Сотник говорить вже спокійніше:

— Не хочете, бог з вами. Це така подяка за мої клопоти й працю?

Я беру свої підводи й бувайте здорові.

Побачимо, чи без мене вам ліпше буде?

Каже візникові, щоб покликав паню та сказав підводам, щоб їхали за ним.

— Підводи не поїдуть, — заявляє десятник.

Губи в нього дрижать, а він силкується бути спокійним.

— Як?!.. Це-ж моя власність... Що це, грабунок? Як хто рушить що-небудь мого, застрілю мов собаку.

Грозить револьвером.

А стрільці здіймають кріси з плечей.

Сотник мов стіна, — кидається направо й наліво.

— Підводчики, рушайте за мною! — кричить.

— Вони не рушать, коні одчеплені від орчиків.

Сотник, що лише тепер завважує, кидається до першої підводи й риється похапцем.

— Що вам треба? — питає рішучо стрілець, що біля підводи.

— Там мої гроші.
— Ваші гроші?
— Його гроші?
— Це скарбові!
— Це наші!
— Це зі Жмеринки, зі штабу!
— Він тиснув їх для себе, а ми з голоду здихаємо.
— На нашій нужді маєтки збиває.
— Маєте коні та бричку, доволі.
А сотник насилу добивається до підводи.
Його беруть під руки і відводять од брички.
— Не жартуйте, пане сотнику, бо може бути гірше, —
радить десятник.
— У вас у бричці теж дещо є. Доволі з вас!
А сотник кричить та грозить...
З хутора вибігає жінка з дитиною на руках. Чує крик,
не знає, що сталося, і біжить до брички.
— Славку, що сталося?
— Сідай! — кричить сотник.
Сідає скоро.
— Поганяй! — кричить до кучера.
Брат і нянька ледве встигли вхопитися.
Бричка рванулась і покотилася швидко шляхом до Брац-
лава...
Сотня заворушилась... Немов камінь зсунувся з плечей...
Бадьорість освіжує зів'ялі обличчя. Це-ж тріснула, остання
ланка ще цісарських пут.
Рушають...
Підводи попереду, стрільці за ними.
Треба минути хутори й скрутити на той шлях, що по-
вертає наліво.
Там недалеко село, нічліг...

— Хлопці!—кричить десятник.—Звідти даліше не підемо.
Будемо чекати червоної команди.

А на воротах сперся дядько і цікавими очима дивиться,
що робиться.

Проходить біля його останній стрілець.

Дядько питає з усмішкою:

— Що, ви вже більшовики? — і показує головою на
бричку, що мелькає поміж липами.

— А вам жаль за ним?

— Та то був злодій,—кинув хтось із гурту.

М. ІРЧАН

(Вінніпер)

БАТЬКО.

(З часів імперіялістичної війни в Галичині).

Культура. Справедливість. Гуманність. Християнське милосердя. Все це плювок в очі людству.

Кров. Смерть. Муки. Різня народів—оце дійсна культура всесвітнього панства. В цьому й християнське милосердя з червоним хрестиком на руці.

Одні по-німецьки, другі по-французьки, ще інші по-російськи, по-англійськи. А думка одна, бажання одне, наказ один. Кожний звір має свою шкуру.

Коли гаркнули перші гармати, тоді прославлена справедливість дрімала припорошена на полицях бібліотек в гарно написаних книжках. Світова-ж славна культура не годилася навіть на підстилку для військових коней.

Тоді ті, що завжди були підстилкою для цієї культури, стали звичайнісіньким гноєм для широких піль, а культура вигідно вилежувалась по-давньому на м'яких отаманках у панських покоях.

Салдатська жорстокість—це не дикунство. Це найвище досягнення капіталістичної культури і зненависть до війни, ознака безсилля і почуття найтяжчої неволі.

Не салдати-ж починають війни й керують ними, а високоосвічені люди, стовпи гордої всепанської культури.

I.

З давен-давна розляглося на галицькому Покуттю село. Село як село. І хати і стодоли і садки і похилена церковця.

І люди, як скрізь: прибиті горем, похилені журбою. Галицьке село.

А в селі собі Янкель. Хто такий Янкель? Звичайний Янкель у витертому халаті, з чорною недбалою бородою і крученими пейсами. Торгував курми, збіжжям, нафтою, цукром, свічками, мукою і дьогтем.

Його бідна хатина розсілася посередині села, там де поясом похилилися верби над ставком. Жінка з дітьми торгувала в хаті, а він кожного ранку виходив на цісарську дорогу, що вела в місто, і купував кури, збіжжя. Він вмів клястися, як добрий купець, вмів торгуватися, але хто-ж не торгується? Несе жінка в місто курку, він до неї:

— Кілько хочете, газдине?

— Я не продаю.

— Як не продаєте? А чого-ж несете під пахою?

— Бо сама не хоче йти...

— Ну, ну... Кілько хочете?

І торгується. Переконує жінку, що в місті дешевше, клядеться на своїх дітей, на святу суботу, на все.

Янкель від малого хлопця торгував і не міг доробитися. Паршивеньку коняку не міг купити. Дітей у нього шестеро і це вся журба його. В селі він ворогів не мав, бо кожний бачив біду його. Так і прозвали: „нищівий Янкіль“.

Але Янкель в глибині своєї замкнутої душі був щасливий. Він, чи торгував, чи біг у місто, чи хитався в суботу при молитві, думав про це щастя і радів ним. Своїх дітей любив усіх. Але щастям його були дві найстарші дочки. Чому? Янкель не вмів сказати. Перш усього — вони були найстарші, до того близнята. Це перше. Друге: були вони гарні, про що всі говорили в селі, і Янкель мав надію на добрих зятів. По-третє — були розумні й добрі. Йому було приємно, коли люди говорили:

— Ой, Янкіль, доньки твої ліпші від тебе, і ти спитайсі жінки, відки вона їх взяла...

Та Янкель знав, добре знав.

II.

Наскочила війна, і Янкель, що був завше усміхнутий, по-сумнів, похуд, а за рік таки посивів. В хату загостила нужда. Торгувати було тяжко, а до того горе. Ой, горе-горе, таке тяжке та велике, що він сам собі дивувався, як може нести його.

І куди не йшов, що не робив, все згадується йому страшна субота. Проклята, божа пасхальна субота. Великий Єгова, що йому Янкель завше світив свічки, завше молився, забув у цей святий вечір про його хатину біля ставка.

Було це так:

III.

День в селі був тривожний. Люди снували по подвір'ях і мовчки поглядали на горб, що за церквою. І Янкель теж. Він розумів і знав. Але вони не приходили. Вже й вечір приповз із піль, із чорного ліса, а їх не було.

Заспокоював свою сім'ю, як умів. Свято пасхи відправили за всіма правилами закону. І постили і молились. Мабуть ніколи ще не молилися так переконано й щиро.

І здавалося, що далекий Єгова мусить почути їх. Він-же добрий, милосердний... Він напевне з високого неба бачить їхню бідну хатину в галицькому селі, де в кожному кутку чатує жах і мучить безборонних вісьмох людей, що чекають чужих гостей.

Майже не говорили між собою. Навіть найменші діти були неприродньо поважні й мовчазні. А Янкель гаряче молився, крадькома поглядав на свою затривожену сім'ю й на-слухував. З хвилини на хвилину надіявся, що в двері засту-

кають страшні люди й юрбою всунуться волохаті шапки узброєних синів далекого Кавказу.

Шептав молитву, але слово „козаки“ плутало його і він відганяв від себе цю влізливу думку. Та найглибше відчув Янкель цього вечора свою самотність.

На ласку темної страшної ночі залишився він із своєю сім'єю. Село жило своїм життям, його хатина — жахливим очікуванням.

Минали довгі нудні хвили. Мовчки, без слів, лягали в постіль діти. Тихо, як-би боялись розбудити когось, відійшли дві найстарші дочки в другу кімнату, щоб залишити батька й матір самотніх на молитві.

В хаті стало ще більш тривожно.

IV.

Глуха північ насунулася з буйним вітром, що полохливо затермосив сінними дверми. Янкель глянув на жінку і на мить задеревів. А вітер другою хвилиною промчався біля хати і погнався, як вістун, на інші хати.

Здержуючи віддих, услухувались обоє в глуху ніч і не чули молитов своїх.

Янкель півголосом читав з заялозеної книги:

„Рабами були ми у фараонів в Єгипті, та Господь вив нас звідти всемогутньою рукою. О, якби всесвятий — благословен він — не вивів предків наших з Єгипту, то всі ми, діти наші й діти дітей, залишились-би в рабстві у фараонів в Єгипті. Тому будьмо всі ми мудрецами, розумними, почетними старцями, свідомими в законі божім. Ми повинні розказувати про вихід з Єгипту, а хто більше розказує про вихід з Єгипту, той достойний похвали“...

Дочитав і глянув на жінку. І очі його широко відкрилися, бо побачив на її обличчі всю долю сім'ї.

— Ша, Перля, ша-а-а! — тихо просив він і відвертався, щоб не бачити жовтого, поораного обличчя жінки, що невимушено зрошувала сльозами запалі щоки і білу святочну скатерть.

Янкель розумів її, але мовчав. Здавалося йому, що як перерве святочну тишу пасхального вечора, тоді пропаде весь спокій і жах висуне свою страшну голову з темних кутків. Згадалося йому його плем'я, що жило в рабстві, в поневірці в єгипетських фараонів і визволилось. З новою силою, як-би хотів забути про все, почав повільно читати:

„Ось хліб скупий, який батьки наші їли в землі Єгипетській. Хто голоден, хай прийде і їсть; хто потребує, хай прийде і справляє пасху з нами. Сьогодні ми тут, а в майбутньому році в Єрусалимі. Сьогодні ми раби, а в майбутньому році будемо вільними“...

Не встиг ще докінчити цих слів, як на дворі голосно затупотіли і грізно закричали. Зморщилось чоло Янкеля, застигла його похилена постать над прадідною книгою і перед очима заскакали чорні літери. Боявся, не смів глянути ані на жінку, ані на вікна.

— Янкель! — тривожно прошептала жінка. — Вони прийшли...

— Вони прийшли... — повторила ще раз. Але Янкель не відзивався. Ніби хотів переконати себе, що це вітер обдувив, що на дворі немає нікого.

— Аткарой! — залунав злісний голос. Такий страшний і такий чужий. Янкель схопився на рівні ноги і глянув у вікно.

— Слишиш, жид!

— Янкель! — просила жінка, як-би шукала поради, поратунку в нього. Але Янкель не чув її. Він схопився за голову, забігав по хаті, а як у двері ще раз грізно застукали, кинувся до сіней.

— Хто такий?—і голос був не його.

— Аتكрой!

— Чого вам? Я бідний чоловік.

— Без разговоров! Аتكривай, сукин син, мать твою...

Янкель тихо відсунув засув і забіг у кімнату. Ще заглянув жінку, що стояла біліша од стіни під печою, і якось несвідомо заступив її собою, гей-би хотів боронити.

З брязкотом і шумом увійшло шість високих постатів у волохатих шапках, з нагайками в руках.

— Добрий вечір, панове козаки! — поклонився Янкель в пояс.

Рябий козак вп'ялив свої маленькі очі в Янкеля і підійшов до нього. Потім схопив лівою рукою за бороду і потермосив.

— Настоящий жидок!—і зареготався.

— Чому так, панове?— дрижав голос Янкеля.

— Сволочь!—і свиснула в повітрі нагайка. Янкель болісно зойкнув і скрутився як в'юн. До нього кинулась жінка, але нагайка свиснула вдруге і вона впала під піч.

На постелі заплакали діти. Заплакали так жалісно, що навіть рябий козак оглянувся. Вони не просились, не боролися батька й маму, тільки голосно, безрадно плакали. Один з козаків підійшов до постелі і гострим рухом відкинув перину. Плюнув на постіль і одвернувся.

Видко, що вони шукали чогось. Це, що бачили, було замало. Непогамована жажда чогось потрібного кидала очима в усі боки, шукала.

— Слиш! У тебе больше нікаво?— Це голос найвищого, що копнув Янкеля, аж остроги задзеленькотіли.

— Я бідний, панове...—поповз по землі благаючий голос.

Козаки не слухали. Перекинули цілу кімнату. Очі рябого гостро зупинились на других дверях і він з усієї сили коп-

нув їх. В другій кімнаті розпачливо закричали найстарші дочки Янкеля. Козаки юрбою побігли на крик.

Янкель зрозумів. Його щастя в їх руках. І він кинувся теж. Кричав, але голос губився. Просив-благав і сам не чув себе. Двері замкнулися перед ним і стали залізними. Бив кулаками, головою. Потім, як божевільний, вибіг на двір і кричав, просив у ночі допомоги. Та ніхто не відгукнувся.

Прибіг назад. Під дверми другої кімнати біла головою в поріг стара Перля і він не хотів вірити, що все це правда. Надслухував і нічого не чув. В голові шуміло, в грудях голосно стукало серце.

— Лейко! Ріфко!

Несамовито кричав і бив кулаками в двері. І вчулося йому, що з кімнати донісся благаючий голос:

— Та-ту!..

І Янкель оскаженів. Схопив сокиру і з усієї сили бив у двері. Удар за ударом. Розпачливий, безнадійний, безсилий. Раптом двері бистро відлетіли, щось свиснуло і пекучим огнем облило облич Янкеля.

І він упав.

V.

Як на дворі світало, тоді Янкель відкрив очі і глянув довкруги. Руки були в крові, а хатні двері нарозстіж. В кутку сиділи скупчені діти, сині від холоду, а під порогом стогнала стара Перля.

Він ніби не бачив цього. З трудом підвівся з землі і, опираючись на одвірок, поплентався в хату дочок. Глянув, і стара голова захиталась, як над мерцем, і з закривавлених очей бризнули сльози. Гіркі сльози батька..

Переступаючи через порвані перини, що білим пухом устелили землю, підійшов до постелі, впав на біле тіло Лейки

і придавлено заривав. Півсвідомі дочки шептали змучено, тяжко і слова їх губилися в ранніх туманах...

Світ існував собі, як і колись, і не знав про велике горе, що навідало бідну хату старого Янкеля. Хто міг збагнути душу в закипільній крові нікому невідомої сім'ї, яка є теж складовою частиною людства?

Людино! Навіть в далеких роках згадай того батька з його замученими дітьми, бо за свого життя він знав тільки посмішки і знущання. Глуха ніч мовчала, ворогом була йому. Люди потоптали його, як того червяка після дощу. Він був безпомічний, як ціле знасилуване працююче людство в ті дні.

Людино майбутнього! Цей батько тільки один з мільйонів розчвлених твоїх предків.

VI.

Два тижні боролися зі смертю дочки Янкеля. Два тижні просиджував над ними старий батько, що постарів, посивів за той час. Ніхто в хаті не згадував тої страшної ночі, хоч кожний думав про неї. Говорили мало, ходили тихо. В очах пасхальна ніч.

І за два тижні пізніше, згорблений, пожовклий Янкель поплився непомітно до міста. По дорозі не бачив нікого, бо горе його було більше, як цілий світ. Ішов шукати ратунку, справедливості, загашення пекучого болю.

Як тільки слуга впустив його в простору кімнату рабина, Янкель підбіг, глянув у розумні очі рабина і зрозумів, що він відгадав його горе без слів. І впав Янкель у ноги його і цілував крайчики шовкового халата.

— Ребе! Ребе!

Рабин погладив його по плечі і поміг встати.

— Янкель! Твоє горе чорніше мого халата, але серце твоє біліше суботнішної скатерти.

— Ребе! Я людина, я батько. Мене тяжко зневажили, мені серце вирвали живим, моє щастя потоптали чоботами. Такими заболоченими чоботами.

— Янкель! Щастя наше не в тих, кого ми любимо, а в тих, що люблять нас.

— О, ребе! Не можу так... Потіш мене, подай надію. Прийшли вони з-за далеких рік та гір і найшли мою бідну хатину над ставком. І насміялися грубо над нею і оплюгавили її. Чому-ж тільки мою?

— Янкель, Янкель! Коли ти так казатимеш, то горе твоє подвоїться. Ти своє горе постав рядом з суботнішними свічками і воно пропаде, як пропадає дим зі свічок.

— Ребе! Що-ж ти мені скажеш? Я прийшов до тебе і мушу вийти спокійним, бо там, у селі, у мене в хаті чорна домовина. Що-ж я скажу їм?

Рабин поставив руки на плечі Янкеля і як добрий батько читав усе горе з очей його. Лагідним голосом промовив він:

— Янкель! Ти ще будеш щасливий і сім'я твоя буде весела. Не шукай на вулиці правди і справедливості, бо на вулиці тільки каміння заболочене. Не питай у людей розради, бо люди прогнівили великого Єгову і він помішав думки їхні, як колись язики у Вавилоні. Ти слухай мене.

І підніс він з найбільшою повагою праву руку і біла борода дрижала і весь він дрижав. І в голосі його чутно було силу і погрозу.

— Янкель! У святій нашій торі, в книзі Ездрая, написано: „Кохався він у брехунах, нищив працьовиті міста і з землею рівняв їх мури, хоч вони нічого не завинили йому. Але згине він, земля оновиться і має надію на справедливість того, хто створив її“...

Опустив руку і знову дивився в очі Янкеля. І ледве помітна посмішка заховалася в білій бороді його. Янкель плакав, але плач його не був з жалю, а з туманного задовілля. Він по-дитячому посміхався крізь сльози.

— Ребе! Наш розумний ребе! Значить — надія на справедливість того, що створив нас?

Рабин хитнув головою, три рази.

— А їхня надія на кого? Тіла їх нечисті, ребе, молоді серця скалічені, ребе...

Рабин поважно показав пальцем правої руки вгору. Янкель похилився, як-би не смів більше ні слова сказати. Поцілував шовковий халат рабина і похилений, на пальцях, вийшов.

VII.

Не йшов, а біг у село. Він ніс надію, радість. Не тямив, що саме сказав рабин, але чув, що йому легше. Навіть не розумів слів рабина, але вони були зі святої тори і в них була віра його.

Ось уже замаячило село, що вдяглося у мрячний серпанок недалекої весни. Ось перші хатки. Білі, синькою підведені рівненько. А там, в долині, його горе.

Ні, ні! Не горе! Горе пропало. Янкель несе надію, несе лік.

Збіг з горба і серце радісно защеміло. Витертий халат широко розвівав своїми полами, і Янкель виглядав з долини, гей-би в нього чорні крила. Здержався біля дверей, щоб хвилину відіхнути, але не міг устояти і ввійшов. Пожовкле обличчя горіло і очі бігали радісно, хутко. Та нараз—

— став як вкопаний і рясні морщини почали знову збігатися, орати чоло, щоки. Очі застигли, борода затрусилась, і Янкель тихо-тихенько почав спускатися здовж одвірка на землю. Такий маленький зробився, як той хлопчик, що змучений шукав нічлігу і заснув скорчений під деревом.

— Ребе! Ребе!

Застогнав і похилився ще нижче.

VIII.

На краю постелі сиділа з непорушними очима Перля і не знала, не чула нічого. Вдивилася на мертву Лейку, що лежала на білій перині біліша од подушок, і не могла одірвати очей своїх од неї.

А в другій кімнаті придавлено стогнала Рифка і догоряла, як суботнішна свічка.

І світ існував собі, як колись, і не знав, не відав про велике горе, що навідало бідну хату старого Янкеля в галицькому селі.

І великий, всемогутній Єгова не знав.

Нічого надзвичайного, нічого глибоко філософського, тільки простий, глибокий біль потоптаної людини. Людини-батька.

Циники сучасности, з покарбованими серцями! Читайте сенсаційні брехливі відкриття і насолоджуйтеся ними, але не кепкуйте з того, що скалічило людство і витиснуло на його лоні ганебну пляму!

Події вихором мчаться і людський біль творить той вихор. Чи-ж можна не згадати немовляти, що виростає опісля на генія гніву покривджених і прозрівших?

IX.

Коли півні співали північ, з хати вийшов бистрою ходою Янкель і, як-би лякався, що його хтось побачить, схилений побіг за хлівець та пристанув на купі сміття. Стояв хвилину згорблений, як той нещасливець, що стоїть на березі ріки і останню думку думає перед самовбивством.

Вітер рванувся зі ставка, розкидав стрижені кучері¹⁾ верб і промчався у безвісті повз Янкеля.

Випростався і глянув у темну безодню небозводу. Шептав.

— Великий Єгово, творче неба й землі! Над світом тримаєш ти таку силу, як ото небо без підпор, а не міг втримати при життю моїх дочок, дітей моїх коханих?

¹⁾ Весною обрубують тонкі гілячки верб.

Єгово! Ти знаєш, ти бачив, як тяжко мучився я, щоб діти мої вийшли на славу тобі. Кожної суботи я молився тобі, Єгово, молились діти мої, свічки на хвалу твою світили. З останнього тягнулись, щоб славити тебе по закону твоєму.

Ти бачив, Єгово, невиспані ночі наші, що ми провели над дітьми. Ти бачив наші серця, що були переповнені любов'ю до діток наших. Ти бачив радість нас, бідних, бачив журбу нашу. І ми завше тямили про тебе, надіялись на силу твою, могутню.

А де-ж ти був, всевишній, як прийшла чорна година на нас? Куди дивилось твоє око з височини тоді? Чому залишив ти нас безпомічних, безборонних, на глум і зневагу? Де був ти, великий Єгово, в той час?

Янкель задрижав і гнівно крикнув у темінь ночі.

— Єгово! Ти любиш золоті свічники і гроші, а не нас бідних! Ти любиш шовкові телеса, блискучі халати, оксамитні ярмурки і золотом ткані подушки, а не щиру віру бідноти!

Єгово! Ти... ти лихвар, а твій рабин — комедіант! Будь... будь...

Янкель здригнувся, закусив губи і раптом вибухнув божевільним гнівом, перемішаним з риданням.

— Будь проклятий, Єгово! Ти тільки один, а дочок у мене було дві...

Стиснув кулаками обличчя, як-би боявся, що ще щось вимовить. Біль душив за горло і борода була вогка від сліз.

Шепотів не тямлючи.

— Убий мене, покарай, як умієш, а я не можу инакше. Я маленький чоловік, але ти ще менший. Я батько, а ти сам...

Вітер здержував з гори свою колісницю і летів назад на став. Янкель зачув тільки, як залишив біля нього жалібне скавуління, гей-би собаче.

— Виєш, Єгово? З образи чи з переляку? Я маленький, але ти ще менший. Ти брешеш і рабини твої брешуть. А я жив правдою і правду мовлю тобі. Смакуй, Єгово!

Вже не боявся. Кричав у глуху ніч, як-би хотів, щоб усі почули.

— Скавулиш, Єгово? Так ось тобі! Твої святі позолочені свічники і твоя книга мудрощів та законів. Світи сам і читай сам! Годі вже, Єгово, щоб інші на тебе робили. Ти все одно лихвар, нічого не віддаєш. Бери і постав їх біля замучених душ дітей моїх! Читайте і світи їм у своїй хаті, бо в мене вже чорна ніч. Це твоє!

Вхопив з-під пахи і кинув від себе. Вітер зашелестів похливно сторінками заяложеної книги, і не встиг Янкель схопитись за голову, як свічники і книга булькнули в баюрі гноївки.

Десь із гори, з села долетіло протяжне собаче виття. Янкель обернувся і що-сили побіг 'д хаті. Під хатою став, наслухував.

Здрижав цілий у лихоманці, обличчя запашіло вогнем. Знову собаче виття.

Кинувся у двері й загремів засувом.

Х.

Сива борода розкудйовчена, очі блискучі, халат під пахою роздертий. Вбіг і злякано показував на вікна.

— Перля! Перля! Єгова виє! Виє як собака...

— Ша, Янкель, ша-а-а!..

Стояла над постелею і прикладала палець до зморщених губ.

— Ша, Янкель, ша-а-а!..

Рифка вже давно була холодною, але матері здавалось, що вона так тихо заснула.

— Перле! Єгова виє. Ти не чуєш?

— Ша! Янкель, ша-а-а...

І обоє схилились, як зломлена деревина підчас бурі. Вона на постіль, він на одвірок.

А світ існував собі, як і колись, і ніхто не знав, що діялося в бідній хатині, в галицькому селі.

Вітер затермосив віконницями, дверима.

Янкель підвів голову і обличчя його скривила радісна посмішка.

— Це Єгова просить прощення...

Зірвавсь, випростався, запалив огнем гніву очі і дико, божевільно закричав у вікно:

— Не прощу!

М. ІРЧАН.

(Вінніпег).

З М О В Н И К И.

Мой-на-мой! А йди-ко, бо коні пішли на чуже. Розбалакався як у добрий рік...

Так скричав старий Прокіпчук на свого парубчака Кирила, що стояв оподалік загону на пільній доріжці і говорив з Ковталюковим хлопцем Захарем.

Кирило оглянувся на батька, махнув рукою і говорив далі. А старий Прокіпчук поважно ступав вогкою ораниною і з перевішаної через плече торби черпав дрібне жито, та й сіяв ним. То вправо, то вліво. Осінній вітер розвівав його рідкий сивий волос, а житне зерно било по очах. Він тяжко ступав по ріллі, як той жовняр, що йде навантажений за домовиною товариша. Та й думав.

--- Отак ходиш, аж кості деревіють, а пожитку ніякого. Якби то оце зерно та втрое родило, щоб на одному стеблі три колоски. А то заволочиш і джайворонки та горобці видзьобають. Нема з чого й страхопуда поставити. Та й бог той якийсь собі кумедний (прости господи!). Сказав чоловікові сіяти й посилає птаха дзьобати його працю. А І хрестик уже, а зерна не багато...

Прокіпчук зупинився серед загону й свої каправі очі здержав на непомітній могилці з низьким хрестиком.

— Спиш, братчику, а ми тобі сіємо жито. І не знати, хто та й відки ти; жовняр, та й уже. Бацнула кулька в голову і впав. Закопали, де вмер. А в мене й не багато того поля, аби ще й цвинтарі робити. Чого на Грицьковому морзі ані одного. Ге? Багачеві не закопали...

Але потім схилився, повимикав порепаними руками сухий бур'ян з могилки, подряпав пальцями землю і старанно став її засівати.

— Най тобі росте, веселіше буде. Тут кров твоя. Не знаю, жовнярику, чий ти, та й з яких світів, але земля скрізь однакова, тільки одна чорна і м'яка, а друга глинкувата або з піском. А мій Петро цугсфір був, та й то десь в Наталії впав. Кажуть—камінь на камені, землі нема, жито не зеленіє. Тобі, небоже, ліпше...

Але нараз, як-би не хотів довше думати про це, піднявся і злісно закричав.

— Кириле-е-е! Йдеш ти, чи ні?

Кирило саме прощався з Захарем.

— Так на леваді?

— Як буде їхати тягарівка ¹⁾!—кинув Захар і пішов у село.

— Ти, мой, в ніякі коншахти ²⁾ не входи,—наказував старий Прокіпчук синові, як він повернувся до коней.

— Шоб тебе жандарі не водили, як Ганусиного Йвана. Шоб ти в криміналі не гнив, як Спаський, бо я один. Та й встид на ціле село. В твоїй фамілії всі були чесні та слухні ґазди, хоч бідні...

— Та я, тату, нічо. Хіба я знаю...

— А що-ж ти з ним там?

— В вечір підемо на толоку до Бузькового Петра. Кукурудзи лупати...

¹⁾ Тягаровий поїзд.

²⁾ Коншахти—справи, секрет.

— Гай-гай! Бери-ко, небоже, та доволочуй, бо вечір близько. Та й вибирай отой дріт, бо мої ноги геть покалічив...

Кирило покрикував на конята, а сам ішов за боронами, піднімав їх час від часу й вибирав кільчастий дріт, що зачіплювався за зубки. Збирав його й відкидав у борозду. А старий ішов і відносив на одне місце на межі.

— Оremo й сіємо, а скільки крові тут полилося,— бурмотів півголосом.—Рік сиділи в шанцях і стріляли в себе, як у зайців. Поорали поле кулями та й окопами, і все по старому. Поле, як поле, тільки дріт лишився й кривавить ноги. Скільки то люду впало, та й нічо з того. Що тому жовнярикові, що лежить отам серед загону? Зогнив і шлюс¹⁾. А крові... крові... Правда, Кириле?

— Що кажете, тату?

— Кажу, скільки то крові тут...

— Крові багато...

— Ой то-то багато! Здається, що й тепер пашить земля...

І старий далі збирав дріт та відносив на межу, а Кирило, мовчазний і задуманий, волочив засіяний загін, аж доки не сів вечір на ораниці і не защипав осінній приморозок уночі. Тоді кинули борони на віз, запрягли конята і повільно потягли в село. Однаково всі четверо спрацьовані: старий Прокіпчук з сином і миршавенька кобила зі своєю однолітньою дочкою.

—

Було по півночі. Росив дощ і від цього ніч ще гірше темніла. Левада—море чорне. А в селі ні одного світла. Під горбом моцувалася „тягарівка“. Ахкала голосним паровозом, зі злости сипала з комина іскрами і не давалася: підтягала

.....
¹⁾ Кінець.

свій тягар усе вище, як задиханий чоловік, що дряпається, спітнілий, на гору. Дихання тягарівки лунало по цілому селу й тривожно відбивалося голосним відгомонам в сонному лісі. Біля церкви сумно й протяжно затрубив вартувий, і знову втихло.

Кирило тулився під вербою й видивляв очі в темноту. Почулося шляпання чиїхось кроків городами. Потім легкий свист. Кирило відповів.

В темняві зарисувалися ще темніші постаті.

— Довго ждав?

— Недавно. Всі?

— Зарінчук схрупив, с.... син.

— Морду поб'ємо!

— Аби не виговорився десь.

— Ну, нічо! Так ідемо?

— Йдемо!

— В кого дранки?

— В моїй дзюбенці ¹⁾.

— Роздавай кожному.

Захар пороздавав намочене в нафті шмаття.

— Ховайте, аби не замокли.

— Знаєте кожний, як треба?

-- Захар казав, але ти...

-- Чого дзвониш зубами, як у пропасниці?

— Холодно, змок.

— Тільки не тхори!

І Кирило тихцем почав швидко розказувати.

— До двора йдемо всі разом і будемо надслухувати, де свищуть вартівники. Потому по одному на обору. Кожний підпалює під петиком ²⁾ дранку і всуває далеко в солому

¹⁾ Торба через плечі.

²⁾ Короткий сукняний одяг.

або під стріху, аби не відразу горіло. І в ноги... Захар має стирти, ти, Процю, стайні, Михась стодоли, а я двір. Чуєте?

— Чуємо!

— Так в щасливу дорогу. Якби ловили, то боже борони, не стріляйте. Присядьте—і по морді, аби не встав.

Пішли погорблені, мовчазні, як духи. Спершу городами потім перейшли залізничний шлях і понад потік дійшли до панського двора. Собаки голосно загавкали і в панському будинку на поверсі розсвітили. Близько зафуркотіла свиставка вартового й їй відповіли у двох кінцях.

Мовчки ждали під плотом близько перелази. Свист залунав далше десь під парком. Звіявся холодний вітер і почав розвівати дощ, а з ним собачу лайку й свист вартових.

— Пішли!—шепнув Кирило й перший переліз через пліт. За ним інші. Хвилинку постояли, надслухали. Скрізь тихо, навіть собаки замовкли.

— Гайда!—ледве чутно впало слово.

Легко затріщало сухе ріща під липами і чорна ніч проковтнула чотири постаті, що розбрелися в різні боки.

Темряву прорізав близький свист. Поважно попід пліт просунувся скулений вартовий.

Зігнутий удвоє Кирило переліз через квітники, колов руки в кущі троянд, спотикався на камінних рамках навколо грядок і доходив до дерев'яного ганку палацу. Зверху впала на нього смужка світла і він перескочив її, як рівчак.

На обороті голосніше загавкали собаки.

Нагнувся, черкнув сірником і підпалив під полою ганчірку. Вона спалахнула, закурила. Кирило здушив у руці і, підважуючи дошку, всунув під ганок. Ні сліду, тільки душний дим закрутив у носі.

Повернувся і до перелазу, як вітер. Присів під липою і ждав. Знову свисток. З-за дерев висунулася чорна тінь вартового. І Кирилові пригадався чомусь його батько. Лисий, з сивим волоссям на затылку, з порепаними руками і завше скривлений, як-би його щось боліло. А оце певне Савків Митро, або Сенчин Микола. Обидва старі.

Вартовий ще раз свиснув і пристав під липою.

— Щоб ти пропав з такою службою,—завуркотів і почав закурювати люльку.

Тихо піднявся за його плечима Кирило. Схопив діда за шию і зігнув, як лозину, до землі. Дід упав, тихо крикнув, але вітер заглушив.

— Тихо!—просичав Кирило й легко здавив шию вартового.—Свиставку віддайте.

— Даруй життя,—просив дід і передав свищик.

— Мовчіть, бо...—і Кирило тикнув під ніс вартовому холодний револьвер.

У двох боках затріщало ріща. Кирило підняв голову і руками затулив дідові вуха. Легкий свист. Дві постаті підійшли ближче.

— Вже?—шепнув Кирило.

— Готово! Ти з ким?

— Мовчи! Де Михась і Проць?

— Не прийшли.

З-за двора долітав упертий свист і наближався до них. Рівночасно голосно загавкали собаки і почулося бистре чвакання ніг.

— Стій! Михась?

— Я.

— А Проць?

— Біжить. За ним пси.

Кирило переразливо засвистав у свищик вартового. Йому

відповіли з двох кінців. Собаки хаотично загавкали вже близько перелазу. За хвилю виринула з п'ятьми висока по-стать Проця.

— Процю...

— Ви тут?

— Через перелаз додому!—шепнув Кирило і знову засвистав що-сили.

Хлопці швидко один за одним перелізли на другий бік. І в тій хвилі наскочила згряя розлючених собак. Кинулися до перелазу й залилися голосами.

Кирило потермосив діда і, щоб краще чув, сказав просто в ухо.

— Кличте псів!—і засвистав ще голосніше у свищик.

Собаки раптово притихли.

— На, Бриську, на! Мурин, Шулим, Гривка...—мовив жалібним голосом дід.

Собаки гавкнули кілька разів, тихо заскавулили й обступили вартового, пильно нюхаючи його. Одна з них, як-би зрозуміла, що з дідом біда, залялася на ціле горло лайкою.

— Тихо, Гривка, тихо!—просив дід.

Кирило ще раз засвистав, потім піднявся і що-сили було кинувся до перелазу. За ним собаки. Щось схопило його за кінець сіряка, торгнуло, і в правій нозі запекло. Перескочив вмить і помчався темрявою над потік.

Біля церкви тривожно затрубив вартовий, а вслід йому завили на селі собаки.

Кирило оглянувся на двір.

— Ще ні,—прошепотів і пішов городами далі.

Легко відчинив двері і всунувся до хати. Права нога пекла й терпла, а в черевуку хлюпала тепла кров. Найшов напощацьки на столі хліб і вийшов на двір. Присів за хатою,

визув черевик, підкотив штанку і заліплював м'якушкою хліба рану.

— Щоб ти здох до ранку!—думав і міцно стискав пекуче місце.

Повернувся до хати.

— Се ти, Кириле?

— Я, мамо.

— Не спиш, небоже, а завтра на роботу...

— Вже йду, мамо...

— Ей, сину, час ще парубочити...

Ліг на тверду лаву і вдавав, що спить. А нога пекла, торгала. Надслухував. Вітер бив дощем по шибках і тарабанив, як градом. Тільки дрібним, дрібним. Згадався Кирилові дід Митро під липою. Бідний дід, перелякався, ще і в болоті повалявся...

А над вечір ішла Костючина Палагна... щось дуже підморгувала до нього... Дівчина гарна, але мама відьма.

Повернувся на другий бік. Твердо дуже, але тепло. А нога стерпла й не болить. Кирило думає, якби отак усі двори. Та якби хлопців більше. І мало—двори, треба й панів. Хоч за паном жандарми й військо, але нас більше. Мурашки можуть загризти й чоловіка, як багато їх... Тільки той дід Дмитро Савків. Аби з страху та не вмер... В нього ще діти неповнолітні... А Костючина Палагна таки гожа дівчина, тільки мама відьма. А той жандарм Скобик ще діждеться свого... Най тільки лютує...

Вії тяжко опадали, в голові бушували тумани і кудись пропадали дід Митро, жандарм Скобик і Костючина Палагна.

На печі хропіла мати, а на постелі перекидався з боку на бік старий Прокіпчук. Мурчав щось крізь сон, як-би накликував на коні.

—

Ще тільки сіра смужка тинкувала схід небозводу, як у селі хором загавкали собаки.

З гори, де розлігся панський двір, донеслися голосні крики і тоненько задзеленькав дзвінок, що скликує робітників на полудне.

А потім—заморгала ясно-жовтим світлом стирта, за нею хлів і клуня. Кліпнуло, притихло і залило тривожною—червоною загравою і ніч і село.

Бовкнув на дзвіниці великий дзвін.

— Балам-ба-а-ам! Балам-ба-а-ам! Бам-бала-а-ам!

Над селом сонячна куля. Ясна, аж сліпить. Золотить панські тополі, фарбує темним сріблом солом'яні стріхи сільських хаток.

У вікно вдарило світло, і в хаті, як у полудне. Старий Прокіпчук схопився, сів на постіль і в голос перехрестився. Потім на пальцях прискочив до вікна і глипнув.

— Панський двір... Кириле! Кириле-е-е! — почав сіпати сина.

На печі западькалася стара Василиха і було чути, як вона крізь сльози молилася.

Балам-ба-а-ам! Балам-ба-а-ам! Балам-ба-а-ам!

— Кириле!

— А що?

— Вставай, небоже, панський двір горить...

— Двір? А дід Митро!

— Двір, кажу, а не Митро!

Кирило схопився з лави і всунув голову в вікно.

— Спаси та заступи нас, матінко божа...—молилася на припічку стара.

Прокіпчук швидко одягався, шукав коновку і мурчав.

-- Хоч панське, але гріх. Людська праця. Кириле!

Кирило скочив з лави і йойкнув.

— Ой, заболіло!
Що заболіло?
— Нога. На дріт пробив...
Накинув мокру сірячину і шкутильгаючи побіг за батьком.
На панському городі перебіг їх Ковталюків Захар.
— Горить, Кириле.
— Цсс... Бачиш-же, щоб тобі засліпило...
— Та ти не...
— Борше біжи, не шпотай!..
Перебігли старого й сусідів, та й заховалися в потоці.
А двір палав. Горіли вже й стрункі тополі, гей-би свічки
на поставнику в церкві.
Старий Прокіпчук підбігав задиханий до потока і в сот-
ній раз шептав:
„Прийдіте—поклонімося“...

Л. БУДАЙ

(Київ)

ЗА ЛЮДСЬКЕ ПРАВО.

Сиділа та пряла. Чуже пряла, ба та й це гаразд, бо
інакше що-ж діяти?

Пряла, а разом з сірими нитками намотувала на веретено
й думки свої буденні, що забігали на кичері, блукали про-
валлями, тінню проходили по потоках, а там повертали та
знову намотувались сірими нитками.

Втомлені, худі руки зупинялись хвилинами. Тоді брала
смерекове четиння та до вогнища у піч підкидала й диви-
лась на полум'я, дивилась у душу свою.

Тут, у цій хижі, віддаля від гомону, думки її спокійно
прядуть пряжу життя.

Спокійно? О, й тут відгомін вчувається, бо коли повіють
потужно вітри, коли дерева зашумлять та глухо заквелять
птахи, — серце тривогою заб'ється, очі набирають шкля-
ного полиску й слух насторожі.

Зупинити-б рух життєвий, вгамувати-б усе довкола, бо
в таку пору чути далекий відгомін голосів, що кличуть на
допомогу. Треба поспішати, летіти, бо чути бойові поклики.
О, цить, душе неспокійна.

З полонин вітер холодний повіває.

З полонин усе нижче та нижче по густих смереках потужний шум спадає. Мряка оповила потріскані гори. Мряка тіло й душу її холодить.

Спочити-б пора, та ба, прописано так долею, що має до кінця — банувати.

Втомлені руки позвисали, веретено упало долі, а душа йшла через благословенний вогонь, насичений пахощами смоли — бойовими стежками —

„...всі, всі, тоді покидали своє, придбане мозолями добро, бо набігли враз озброєні — маржину забрали, частину людей повішали, покололи, а решту погнали по той бік гір на чужину й село спалили.

І тільки вона одна залишилась на згарищах села у ямі.

Деякий час було наче мертво довкола, ні одної людини, тільки птахи пролітали на південь та на схід сонця.

І коли вилізла з ями та оглянулась на світ — побачила, що ген по обох боках згарища простелились навпроти себе дві живі, крицеві ворожі межі.

А там життя тріпоталось за кожним деревом, за кожним кущиком, за кожним каменем.

Відгомін болючих, смертельних людських криків глухо пропадав у гірських щілинах.

Озброєні люди продирались обережно одинцем, гуртами, змієвиком, то враз захриплими, здавленими, переляканими криками та з піднятими руками — ватагами цілими набігали на себе, то наче живий пліт — виростали з землі й кидались наперед, щоб чим швидше добігти до ворожої межі.

Тремтіло-ревіло повітря, гуділа земля, спалахували яскраво зелені світла, що кидали довгі, ясні смуги на землю, де причаїлось життя, і враз на хвилину, як на безмежнім кладовищу, ставала жахлива тиша, і раптом — пекельний вереск, шум, вовчаче виття, бушування повітря, вибухи скаже-

ного сміху, реву, клуби диму, стовпи вогню, — а люди все виростали з землі, бігли вперед, падали, підіймались, то кидались в усі боки, припадали до землі й пропадали в димі, в реві, в гудінню, в огні.

І побіля згарища пробігали та падали люди з обох боків страшних, підземельних криївок, а очі їх були повні жаху та смерти.

Скільки часу минуло, скільки таких кривавих ночей та днів проковтнула вічність — не пам'ятає вона, бо коли почали вертати на згарище односельчани, — вона лежала в ямі хвора та не зразу пізнавала людей“...

Ворушаться руки, підкидають четиння, а душа блукає проваллями —

„... і почалось знову життя, разом з людьми загостювали цілою хмарою злидні.

Та не всі, не всі, що вийшли колись з села, вертали.

Про сина ні чутки, а чоловік її вернув, і коли взяв її за руки та очі їх зустрінулись — обоє припали д'землі. Оглянулись довкола, а земля була холодна, пограбована та крицею понівечена. Поглянули на себе — були старцями в лахміттю“.

Схаменулась, взяла веретено та пучками холодних пальців сірі нитки для людей снувала.

З пісків, долин, ярів та гір погнали людей злидні на поклик ватажків —

і пролунала по сплюндрованій країні пісня: „за визволення“.

„Діти з-під стріх визволяться тепер з проклятого ярма. Діти землі по стількох довгих-предовгих часах поневіряння дихатимуть вільно, і вже не чутимуть покликів та глузувань насильників.

І тому, не дивлячись на нелюдську утому, виснаження, безмежні жертви, підняли всі руки й пішли у бій за визволення.

Йшли босі, неодягнені, зморені, але з піснею на вустах, з великим вогнем творіння. Голими руками хотіли закріпити своє право. Всі муки переносили з усміхом і було в їх надлюдське терпіння, — бо палали вогнем великого бажання, — утворити таке життя, де діти праці, діти землі були-б чисті, усміхнені, радісні.

І спільним напруженням наближались до останньої мети — перемоги.

Вже ворог утратив надію запанувати знову — коли перші лави народніх повстанців захитались від німого жаху і цей жах пройшов по всіх.

Вони побачили, зрозуміли, що серед їх були гірші за ворогів їхніх, — це свої-ж ватажки — раби, що за-для своєї користи, яку сподівались одержати з білих рук насильника, — показали стежку, якою обійти нарід та здавити його.

І всі побачили, що перемогти тепер не зможуть. Відчули, що не утворення вільного життя їм тепер добути, а що настане саме чорне, нелюдське поневіряння.

Звістка страшна облетіла всі села.

Вони мають коритись? Знову?

Коли побачили, що не їх тепер сила перемогти — одні подались на схід, а другі залишились на своїх місцях і чекали, що несе їм відвічний ворог.

І він прийшов і приніс своє право.

І села відповіли червоним гудінням.

Батьки згорблювались, западали їм очі, вони сивіли, і гинули розстріляні на шляхах та в тюрмах, а на зміну їм ішли діти, викохані в мовчанці та викупані в злиднях.

А земля — могилами мережана, кістками вимощена, жи-

вою, теплою кров'ю фарбована, тюрмами-шибеницями за-
квітчана, — байдуже дивилась на життя людей, що все за-
для неї віддали, а тепер, наче отруєні, кружлялись на од-
ному місці та падали.

Пересохла горло ковтало суху слину, а пальці скорчу-
вались як у пропасниці, — в боротьбі за визволення ворог
розстріляв її чоловіка.

Вона міряла життя своє міркою прожитих років — воно
було важке, як гора Довбуша.

Вогонь палав. Червона, гаряча струя лилась на обличчя
покрите зморшками.

А веретено в пальцях крутилось, крутилось.

—
Зі сходу — громи.

Зі сходу — буря, насичена болючою радістю, що підій-
мала поховані надії, втомлені серця, оздоровлювала душі та
тіла мільйонам.

Зі сходу далекого —

Зі сходу близького — йшло воскресіння.

Життя йшло. Життя летіло. Життя міцне, крицеве.

І під стріхами мужицьких хат твердо, впевнено пронес-
лось гудіння: „За людське право“.

А вітер приносив людям безсонними ночами звістки. Вони
летіли з села в село, від хати до хати.

Горіли багаті садиби, по селах, шляхах розстрілювали
старих дідів, жінок, підлітків, що не корились волі гнобите-
лів. По шляхах волочились обдерті, голодні, зморені діти.
По лісах позасідали люди та нападали на ворога. Скрізь
по селах попричаювались зрадники, що за ласку, нагороду
виказували все насильникам.

Ішла й думала, пригадувала ті дні, далекі такі, коли він, отой панич, заходив до її хати та казав про кривду людську, про те, що села повинні повстати проти гнобителя, а він вийшов з-під стріхи, вигодований чорним, мужицьким хлібом — а тепер?

Так, тепер вона вже знала, добре знала, що це він видав її чоловіка та всіх односельчан, де вони ночами збирались, щоб око насильника не догляділо — та невже оттак і минеться, невже оттак житиме між людьми та ловитиме їх і приносить жертви до ніг пана?

І охоплювала її така лють, що кидала людей, хату та довго по горах блукала.

Тепер стежила обережно, за кожним його кроком. Годинами висиджувала за деревами, щоб добре бачити, як він йтиме по стежці до лісу, а коли наближався так близько, що могла бачити його обличчя, припадала д'землі та здержувала віддих.

Кілька разів вони все-таки зустрінулись; поглянув на неї неухважно, — збирала ріща. А раз зупинивсь і спитав наче привітно:

— Чому не заходите до мене?

— Стара вже, не здужаю.

— Але до людей ходите! (Ага, наглядає за нею).

— Треба з чогось жити.

— Так і в мене знайдеться для вас робота.

Кличе до себе? О, добродію наш!

...Вона не знала ні весни, ні літа. Постійна доба вітрів та бушунів душевних

На руках набрякли, нап'ялись жилки сині, наче дротики. Ворушила веретено, що одним гострим кінчиком було немов прибите до її пальців та довго, напівсвідомо тоненькі сірі нитки прjala.

„Увійшов, поклав карабін на лавку та сів біля печи. Поглянула на себе,—що вона, стара жінка, годна заподіяти йому?

— Проходив мимо та заглянув,—як живете?

— Дякувати вам за ласку.

— Прядете?—Оглянувсь по хаті.

— Пряду потрохи.

— Самі оттак живете? А де-ж ваш син?

Защеміло враз серце.

— Син? Та відай убитий, вже роки минули.

— А може не вбитий?

Руки і ноги ослабли.

—О, хіба знаєте може про його? Де він?

Засміявсь.

— Не знаю, а міркую так, може живе та швидко вернеться. Приходьте на роботу до мене.

Пішов. До хати долітав відгомін собачого виття.

Думки її знову блукали проваллями.

Нераз нахилилась над стерниною, калічила ноги камінням та все посила оте мале дитинча своє.

Викохувала своїм потом, мозолями, й воно росло, а разом з ним росла надія, радість, оттака маленька, щоб потім, коли виросте —

— О, сину мій!

Ночами довгими, ночами важкими, ночами страждання— билась душа її за чоловіком своїм, билась душа її та банувала за сином, що загинув безвісти.

Підкидала ріща, четиння у піч, щоб палав вогонь, щоб ставало легше.

І в пізню ніч, коли вітер бив так сильно у віконце, коли вогонь палав і вона була вся в думках—прийшов, повернув він —

— Мамо!

— Сину!

Поклав гарячу голову свою на її висохлі груди, а вона гладила його тремтячими, худими, спрацьованими руками.

Слухала, як він казав про чужі краї, куди їх гнали, про довге та далеке мандрування—блукання на схід, де багато, багато загинуло від тифу, злиднів, поневіряння. Доля, як завжди, кидала всіх їх на всі боки, як опуку. В лахмітті залишились, але великий бойовий шлях пройшли не марно, бо пізнали там на сході силу, якою треба нищити гнобителів.

Очі його горіли. Так, він казав, що села вже не матимуть спокою, що все тепер бурлитиме, люди добре додивлятимуться, щоб знову хто не запровадив їх на манівці.

І за батька свого казав він, за всіх, що погинули в боротьбі з ворогом за право людське.

Вона гладила його голову та дивилась на змарніле, виснажене, пожовкле лице сина. Болісні, теплі материнські почування дихали на його.

І він казав далі,—що ще навідається, а тепер мусить іти. Але це нехай не тривожить її, він мусить отак жити тепер, криючись, та не він тільки один, а багато їх таких. Вони взяли на себе важкий обов'язок—руйнувати, нищити вороже народові право. Вони не даватимуть спокою йому—поки зовсім не доконають його. Нехай-же він повсякчас тремтить.

Він казав і про тих, що загнали нарід на велике бездоріжжя та продають людей, як маржину. Це-ж бо гірші за ворога, — видали та продали стільки народу на поталу. Але їм так не мине.

— Чуєте, мамо?

— Чую, сину.

— Нема, мамо, для нас тепер життя людського.

— А нема, сину, ох, нема.

— Але воно прийде, мусить прийти, бо ми цього хочемо, за це боремось!

Слухала й була в її серці болюча радість.

Обняв, поцілував її сиву голову, уклонивсь до землі і пішов у світ мужицьку нову пісню співати.

Так мало-помалу намотувались нитки сірі й тільки тепло вогнища ogrівало холодне тіло її.

—

Так за ними стежа.

Тривожно ночами по хатах, тривожно на шляхах. Одні зовуть їх розбишаками, злочинцями, другі — народними повстанцями.

Вона бачилась із сином вдруге, втретє. А ночами крадькома виходила ген на стежку, щоб почути, чи не надходять вони, де й син її з ними.

—

І часто тепер зустрічала ворога свого, що так запрошував до себе у найми, — як він продиравсь через хащі у лісі та зникав у темряві.

Не раз, слідкуючи за ним, хотіла кинутись на його, дерти на шматки, осліпити, упитись помстою за чоловіка, за односельчан, за сина свого, але впору зупинялась.

І приходили до неї години душевної боротьби. Тоді нарікала на свою неміч.

І знову стежила за ворогом.

Йшла за ним та крадькома дивилась йому вслід.

Йшов угору стежкою та зупинивсь над проваллям. Витягнув скло в чорній оправі й дивився довго довкола. Вона згадала, давно це було, ще на згарищах села, як озброєні

люди з ворожих сторін дивилися в такі-ж шкла, — а потім зникали під землею.

Еге, він шукає їх, повстанців, де й син її з ними. Вже знає про його, що він у цих місцях. Він стежить за їми, хоче передати на смерть. Та не буде цього! Не буде!

Боротьба гаряча почалась у її душі. Очі горіли, тіло пройшов холодний мороз, а ноги стояли твердо, впевнено. Як лісова тварина, так тихо підкралась вона до його й зі всієї сили, зі всім напруженням ударила ворога свого, — мент — і він стрімголов полетів на дно глибокого провалля.

Стояла й дивилась широко розплющеними очима з гори на маленьку нерухому цятку, що лежала на кам'янім дні провалля. Довго дивилась на дно, — цятка лежала нерухомо. Лежала довкола й тиша. Ступила кілька кроків, а під ногами тріщало ріща. Зробилось їй гаряче та здалось їй, що хтось з-за дерев дивиться на неї. Зупинилась — тихо, і знову за-тріщало під ногами ріща.

Вже було пізно, коли сходила з полонин, та коли оглянулась убік — побачила велику заграву. Це горіли багаті садиби насильників.

І в серці її почав горіти вогонь спокою.

—
У пізню ніч.

— Мамо, прощайте, я вже йду далше.

— І я хотіла-б з тобою, за вами, діти.

— О, мамо, бідна моя, туди, куди ми йдемо — це важкий для вас шлях.

— Правда, шлях дітей — не шлях батьків. Я знаю, ноги мої слабі, щоб іти, але душа моя з вами.

В цю ніч палало в хижі велике вогнище.

Ранком забрали її. Сиділа довго в холодних стінах тюрми. Били її, щоб призналася, де заховала сина та його спільників.

Тіло її в'януло, жовкло, як лист осінній, а через душу її проходив простий, твердий, крицевий відгомін: „За людське право“.

Коли вийшла з тюрми в лахміття, боса, знесилена, проходила села та в хатах, де відпочивала, надійні слова лишала. І дивились на неї очі, тужні очі спрацьованих людей, та ласкаво посміхались до неї побілілі уста.

—

А з полонин усе нижче та нижче по густих, зелених смереках бойовий шум спадає. Спочивати-б пора, та ба — чути далекий відгомін голосів, що на допомогу кличуть!

Треба-б швидше поспішати, бо чути дзвінкі голоси — на шляху, куди діти пішли на бій останній*...

Вогонь поволі меншав, очі шкляніли, а руки все ще ворушили веретено—сірі нитки для людей намотуючи.

ПЕТРО КОЗЛАНЮК

(Коломня)

В С Е Л І.

(Образок).

Тісною, густо обтиканою зеленими вербами вуличкою котиться ліниво за сухореброю шкапою візок, а за візком ступає повільно високий бадіка ¹⁾). На візку між стебеллям шумилини ²⁾) блищить до сонця обляпана чорною мазюкою бочка; а в бадіки висить на грубим патику на плечах така-ж сама коновка. Візок гуркає по камінню та рипить по-старечому; а бадіка захриплим голосом вигукує протяжно на все горло.

— Де-готь, де-е-е-го-о-о-ть!.. Ану дехтю до Кирила, де-готь, як олива, а міра як хольвива-а-а... Біжи, Йване, бо тоді не стане; а ти, Грицю—не надійся на дурницю, але мішай дехтю та помасти ко-ліс-ни-и-и-цю!!!

Багацькі собаки аж казяться, та з припонів рвуться, а малі дітиска з жахливим вереском: „дехтьинник, дехтьинник“, утікають з вулиці та ховаються поза високі плоти.

Михайло б'є рукою об паркан сусідського плота.

— Куме Йване!.. Ку-ме-е, агов!.. Чуєте? З дехтем йи ³⁾)...

¹⁾ Дядько.

²⁾ Сухе стебелля кукурудзи.

³⁾ Є.

— Але-ж бо йи! — дивується Йван.—Ну, та вітак! Йдемо міньити? — питається враз Михайла.

— Та відай-би, — згоджується, ніби трошки клопітливо Михайло.—Здалобиси до постолів, бо вже, гей дубова кора, потраскались...

— Ай, — притакує Йван—правдусте вповіли. У мене также вже вісхли та потраскались на нужду...

— Ба чи це не Кирило Верхов'юк, куме?—питається Гнат кума, ідучи вулицею з військовими шайками ¹⁾ по деготь.

— Та шос ніби на таке подобає, гий-би іго голос, — відповідає кум Гнатові.

— А він де-би пробував кілький чьис, що не показувавси?—питається Гнат, ніби себе—ніби кума.—Вже шос два роки, як не показувавси, та й не було іго тут видко, — зауважує накінці.

— Може слабував... а може забагатів, — припускає кум можливість.

— ...та помасти колісни-и-цю-у! — хвилює в повітрі Кирилів голос.

— Куме Грицьку! — кличе Василь через пліт сусіда.—Чуєте, що той каже? Не надійтеси на дурницю...

— Та йдемо?—перебиває Грицько.

— Відай-би... Заминьити-би хоть до кулеші ²⁾ дітем мацьити,—відповідає Василь жартом.

— Деготь, дего-о-о-оть! — колише верхів'ями дерев голос Кирила.

— Де-готь, дего-о-о-ооть!

.....

—

¹⁾ Казанок.

²⁾ Мамалига.

Довкола візка натовпом товпляться мужики. У кожного дядька в одній руці якась стара посудина на деготь, а в другій, або під пахою, миска або вузлик зі збіжжям.

Дядьки гуторять, як бджоли в улику на-весні.

Деякий свіжий дядько прибуває, кладе перше свою посудину обережно на землю, гордовито бере на кінець пальця дехтю і, з виглядом знавця оглядаючи його, вповідає ніби про себе:

— Н-но!.. Деготь як масло—нема що казати!.. Не спаліт постів,—ци там хольиву, або пришву...

Потім, не поспішаючи, витирає об постолі палець, і аж після цього здоровкається з дядьками та зі знакомим уже „дехтьинником“, бадьом Кирилом.

Сухорєбра, як цвіркун, Кирилова конячинка хрупає мляво з опалки солом'яну січку, а Кирило потіючи розливає міркою найближчим дядькам деготь і розповідає:

— Ех! то-м си й я набідив, та й жінка з дітьми дома нагаруваласи, та набідилиси без хліба. Аді, най їх біг піб'є, замкнули ні¹⁾, ні за це—ні за то, до криміналу, та й там ні шос півтора року глиміздали та мордували...

— Ей-га-а!—дивуються щиро дядьки.— Аж півтора року? А то за шо-би!—не наша річ питати.

— Га-а!—вставляє якийсь дядько,—ніби-то в ці чьиси так за кримінал трудно?

— Ая, чесні та й годні ґаздики,—тягне далі Кирило.— Півтора року глиміздали ні. Тай коби хоть було за шо, аби хоть прем²⁾ вбив когос християнин, та запомігси... Жьлюб-би хоть не було, шо діти дома з голоду пухнуть. А то за... най їх госпідь сьвітий скарає за мене...

¹⁾ Мене.

²⁾ Таки, справді.

— Та за шо, за шо? — допитується цікаво дядько.

— Держіт-ко судінку, най сиплю, — звертається Кирило до найближчого дядька.— Аді, ні за цапову душу, ек екис казав, — пояснює далі дядько.— Лишили ми колис у войну москалі і вир, а я іго, біду, заток у стріху, та й і забув за нього, — світ-би їх забув. Аж йкось передтогідь дітиска тотó вішпортали, та й показали тотó межи людьми. Не встиг я, знаєте, обкрутитиси, та віднести тоту біду на постерунок, — як шандар уже з'явивси в мене. Зараз на мене таки ланцушки, та й пігнав навперед себе... Та аді, за оцесе я, годні людоньки, півтора року гриз мури, — докінчує сумовито Кирило.

— То-тó, то-тó, — протягає журливо якийсь дядько.— Христянин собі ні гадки, ні думки, — а тут біда як хмара, лиш раптом грине на него...

— Ая, ая! — притакує Кирило.— Христянин був собі ні гадки, а раптом зробили з ні шандарі й повстанцьи, й гайдамаку, й—але!.. Ти,— кажуть мені,— гуцуле, хотів Польщу завалити? Чекай! Попам'ятаеш нас...

— Чогос вни тепер бояси дуже за ню, мой!.. В-одно вна ім на голові, — вставляє півшепотом один дядько.

— Аби вни так легко дихали, як христянинови легко про ню думати! — зідхає инший.

— А цитьте-ж, саракі! — остерігає якийсь обережний дядько.

— Ая! — підхоплюють мужики.— Це-би, мой, тотó... При-тети трохи язик, бо він собі балу, балу, — а біда лиш дес може глипіти ¹⁾ під плотом...

— Гадаєте, то тяжко! Лиш може раптом гопнутиси на христянина...

¹⁾ Чатувати.

Між тими мужиками, що іззаду, та ще не можуть дочекатися своєї черги, йде бесіда на тему дорожнечі:

— А я вам кажу, — переконує чийсь голос, — що цій біді не винен ні бог, ні ніхто, — лиш таки пани. Вони зробили доріжню!..

— А що-ж гадаєте. Адіт, тепер видумали собі, мой, доляр, то й май-май мають чим нудити та гоцкати мужика...

— Ая! Були собі видумали вперед злотий, а як уздріли, що він їм не виплачуєси, — то гай! На тобі їго, мужику, а собі возмемо доляри, і будеш нам за одного і по десіть злотих платити, мужику, — кажуть собі дес.

— Мужикови завше пани пхают то, що вже найлецтіше ¹⁾... Адіт чути, що вже долір на одинацїть ²⁾ підскочив...

— Ф-фіты! Хо-хохо-хо-о!

— Бо дурний, мой, мужик. Якби був мудрий, то-би і в злоті, і в доляри, най не кажу що зробив, — а собі видумав-би свій грайцір. Такий, що не аби панам і жидам вігоду робив, — але май, — мужикам нужденним. О-о!..

Біля порожньої коновки від дехтю, що лежить осторонь воза, стоїть довколо кілька дядьків, і тягаючи пальцями об береги коновки та витираючи їх об потріскані постолі, бідкаються:

— Ех! — зідхає дядько з сухим і потрасканим, як шкіра на постолі, обличчям. — То-то біда, мой, мужикови! То-то трудна тепер година! Ади всього нема, — лиш податків та й кар йи по ґульку. На себе постаратись шос не маєш відки, а податки в-одно плати, й плати, й плати...

— Бо мус. Як прийде 'д хаті податок, — то так гей-би смерть, боже борони!.. най си преч каже...

¹⁾ Найгірше.

²⁾ Цеб-то злотих.

— А на себе старати не мус, та й тому ходит християнин, гей світец, обдертий...

— Та за шо постарає? Вітки, та й з чого? Ану таки гозмім, прем, оцес деготь. Сказати,—то вже таки найлецітійший трунок на світі. А рахуйте, що й за него тяжко мужикови!

— Та де не тяжко! За шо купиш іго в місті, як і на пару цвиків не стає тобі ґрейцарі? Таке, мой, всьо дороге, як шіфран.

— Правду кажете. А нині, рахувати, шо обува без дегтю варта? — Нічо.

— А-а-а! Потраскаєси, гей кора дубова, тай áвус¹⁾. Старай, небоже, другі, не знати відки!

— Постів, уважьєте, потребує так поживи, як і християнин—ци там маржина. Лиш тільки шо не однакої. Мужик потребує хліба, борщу, та й фасульинкі: маржина січки, та й соломи, а постів дехтю, або розтопленого смальцу. А не даш,—то згине як і одно, так і друге, так і третє. О-о!

— Ну, та то говорім суда й тудя,—то таки нині нічо не жиє без поживи.

— Говоріт свої! А я вам вповім, шо таки від усіх найбільше мужик потребує харчунку. А шо постів также мужик, то цириз²⁾ то й він богато забирає...

— Чиму тото пан, наприклад. Здзіст трохи тих марципанів—та й уже. А на черевики має йкус пасту,—та й шо му за псова мама!

— Гей шо їму за біда?.. ґралий та сапи не потребує; податком та й каров не журится... От, кільки їму жури, аби йкис добаг віміркувати...

¹⁾ Край.

²⁾ Через.

— А християнин, май, потребує півгілетки кулеші, аби наїстиси порьидно...

— Бо гарує, сарака, гий вів.

— О-о, о-о! Оцесе правду-сте сказали.

Біля Кирила хтось торгується:

— Ей, та спадайте на рани божі, бадю Кириле! Досипте-ко ше хоть цяпку...

— Не гнівiт бога, гадзику чесний та годний! — зауважує Кирило приязно. — Та вже бігме кривди не маєте...

— Та хоть ще отак, з на пів пальця досипте, — просить той. — Ще хоть на один постів помастити ..

Кирило зложує руки як до отченашу.

— Людоньки чесні, бігме білше не можу! — забожується щиро. — Ви гадаєте, шо я маю на оці міні який заробок? Бігме, шо й кiлько як оце сине за нихтем, ні. Я так си на цiм зароб'єю, шо адi, йкий фiйний ходжу! От, аби з голоду з дiтьми не здох. Аби ви знали, кiлько то труду, тай бi-бранки коло цего смутного дехтю! — А-нуко не скупiтси, гiзди, тов бiднов жмiнков курудзiв! А-нуко приступайте, чесні, та й годні, та й фiйні людоньки! Деготь, бігме, правдивий, як сам Сус Христос, — прихвалював та припрошував Кирило.

Гiзди приступали з веселими приповiдками до дехтю та терпеливо ждали на свою „чергу“.

—

Нараз мiж дядьками пiшов пополох. Семенiв парубок прийшов з вiсткою, шо бiля Йвана Мотрюка, на розi вулицi шандаря здибав. Каже, шо сюди, вiдай, йде помало.

Мiж дядьки жура впхалася.

— Головко-ж моя нещiслива! — забiдкався перший Кирило. — Ба ци-ж не буде зараз йкого клопоту?

— Ба-а, шо-ж буде? — журилися дядьки.

— Піди-ко, Митрику, до мени, та скажи моїй старі, аби табличку до воза присилила, — просив Йван сусідського хлопчину. — Ади, без таблички стоїт під шіпков, — бідкався Йван.

— А в мене ще в стайни не вічищувано... Коби-ж біда не пішла, та й не наробила кари, — журився Лесь.

— А в мене йкес письби розсилени ходит, — журився инший. — Бічи-би, відай, та дес замкнути 'го...

— Скакаєте, куме, 'д хаті? Перекажіт-ко там моїму Василю, аби пса в буді довбнев заслони... Бо може біда урватиси, та й за біду не трудно, — ніби оправдувався перед мужиками.

— Куме! а мої доци крикніт там, аби гноївку коло колешні заткала снопом... Би не діздріла біда!

— Цс-с-сс! — засипіло враз кількох мужиків. — Адїт, йде вже онде.

— Де, де, де? — зашепотіли дядьки.

— О-о, онде! Коло вашої ліски, куме Процю.

— Ба ци-ж повертає? — забідкався Проць.

— Ньи... далі йде...

— Ба що-ж за напасть буде? — журився Кирило.

— Пс-с-ст! Роззираєси чогос коло вашої колешні, куме Штефане... О-о! пішов чогос до вас 'д хаті...

— Йой! — йойкнув Штефан. — Там, коло колешні трохи гноївки блищчилось... Уже запише! Ф-фіть-га-а! — чіхався в голову Штефан.

— Сховайте-ко, куме Костю, капшук з тютюном, як хочете обійтиси без напасті... Адїт, як вішкірівси на біду!..

— В пазуху, куме, не ховайте, бо може найти. Пхайте в рózпірку в гачі, та може не посьигне туди...

— Та й дзигари, мой, погасіт. Від чого біда...

-- Пс-с-ст! Ціхо, бо вже озде таки!..

-- Ба-а, шо-ж там у мене було? — забідкався шепотом Штефан.

— Пс-с-ст! Цитьте!

До гурту наближалася чим-раз то ближче висока фігура жандарма. Пика в фігури ряба і надуто-сердита. На плечах поблискує до сонця кріс, а в руках крутиться млинком груба жовта палиця. Порівнявшись з гуртом, пика буркнула грізно:

— То що за збіговище, хлопи?

-- Та то, прошу пана, ми тут, вібачте, деготь міньємо, — озвалося з гурту кілька несміливих голосів.

— Який деготь? нащо? — бренила фігура сердито, ніби не розуміючи.

— До постолів, прошу пана. Тепер весна, та й тому обува тепер дуже пуклаєси, та й рвеси... А без дехтю обува, проше пана, ніц не вар...

— Хто міняє? — перебила фігура грізно.

— Озде я, проше чесного, та пишнього панчіка, — майже заспівав тремтячим голосом Кирило. — Бідно-си дуже дома діє, та й тому християнин мусит і такого хліба хапатиси, аби не здохнути, та й якос оту гайлицу вігодувати...

— Ага! — буркнула пика. — Карту промислову маєш?

— Ньи, ни служив християнин в воську, та й карти не брав, проше пана, — заговорив Кирило розгублено.

— Я тебе, мургу, питаю, чи маєш свідоцтво промислове, патент, — розумієш? — гримнула фігура злісно.

— Та чиму-ж-би не розумів, панчіку, гречний. Ото файшо, аби я пана не розумів! Я розумію, але таки кажу, шо-м в воську та й в школі не був, та й свідоствів не маю...

— Покаж „довуд особісти“¹⁾!

¹⁾ Особисте посвідчення.

— Не маю, проше пана, того „довуда“...

— Чому?

— Таки не маю, проше пана: не вібрав від старости, бо п'ять злотих правив в мене староста за него. Ну, а вітки, панчіку файний, такому хирлякови п'ять злотих встарати? Нема вітки, хоть гинь...

— Та-ак? Ну, то обертай фіру й ідемо, — махнула палицею фігура.

— Куди, проше пана? — спитав перелякано Кирило.

— На постерунок. Не маєш ні доводу, ані патенту, а спекулюєш торгівлею. Гайда, обертай!

— Змилуйтеси, панчіку гречний! В мене дома діти лишилися без гарці муки...

— Шкода гаданя!.. Ну, обертай, кажу!—гримнула злісно фігура. — А ви, хлопи, чого очі вибалушили? Марш по домах!..

Мужики чим-скорше розбіглися, а Кирило, майже з сльозами в очах, лагодив візок.

.....

За хвилю в селі понад сусідські плоти перелітала цікава вість:

— Ци чуле, куме? Дехтѣинника арештував шандар...

— Кирила? Шо перше гойкав селом?

— То-то-то...

— Ий! а то за шо?

— Не мав патенту—та й доводу особістого.

— Та за отото!? Ше й до дехтю патенту треба?

— А видите, шо треба.

— Бадю-га! ото мой чьиси! Це таке далі вийде, що й як будеш йти з хати с...., вібачте, то треба буде мати на тото патент і довуд особістий...

— Гадаєте, шо тьижко? Не бійтеси! І цего ше незабавки дочікаємоси.

— Еехх! Мой, мой... мой... мой!..

ІВАН ТКАЧУК

(Дніпропетровськ)

НА ПАНСЬКІМ ЛАНУ.

Зеленню пахнуть лани, ліси й левади.

А найкраще на межах, де молоденький полин, чебрець і молоком цвітуча тернина.

Тай багато, багато меж розтягнуто вздовж і впоперек полями.

А там, де безмежне поле широким морем зеленої озимини хвилює—там панський лан.

Разок живого намиста тягнеться ланом туди й назад. Це довгим рядочком, по коліна в зеленій пшениці, пливуть полільниці через лан. Виринають з корінням колючий осет, жовтоцвітну ріпицю, ромашки та волошки...

Аби чистий був панський лан, аби буйно пшениця росла.

Не співають дівчата й молодиці, не перекликаються подруги, не котиться ланом веселий дівочий сміх, як колись бувало. Не такі часи.

Лише сусідка з сусідкою, коли зігнуться вимикати довге коріння осету близько одна біля одної, перекинуться словами про свіжі новини в селі й знову розійдуться, одна вправо за кущем ріпиці (ближче до своєї правої сусідки), друга вліво за рясною ромашкою (ближче до лівої сусідки).

Сьогодні цілий рядок полільниць балакає про вчорашній арешт у селі.

— Знаєш, сестричко, прийшли два шандарі й забрали старого Семенюка, Семенючку й Оленку. Громадський писар розказував, що між тими чотирма повстанцями, що їх зловили минулого тижня на цьому лану, був і син Семенюків, Микола. За це й арештували вчора всіх Семенюків.

Такі подробиці пішли рядочком полільників живою дупешою вправо і вліво від Марини, сусідки Семенюків.

А з другого боку йшли додаткові відомості про те, що Оленка впала на порозі, цілувала землю, вчепилася руками за ноги батька й матери й кричала, що не піде від хати, хай краще її тут застрелять. Один жандарм хотів стріляти в неї, а другий був нагайкою і топтав її ногами. Аж батько й мати підняли Оленку і майже поволікли до міста.

Всі полільники балакають про це, але тихо і зручно так, що й Ладзьо—наставник, що ступає з палицею вслід за ними, не може зловити ані одного слова.

Тільки вітер, нерозлучний друг дівчат та молодиць на широкім панському лану, ловить напівшопотні слова й зливає їх із шелестом широколистої пшениці.

Тільки вітер, як завжди, гуляє вільно панськими ланами, бавиться спідницями й хустками полільників та цілує дівчат і молодиць в обличчя, в руки, в зарошені литки.

Ех, та й гарячі оці поцілунки! Від них сохне та чорніє шкіра. Від цих поцілунків до крови тріскаються губи...

А дівчата, що вертають вечером з панського лану, не цілюються з хлопцями і дуже, дуже пахнуть весняним вітром.

—

Вже восьмий раз проходять через лан полільники. Дійшли до дороги, покидали висмиканий бур'ян. Перепочинок... Поглядають на сойце... Балакають про полудень...

Наставник Ладзьо присів біля дороги крутити цигарку. Ще не встиг викресати вогню, а вже рядочок полільниць по раз дев'ятий поплив пшеницями неначе казкові русалки водою.

Полільниці збалакалися ще раз пройти ланом у другий кінець, а там під греблею в затишку краще полуднувати.

Швидко-швидко посуваються до греблі. Ладзьо-наставник ледве встигає за ними. Одна тільки вдова Харитина не тримається рівно в рядочку. Одстає. Дівчата допомагають їй, висмикають перед нею великі бур'яни, а вона заледви поспішає за ними, зриваючи де-не-де бур'янець.

Важкі думи давлять груди, гнуть голову донизу...

А гарячі сльози матери-вдови поливають буйну панську пшеницю...

Буде врожай...

—

Швидко дійшли полільниці до греблі й розсипалися як коралі з обірваного намиста. Останньою вийшла з пшениці вдова Харитина.

Сідають полуднувати. Подруги, сусідки сідають гуртками. Збоку сиротою присіла Харитина зі своїми думами. Відчепила від пояса брудний рукавчик старої сорочки, вив'язала з нього шматок сухого ячмінного коржа і взялася за полудень. Одламувала сухими пальцями шматочки коржа й довго жувала кожний шматочок, бо не могла зважитися протрутити його через сухе горло.

А в очах сльози... Не вітром витиснені, а думами важкими, думами вдови-матери про єдиного сина Андрія.

-- Де він блукає зараз? Якими дорогами, краями? Серед яких людей? Де його доленька нещасна? Краще, щоб я була не вродила його собі на горенько, на тяжке та на чорне.

І згадала Харитина недавно минулу неділю. Глухої ночі її Андрійко по п'ятьох роках повернувся з війни, як з мертвих воскрес. Але не радість приніс він матері, а ще більше горе та жаль болючий.

— Дайте мені мою сірячину й шапку, мамо, я втікаю, бо мене шандарі ловлять.

На межі, в кінці города, де тільки починала розцвітати тернина, темної весняної ночі виряджала сина в невідому дорогу.

Сиділа на межі під кущем тернини і дивилася в нічну темряву, що проковтнула її сина. Так аж до сонця...

Потім три дні лежала хвора... нічого не тямить...

Зараз поливає сльозами панські лани, а син пішов світами...

Не доїла свого коржа ячмінного, зав'язала назад у рукавчик, почепила до пояса і пішла зігнута пшеницею за бур'янами.

—

Червоно—на вітер—заходить сонце. Полільниці вже й у двадцятий раз проходять рядочком через панську пшеницю. Прямують до хреста старого, похиленого, що на могилці біля дороги.

А посеред лану пшениця зім'ята, витолочена. Кінськими копитами з землею повиривана.

— Тут минулого тижня повстанців зловили,—це жива депеша пролетіла рядочком полільниць.

Харитина не чує, що балакають дівчата. Вона все одстає. Зморилася під вечір.

А полільниці швидко йдуть уперед. Ладзьо-наставник підганяє.

— Ще чотири рази треба пройти через лан, щоб сьогодні закінчити.

А пшениця втоптана як валом. Кінські сліди глибоко в чорну землю врилися.

Подув вітер від хреста і понесло запахом смерти.

Недалеко від дороги полільниці знайшли шапку в пшениці, а ще далі розгнивався труп чорний, вонючий. Ніхто не пізнає.

Закомандував Ладзьо і пішли полільниці рядочком назад до греблі, з новими думками, з новими словами пішли...

Тільки Харитина осталася біля дороги. Вона припала до вонючого трупу, бо пізнала і шапку й сірячину...

А Ладзьо-наставник записав у своїй записній книжці, що Харитина Миронюк працювала сьогодні на лану тільки півдня.

ДМИТРО БЕДЗИК

(Харків)

ПОМИЛКА.

Драм-етюд.

Селянська хата. Бідно. На стіні, крім образів святих — невеличкі портрети Т. Шевченка та К. Маркса. У хаті Йосип перебирає мовчки якісь книжки, деякі кладе на полицку, а деякі ховає в потайне місце під лавою. На столі одчинена валізка. Йосип поспішає ховати й нервується. Далеко в церкві дзвонять.

Входить Катерина.

(Зажурена, вигляд хворий і немічний).

Катерина Сину, чуєш?..

Йосип. Що, мамо?

Катер. Чуєш, дзвонять.

Йосип. Чую, мамо. Нехай.

Катер. „Нехай!“ Книжки твої мене в могилу зведуть, а ти: нехай...

Йосип. Мамо, білизну дайте, та скоріш, бо вже пора мені.

Катер. Та пора, пора, Йосипе. Вже давно дзвонять. Ось, із батьком підете.

Йосип. Та я цієї не хочу, вся в латках...

Катер. В латках? Всі ми в латках (шукає в скрині, бурмоче про себе). День такий гожий сьогодні, по-весняному вже сонечко гріє... Всі в латках...

(170)

Йосип. Мамо, хоч пари три дайте.

Катер. Га? До церкви...

Входить Іван.

Ледве тримається на ногах, спрацьований, хоч і ще й не старий. Говорить злісно.

Іван. (Наче до себе). І де його заробити? От скрута! Так уже стисли... до горла добираються. Податки ці... та де я їм візьму з отих двох моргів? Себе хіба продам? Та й на лій мене ніхто не купить. От шляхта!.. А-а? Що це ти, сину?

Йосип. Їду, тату, та це збираюся, щоб до вечора... Увечері безпечніше, ніхто не побачить.

Іван. {
Катер. { Що-о? Їдеш?.. (До краю вражені).

Йосип. Ну, мамуню, давайте-ж.

Катер. А я гадала: до церкви з батьком... (Витерла сльозу).

Йосип. На віщо я там здався? Щоб вигнали? Піп-же на мене вовком поглядає.

Іван. Йосипе, ти це без жарту?

Йосип. Направду, тату.

Іван. (Схиляється на віконницю в журбі). Отак...

Катер. (З сорочками, лагідно). Оцю вишивану... тільки-ж і вона латана... (Заглядає синові в вічі, гладить по голові, хоче усміхнутися). А може ти, любий мій, не поїдеш?.. Зглянься на нас, сину!.. Десь загубишся там, притопче хтось...

Йосип. Ой, мамо! Мені й так не легко, мамо...

Катер. Не легко! А як-же воно нам? Сину, руки твої цілуватиму... (Хапає його за руку, цілує, голубить).

Йосип. (У знесиллі, переможений). Ой, що ви дієте зо мною?.. Я не годен. (Схиляється на стіл у тяжкій задумі. Павза).

Катер. Ну, що ми без тебе? Каліки. А дітей купа. Помруть вони. (Павза).

І в а н. Так, сину, так. Отак дякуєш нам?.. Це нам за те, що недоїдали, що мов худоба робили, за те, що двічі в американських копальнях засипало мене. За те? (Сто-млений).. І тепер — без руки, калікою, без здоров'я, на старості літ — ти нас кидаєш? А хто-ж той дріб'язок до пуття доведе, коли ми не сьогодні-завтра подохнемо? Вони-ж твої брати, сестри...

Й о с и п. А ви хочете, щоб усім на купу тут подохнути. Такого бажання в мене нема. Я хочу жити, тату, розумієте?

І в а н. Так. А ми не хочемо? Ти-ж єдиний робітник на нашу злиденну господарку, бо ми... глянь на нас, чого ми варті? А малечі четверо ще...

Й о с и п. Я зароблятиму й що-місяця присилатиму вам. Там мене чекає робота, а тут, коли не їрати, то поневі-ряння, а не життя. Ну, та що там!..

І в а н. Співай, співай, сину...

Й о с и п. Та чого: співай? На фабрику поступлю, або в ко-муну. А тут?..

І в а н. Сину, ще раз благаю: не кидай нас! (Падає перед сном на коліна, простягає молитовно до нього руки). Не кидай!.. Не губи нас усіх!

Й о с и п. (Зворушений тікає з хати). Я не годен!.. Ой, не мучте!.. (Гнітюча павза).

І в а н. О-ох! (Важко підводиться з долівки і, замислений, приголомшений, стоїть серед хати). А я його так любив...

К а т е р. Та й він нас любить, старий...

І в а н. У-у!.. любить! Вивела!.. Подушити-б їх!

К а т е р. Схаменись, старий! Може краща доля усміхнеться там, най!.. Тоді він нас не забуде, ні!.. Що-ж, коли рветься...

І в а н. (Розпачливо). Ні-і!.. Через кордон, під кулі!.. А що, як улучать у саме серце? Хіба я не батько йому?

Катер. Що-ж подієш? Здайся на його святу волю!..
Іван. Бо не здамся! (Довго замислюється). Піду до вїйта.
Катер. До вїйта?
Іван. Не дивуйся. Вїйт кум наш і завсіди так гречно вітається зі мною.
Катер. Але-ж, Іване, він-же за панів тягне і його так ненавидить наш Йосип.
Іван. За панів? Ти розумієшся на тих панах, як свиня на перцю, дуже... Учора я з вїйтом гомонів, то він мені таким приязним здався, що но! (Тихіше, обережно). Лютує на них, на ту шляхту ненависну... Та свій, що там мовити!
Катер. Та що-ж той вїйт тобі скаже?
Іван. Щось та скаже. Порадимось. Він зі мною, як з панібратом. (Вийшов).
Катер. Дивись, Іване! (Павза). Туск мене такий бере за тобою, сину... (Моливно). Комуно далека! прийми мого сина у степах своїх!.. Десь ти там його виглядаєш...
Входить Йосип і Дмитро.
Йосип. (Злісно). До дідька лисого все! Доки я мучитимусь тут?
Дмитро. А ми?
Йосип. Ви? Тікайте й ви, хто вам не дає?
Дмитро. Це глупо! Весь край не втече. Тут наша земля, наші фабрики... Так! наші! Потом і кров'ю зрошені. А ми їх покинемо? Для ненажерливих панів? Ні!
Йосип. Даремно ти, Дмитре, агітуєш мене. Що-ж по твому: мені на рідній бантині повіситися?
Дмитро. Дурень ти — вішатися! Роботи по горло, а...
Йосип. Чи не на плібанію, до попа, пісень українських учитися?

Дмитро. Так-так, друже, хоч-би й на плебанію, до попа. Зумій попівський вплив на нашу молодь уцент розбити, бо отрута плебанії страшна. Два страшні дракони тиснуть у своїх смертельних обіймах наше бідне село, це — школа і церков. А ми — тікаємо від них. Чи не соромно, га?

Йосип. Прошу тебе, я нотацій слухати не хочу, к чорту!
Мене не переконаєш!

Дмитро. Останнє слово?

Йосип. Так, останнє!

Дмитро. Добре, бувай здоров! (Схвильований вийшов).

Катер. Сину...

Йосип. (Співчутливо). Ви плачете, мамо? (Відвертається, дивиться журно крізь вікно. Павза).

Катер. Ідь, синочку, ідь. Тільки про нас не забувай. Коли долю зустрінеш, низенько вклонися... А я бануватиму за тобою, ночі не спатиму, святих за тебе молитиму..

Входить Дмитро.

(Ніби щось забувши).

Дмитро. Там Галина чекає на тебе... Плаче.

Йосип. Плаче?

Дмитро. За тобою. Чи може й сльози дівчини на тебе не діють? А як вона руки на себе накладе?

Йосип. Іди до дідька! а то...

Дмитро. Хо-хо, а то що? Битимеш? Оттак—друзі ми, правда? Написав тобі Василь з України, щоб їхав, наобіцяв усячини...

Йосип. Замовчи, Дмитре! Я тобі казав, що я не можу тут, під жандарським багнетом робити. У мене немає сил, я знервований і, зрештою, я потрібую продуктивної праці, я її хочу бачити. А тут? Це підпілля, шпики, байдужість осляча селянства, це... ця сіпаніна...

Дмитро. Ну, гаразд. Тебе дійсно не переконаєш. А зрештою, їдь! В дефензиву не піду заявляти. Тільки коли достанешся через кордон і станеш на Радянську землю, поцілуй її вільну, привітай від нас. (Виходить). Йосипе, так Галя тебе чекає, справді. Ти-ж як-небудь за-спокій її.

Йосип. (Сумний, виходить за ним). Усі ви немов змовились проти мене.

Катер. Йосипе, ти куди?

Йосип. Я зараз.

Дмитро. (Вертається із сіней до хати, озираячись). Мало не забув. Оце лист від Михайла із Самбора.

Йосип. Від Михайла? Що-ж він?

Дмитро. Прочитай, на! Цей лист до нас обох...

Катер. Від Михайла? Чого-ж він у Самборі? Роботу знайшов, чи що?

Дмитро. Еге, роботу! Ось, послухайте лишень, добру роботу!..

Катер. Ще й добру? Бачиш, Йосипе? А ти рвешся кудись за кордони, кидаєш нас... Он людські діти і без кордонів тих уміють на шматок хліба заробити...

Йосип. (Хвилюючись розгортає листа, читає про себе. Міниться на лиці, руки дрижать).

Дмитро. Ну-ну, читай голосно, хай і мама послухають, як то Михайло заробляє.

Катер. Подумайте, найшов собі роботу! А там мати його, ой горенько, як побивається за ним.

Йосип. (Поволі читає, вражливо).

...„Зимно у камері, хоч надворі, певно, вже весна. І стиснувши в долоні голову, ходиш з кутка в куток, щоб нагрітися. А в голові думки... О, як легко робиться мені, коли згадаю про минулу свою працю на

волі, вкупі з вами, любі мої товариші. Я тоді перелітаю думками через товсті стіни в'язниці до нашого підпілля, до наших товаришів... А вони так мужньо, бадьоро світять своїми молодечими очима і слухають нашої доповіді. Правда, чудовий час то був? Але дійсність!.. Трійця наша вищерблена. Я гнию тут. Одинокий, знівечений, за ґратами. А там десь моя стара матуся поневіряється, певно, без хліба, виплакує очі за мною... І стає тяжко. Так тяжко, що бив-би головою об той заплісний мур, щоб розбитись, щоб не мучитись... Але згадаю, що ще не кінець усьому, що ви, щирі мої друзі, лишилися там, на волі, хоробрими месниками... за нас. Робіть своє діло, товариші! Гартуйте волю до великих боїв, учіться боротися, як заповів товариш Ленін—і ми переможемо! Наближайте час помсти, хутчіше, бо важко нам тут, бо гинемо, бо дихати нічим“.

Катер. (Не тямлючи, в чім річ). Дітоньки, то що-ж то воно за заробіток такий? У в'язниці ніби він, га?

Йосип. „Але досить лірики. Нате вам жменьку дійсности нашої: Голодуємо. У хлібі більше соломи, ніж муки, юшка смердюча. Голодні, в лахміттях, без білизни, босі, биті, отак цілими днями, тижнями, місяцями—у холодних камерах. А б'ють як?—так катують, так мучать, що інші в'язні божеволіють. Викручують пальці, електрикою шпигають під нігті, заливають водою...“

Катер. Так ось на якій він роботі! Такий гречний хлопча...

Йосип. Ні, я не можу далі читати. (Зворушений).

Дмитро. Тут вже не багато. Ось:

„Чим це скінчиться—можна догадуватись. Одчай бере усіх в'язнів. Назріває бунт, а бунт скінчиться кулями“.

(Довга гнітюча павза. Дмитро, ніби байдуже, переглядає книжки, мати схвильована, Йосип у тій самій позі).

Входять, Зося, веде за руку Федя.

Зося. Йосипе, там тебе кличуть.

Йосип. Хто?

Зося. Хлопці, дівчата...

Федь. Мамо, дайте іці!

Катер. Що-ж тобі? На хліба! (Дає шкуринку).

Федь. Не хочу хліба... Що-з це таке, мамо, хліб та хліб?..

Сце такий сухий, не хочу!

Катер. А-а, так ти кидати? Божий дар? Та я тебе, шибенику... (б'є) на! на! на! Що-ж я тобі дам, коли нічого?

Зварю картоплі то й жертимеш...

Йосип. Ну, за віщо ви його б'єте, мамо? Федю, не плач, не плач!.. (Бере Федя на руки).

Зося. Мамо, я з'ім той хліб, дайте... Тут одна шкуринка...

(Смакуючи їсть). Мамо, пустіть мене до пана єгомосця, пустіть!.. Пустите, правда? Там сьогодні багато наших буде: і хлопці і дівчата. У пана єгомосця і гратимуть, і співатимуть, і виставлятимуть комедію... ой, смішно буде! Пустите?

Йосип. До попа?

Зося. А куди-ж? Він і цукерки даватиме...

Йосип. А-а!.. проклятий езуїт! Куди свої тенета розставляє!..

Федь. Йосипе, а я хочу іці, дуже хочу...

Дмитро. Ну, бувай! Вночі прийду, то проведу тебе до станції. А поки-що, піду і я до попа.

Йосип. (Вражений). Що? До попа, ти?

Дмитро. Ха-ха!.. злякався? Ні, ні, не бійся. (Виходить).

Йосип. (Віддавши Федя матері. Переживаючи глибоку внутрішню боротьбу, вагаючись). Дмитре!..

Дмитро. Що, Йосипе? (зупиняється).

Йосип. Пробач...

(Один проти одного стоять у нерішучості).

Йосип. (Нишпорить у потайних кешенях, витягає якісь папери, документи)... Дмитре!.. Я... знову ваш!.. На, документи. (Кидає на стіл).

Дмитро. Йосипе, друже! Дай руку. Не ідеш? (Обіймає щасливий).

Йосип. Ні, не іду. Не годен я кидати цього краю... Кидати вас...

Катер. Га, сину? синоньку!..

Йосип. Не іду, мамо, з вами буду... Чуєте?..

Катер. (Хапаючи синову руку, цілує від щастя, потім у чоло). Мій ти, Йосипе, голубе!.. Не згинемо тепер при тобі, житимуть оці... І ти не загинеш...

Дмитро. Хо-хо!.. Бачиш, Йосипе, як тебе люблять? А як то піп почухається! Візьмемось за нього?

Йосип. Візьмемось, товаришу. І за школу... У-у! держіться, панове!

Дмитро. Ну, піду, бо там чекають на нас. Ти прийдеш? (Виходить).

Йосип. Прийду. Хо-хо... поїхав! Зосю, до попа ти не підеш, а підеш зі мною. Правда, Зосю? Що там піп! Він-же пан, а ти не любиш панів, правда? Пани-ж нам землі не дають... Ось, Федя ніколи не піде до попа. (Бере його на руки). Федю, не підеш?

Федь. Ні, не піду. Цого я піду?

Йосип. Не підеш? А як-же... піп-же такий бридкий та чорний, мов крук...

Федь. Я боюсь його...

Катер. Йосипе, а чи не гріх воно буде отаке на пана єгомосця казати?

Входять попереду вїйт, за ним Іван.

(Присутні здивовані. Весь час бесіди вїйт заглядає на двір через вікно).

Вїйт. Слава Ісусу!

Катер. Слава навіки! (Кланяється учтиво, змітає порох з лави, запрохує сідати).

Вїйт. Як ся маєте, Йосипе?

Йосип. (Не випускаючи з рук Федя). Добре, пане вїйте.

Вїйт. Добре? Гм... Нудьгуєте певне тут у селі.

Йосип. Та чого там!

Вїйт. Мій Владек вітає вас, пише з міста. І так сумує за вами... Ви-ж, здається, друзі були?

Йосип. Хто? Ми? Ха-ха!.. Ще й які!

Вїйт. Так, так... Пане Йосипе, чи не гадаєте ви далше учитися? бо що-ж... обірвали так... ця революція... (Вибравши влучну хвилину, він непомітно хапає зі столу, документи Йосипа).

Йосип. Ні, пане вїйте, куди там мені до вчення...

Вїйт. Хіба? А ви нікуди не збираєтесь їхати?

Йосип. Що? (Вдивляється випитуюче в батька). А вам-то що до того, пане вїйте?

Вїйт. (Заглянувши пильно у вікно, кивнув комусь і став чекати усмінено). Та то я... вибачте...

Йосип. (Згадавши, кидається до столу, до паперів, і жахається, не побачивши їх). Де документи? (Зорить на всіх. Впивається очима у вїйта. Той спокійно очікує). Ви? (Ставить Федя долі). Га? Украли? Віддай! А то...

Вїйт. (спокійно). Прошу пана жандаря.

Входить жандар

(Цілиться револьвером на Йосипа).

Жандар. Іменем Польської ржечи посполітої — ви арештовані.

І в а н. (Вражений, кидається поміж сином та жандармом, безпомічний).

Пане війте! Як це так? Ви-ж... та ви-ж... я-ж... ви ка-
зали... я казав...

В і й т. Ви своє діло зробили. Тепер мій обов'язок велить
мені арештувати вашого сина.

Й о с и п. А-а? Он як? Рідний провокатор? Ну, так нате-ж
вам, татуню! (Хапає зі столу ножа, націляється вдарити в груди
батькові).

І в а н. Убий, на!.. убий, я негідник!.. але прости мене... не
хотів... Це помилка. Ось Юда! кум! .

Й о с и п. (Стримується, ще мент важкого вагання і він випускає ножа з
рук). "А-а!.. прокляття!..

Війт і Жандарм, користуючись цим моментом, накидаються на Йосипа.

З а в і с а.

СТАТТІ

ДМИТРО РУДИК

(К н і в)

Ї Х Ш Л Я Х.

(Молодомузці).

I.

Галицьке село, що раніше в літературі було головною темою, напередодні й на початку ХХ ст. сходить із своєї позиції. Місто, що його досі в поезії мало не ігнорували, розворухується. Та бідне ще воно, оте галицьке місто. Капітал звертає свою увагу на нафтяні та лісові райони. Село з „паном дідичем“ доживає рештки феодалізму.

Але „засміявся Борислав“. Пішла шалена погоня за баришами. З села йдуть заробітчани; одні повертаються розбиті назад, другі гинуть у штольнях, інші-ж—відірвані від ґрунту,—коротають свій вік у злиднях на нафтяних промислах. Фінансові кризи, що добивали стару Австрію, нищили й решту сільських господарств, заганяли їх у борги, що з кожним роком росли через лихварства дрібних фінансових спекулянтів. Допомагало цьому й те, що бувший австрійський уряд свідомо ігнорував добробут східної Галичини, бо боявся, що кожної хвилі її може забрати Росія. Значна частина села емігрує до Америки та до Пруссії.

В кінці ХІХ ст. класові суперечності стали помітні і в Галичині. Політичні партії розбуджують цікавість селянства

й робітництва до політичного життя, головню серед молоді. Ліве крило т. зв. радикальної партії перетворюється на „українську соц.-демокр. робітничу партію“.

З кінцем XIX ст. стало ворушитись і культурне життя. Народовницьке „просвітянство“ не могло вже дальше задовольняти потреб життя. Культурне життя шукає нових форм. Це шукання бере до своїх послуг пресу, журнали та науку (Наук. Тов. ім. Шевченка). З 1890 р. ця робота помітно шириться.

Літературне життя, що теж не йшло в парі з загальноєвропейським, під впливом загального оживлення починає розворухуватись. — На місце письменників-одиниць народжуються літературні угруповання.

Капіталізм західно-європейських країн досягав свого вершка, з якого дальших перспектив не було, бо на другому боці його—прірва. І відстала, в капіталістичному розумінні, Галичина, розворушена новими економічними можливостями, почала хапатися в літературі „останніх слів“ капіталістичних мистецьких мудрощів. Ніцше і ніцшеанство стали символом. Молоде покоління тягнулося до модерного європеїзму з його декадентством у мистецтві, не здаючи собі справи з різниці умов з європейського й галицького життя. На Наддніпрянщині були спроби з'єднати „сьогоднішній день“ європеїзму з українською дійсністю, — і вийшла з цього невдала „Українська Хата“. В Галичині цієї спроби не було зроблено. Під кінець першої половини 1900 р. молоді галицькі письменники переходять до нових напрямків. Це приводить до об'єднання деяких письменників біля видавництва „Молода Муза“. Попередив це об'єднання Микола Вороний, що 1903 р. (в збірнику „З-над хмар і долин“) надрукував маніфеста до українських письменників. Збірник мав претенсії „наблизитись до новіших течій та напрямків

у сучасних літературах європейських“: Між старими письменниками (як Старицький, Грінченко...) були тут і молоді,— між ними і П. Карманський. Галицькі-ж молоді письменники зробили спробу об'єднати письменників, що стоять на ґрунті західно-європейського модернізму, який характеризується не тільки „не приняттям, а й заперечуванням реального життя, розчаруванням та зневірою, безнадійною тугою за неясними романтичними ідеалами правди, добра і краси“.

Зараз важко ще дати повну й суцільну картину цього періоду в українській літературі, бо ще не опрацьовано сирого матеріалу. Але вже при поверховому знайомстві з цим періодом видно, що маємо до діла з цікавим моментом. Хоч і великий був вплив тогочасної західно-європейської літератури на галицьке письменство, все-таки модернізм в українській літературі — явище своєрідне, що мало ґрунт під собою.

II.

Поети з групи „Молода Муза“, що досі мали вже деякий літературний доробок, об'єдналися 1906 року, але-ж це об'єднання не було чимсь постійним, організаційно вирівняним. Це був, так-би мовити, „приватний контакт групи письменників“.

Належали до об'єднання: Петро Карманський, Богдан Лепкий, Василь Пачовський, Михайло Яцків, Остап Луцький, Сидір Твердохліб, Степан Чарнецький, Володимир Бирчак. Близько до них стояли: Гнат Хоткевич, Ольга Кобилянська, Катерина Гриневичева та Василь Щурат.

Перші їх виступи було прийнято досить симпатично: „Живе почуття дійсності, відраза до шаблону, пристрасне шукання правди в обсервації й вислові—ось що характеризує тих молодих писателів і велить нам покладати на них

найкращі надії". Так зустрів їх Ів. Франко. Та пізніше думки стали змінитися, бо надії не справдились.

Молодомузці, дрібні буржуа з походження, пролетарі становищем, стали претендентами на аристократизм духа. Змінив свій погляд на них і Франко. „Вірші й новели в смаку „Молодої Музи“, тоб-то такі, що нікого ні гріють ні студять“— писав уже Франко у 1907 році.—„Молода Муза“ у нас не така скромна,—рекламує і думає, що вся громада повинна звернути на неї увагу.—На таке, як поезії деяких молодомузців, „кінь-би сміявся“,—пише Франко. Маляр Труш обвинувачує їх у; недозрілості, провінціалізмі і дикості, у них замало знання, немає артистичного чуття, обсервації...

„Українська Хата“ пробувала брати „молодомузців“ під свою опіку, відповідала за них на напади критики та розводила з приводу цього й свою філософію.

Критик Євшан теж не від того був, щоб не похвалити то одного, то другого з „молодомузців“, не шкодуючи іноді й сильної лайки („Лепкий стогне вже,—а не творить“,—1910 р.).

III.

1906 року „молодомузці“ об'єдналися біля журналу „Світ“. Цей літературно-науковий часопис почав виходити у Львові 24 лютого 1906 року та дожив до кінця цього-ж року. Видавець журналу—Вячеслав Будзиновський, посол до парламенту, націонал-демократ, автор популярних у Галичині агітаційних брошур та оповідань (повість „Стрімголов“).

Перше число журналу, як годиться, вийшло з претенсійною передмовою. „З бадьорістю молодечою, з сильною вірою в неперечну потребу нашої літературної часописи, навчені досвідом недавніх нещасних проб,—приступаємо до нового діла і подаємо отсе п.-т. землякам перший видимий

взірець наших змагань. Вказуємо у хвилях боротьби стежину: Добра і Краси. Від злиднів і турботних дисонансів най веде нас на сонячні левади, запашні ниви,—в світ ясних, золотих зір“. Редакційний комітет: Володимир Бирчак, Петро Карманський, Остап Луцький і Михайло Яцків,—артистичні дорадники: Богдан Лепкий, Д-р Василь Щурат та Василь Пачовський... Між співробітниками: Кибальчич, Маковей, Чарнецький, Кобилянська, Мартович, Гриневичева, Хоткевич та інші молоді письменники.

Першим іде тут Василь Пачовський:

Нема в мене слова в великій годині,—
З плачу і радості німіють уста
І тиснуться сльози до віч, як дитні,
Мені, мені, Україно, а мова пуста.

І залишилася ця мова пустою аж до кінця існування журналу.

Майже з першого числа невеличкий журнал має вже всі характерні риси письменників цієї групи. Безнадійний смуток, самозакоханість, нарікання на читача, невисокої марки філософування, еротика, ніжна, витончена форма, мелодійність віршу... В основі цього всього втеча від життя:

Далекий я вам, мої люди добрі,
Мої країни милі, тілом і душею...
...Відбіг я вас, шукаючи спокою...

Земляків своїх бачив поет у непевності, у тривозі, бо заблудилися вони.

І я не раз падав прибитий горем,
І головою бив той дзвін хрустальний,
Що ним скрутила нас незвісна сила
Немов на глум, щоб видячи довкола
Широкий світ—не видіти дверей.

(Б. Лепкий, „В годину смутку“, № 2).

Громадський мотив переплутано з персональною тугою та наріканням на неувагу до поета. Земляки тільки під

впливом поезії „задрижать душею“ і підуть до кращих днів. На перше місце висовується „Я“ поетове. Громадський мотив потрібний для тла, для контрасту, щоб підняти вище оте своє „Я“.

В цих поетів занепаду більше надхнення „в приміненні душевних почувань віруючого збору“, а може „і найбільше поле для поетичної творчости“ (В. Пачовський, рецензія на збірку релігійних поезій попа П. Штокала п. з. „Цвіт Марії“). Там серед душевних почувань цього „віруючого збору“, а не в життєвій бурі, не в конкретній боротьбі суспільних клас. Все було-б добре з оцею збіркою, з оцим „Цвітом Марії“,—якби тільки не „недостача всякого модернізму“. Коли порівняти цю заяву Пачовського з нападами модерністів на вимогу служити життю,—з трафаретною відповіддю Пачовського-ж в оборону мистецтва:

То є штука, я не пхаю
Тут ідей, настроєм маю
Нагу душу розбудить,—

то фальшивість виступить ясно. Релігійна екстаза, більше—релігійний дурман можна вбирати в наївні „Цвіти Марії“, а торкатися великої, визвольної боротьби—поетові, на думку Пачовського, не можна. Шукає бо він „нагої“, порожньої душі.

Та не всі письменники, що об'єдналися біля „Світу“, були такі байдужі до того, хто буде їх читати. Вони ставили собі завдання мати і свого читача. Для цього пробували виробити і свою поетику. Чогось ясного, закінченого, дійсно опрацьованого вони не дали. Пробували вплинути на читача своїми оцінками тих чи інших літературних творів та літературних подій. До цього порядку речей належить і згадана рецензія Пачовського. Відчували вони життєву дисгармонію, — відчували свій розбрат з душним життям

буржуазного суспільства,—думали, що втікаючи від цього, знайдуть спокій.

В арсеналі поетики „Світу“ є й характеристика поета. П. Карманський про Гайне у № 2 пише: „Вродився ідеалістом. Приніс на світ неограничену уяву, непокірливого духа і велике серце. Дух роз'єднав його з оточенням, а серце затроїла люта дійсність. Ідеаліст став песимістом; солодке слово озброїлося мечем іронії“. Ясно кидається у вічі, що не про Гайне тут мова, тільки суб'єктивно малюється портрет поета, як його уявляли собі письменники зі „Світу“. А далі: „звичайна доля найкращих синів людськості. Падуть в осередок загалу, як перла у болото, лежать на дні, під ногами юрби, аж поки не прийде слухна хвиля,—поки болото не просохне“.

Є в цій поетиці ще одна рисочка, повз якої пройти не можна. Це пасивність. Думка не може (через свою пасивність) відчинити вікна, двері,—щоб осушити болото,—вона сховалася в далекий, затишний куток і чекає, заглядаючи час од часу через щілину, чи не висохло вже болото.

Визначне місце віддається в їх поетиці природі. „Природа впливає на творця,—пише Карманський в статті про Осіяна,—вже французькі енциклопедисти заявляли бажання вернутися і зжитися з природою й уважати той спосіб життя средством моралізуючим людство. Природа впливає додатньо“.

Їх поетика дозволяє їм вірити не всім: „Є книжки, що їх багато людей читає,—до тих (книжок) не маю довір'я,—є книжки, що їх лише деякі читають,—тим вірю“ (Яцків, рецензія на книжку Ант. Володиславича „Із книги життя“).

Від рецензій і статей їх поетика перейшла і в вірші.

„Світ“ не прийнято так, як того чекали редактори. В липні 1906 р. Остап Луцький виходить з редакції, за ним виходять і інші. Редактором стає сам видавець Будзи-

новський. Вже з 15 числа напрямок журналу міняється. Замість речей модерністів з'являються трафаретні просвітянські, низької художньої вартости речі.

До цього йшло ще раніше. Появу журналу було зустрінуто вороже. Модернізм з його новими вимогами до мистецтва, з його новим світовідчуванням був незрозумілим. Редакція одержувала постійно листи з лайками та погрозами: „За таке свинство не буду платити“. Літ.-Наук. Вістник ігнорував журнал і мовчав про нього

Більшість активних співробітників, що вийшли з журналу, після невдалої проби згуртуватись біля газети „Будучність“, об'єдналися круг видавництва „Молода Муза“ (В. Бирчак, П. Карманський, Б. Лепкий, О. Луцький, В. Пачовський, С. Твердохліб, С. Чарнецький і М. Яцків).

IV.

Молодомузці, як письменники, при спільних рисах мають кожен і своє окреме обличчя.

Михайло Яцків почав свою письменницьку роботу під впливом реалістично-побутової школи. В першій збірці оповідань („В царстві сатани“, 1900 р.) дає він „іронічно-сантиментальні картини з тогочасних суспільних обставин“. Є в цій збірці багато наслідування, дещо не викінчене з художнього боку, але побіч старих засобів, побіч відомих з попередньої літератури реалістичних картин, вже в цій першій збірці є й проблиски його майбутнього світогляду. Побут одягнуто в емоційно-образні картини. Автор вже зразу стає на шлях економії словесного матеріялу. Побутова картина починає тратити своє окремішне значіння, вона стає тільки основою до символістичної форми думання („Білі вівці“). „Страшний брак спокою“, „вічна самота у всесвіті“, муки „інтелігентної душі“ зразу-ж поставили автора на прою

з тогочасним суспільством. Щоб себе заспокоїти, „інтелігентна душа“ в реальному житті кидається нервово з місця на місце, з'єднуючи в собі й атеїзм і манастир, і незаспокоєна входить у себе, з німим протестом проти гидоти оточення. А в літературі творить собі свій вимріяний світ, творить собі свою казку—символ, мріє про душу, „що створила-б бога і сатану у собі“. Тут у першій збірці має свій початок і його змагання до філософічної синтези. Реалізм, песимізм, разом символіка, філософування вже у цій збірці починають своє співжиття. Розлад з оточенням заставляє автора шукати самозаспокоєння, шукати собі товариства. Картини життя здаються ще тяжчими, ще чорнішими, як вони є. У всякій дрібній, на перший погляд непомітній, події автор починає вбачати якусь таємницю.

Вплив тогочасної європейської літератури ще поглиблює, зміцнює цей засіб приймання життя. Вироблюється особлива маніра письма. Яцків „пише кров'ю“, як любили казати.

Нужда, гріхи, горе, не доведені до кінця пориви, підлота, ненависть, все те є вже в крові деморалізованої молоді ще з раннього періоду її життя. Суспільство допомагало розвиткові цих страшних бід тогочасного молодого покоління, що з нього виходили хворі, безхарактерні, безвільні тіні. Така друга його книжка, побутова повість із життя інтелігенції „Огні горять“ (1902 р.). Повість ця наробила була багато шуму серед галицької молоді.

Автор хоче дати реальні картини важкого військового життя в австрійській армії,—життя, що робить з людини якесь творіння без волі, без думки, що кидає її в обійми чогось страшного. І це життя стає таємною загадкою („Душі кланяються“, 1905 р.).

Не витримує й душа змученого, битого сумнівами інтелігента, що може підмітити факт, може зробити його в своїй

уяві ще тяжчим, може відмовитися від прикрашування цих подій. „По що обліплювати правду рожевим папір'ям, по що солодити друковані слова, а кривдити живу, божу, суспільну правду?“ І починається відома в таких випадках утеча від життя. Казка („Казка про перстень“, 1907 р.), сумна природа, упадок енергії, низький тон... („Плазом Меча“, 1908 р.) заміняють колишню реальність, життєвість, енергію. Життя—це якийсь страшний привид. Серед гарної спокійної природи це життя гірш од пекла і грому.

Починається внутрішня боротьба. Яцків реаліст бореться з Яцковим символістом, містиком, філософом... Перемагає то реаліст—і тоді виходять з-під його пера дійсно цінні твори,—то перемагає символіст,—і тоді виходить філософічна синтеза страждуючої особи, що багато пережила, багато перетерпіла,—то страждання переходить у меланхолію,—тоді виходять „літературні гієрогліфи“,—або все заспокоюється і тоді тиха задума, туга пливе ліричним потоком.

Далекими шляхами обходить тоді автор життєві явища. Від символізму зі збірки „Adaggio consolante“, 1912 р. до пасквіля у збірці „Смерть бога“ (1913 ф.), від традиційних, натуралістичних „Блискавиць“—до протокольного роману „Танець тіней“ (1916—1917 р.).

Тремтуча уся художня індивідуальність Яцкова. Від отвертої нагої широти до реторизму,—від патосу до штучності,—від блідої, мертвої туги—до воскресіння.

„Бурі і тучі убили скитальця, иней припорошив голову. Змулений спочив він край дороги“.

То знов: „ Я кинув у домовину твою дотеперішню роботу, забив її цвяхами, а ти, ледаре, рушай тепер далі, вперед“.

Багато шуму була наробила збірка новел „Смерть бога“. Про збірку цю писав сам Яцків у „Шляхах“, що це його

найслабша збірка. У цій збірці був і пасквіль— відповідь на фейлетони Труша: „Самотній огонь“. Полеміка ця цікава тим, що вона відкрила те болото, в якому жило тодішнє галицьке суспільство, вона кинула світло на атмосферу життя серед цього суспільства. Ця полеміка дала право Євшанові зробити висновок, що галичани „сходять на пси“ вона дала право Сріблянському поставити поета проти маси.

Яцків не життя спостерігає, не картини життя дає, тільки заглибився у себе,— і творить собі свій світ. Життя його не багате на факти, не багате на спостережені явища.

Навіть у такому реалістично задуманому романі, як „Танець тіней“, автор не зміг позбутися алегоризму; виходив звичайний протокол.

Яцків не спромігся вивести своїх персонажів за стіни банку, не спромігся влити в банк струю життя. Дрібні міщанські епізоди переплутують основний мотив: бунт службовців. Замість широкої картини суспільних взаємин знову містика, фантастично-символічні картини. В романі дійсно не люди, а тільки тіні, не життя — тільки танець їх.

Яцків по характеру своєї творчості лірик. Там, де він силкується позбутися цього ліризму, виходить трафарет. З побутом справитися він не може. Був у нього колись і задаток побутового письменника, але умови життя заставили його відчувати, пережити подію, шукати в ній синтези життя. Замале поле зору, брак відваги розгорнути широко картину суспільного життя, дріб'язковість самого цього життя, нарешті літературний вплив (головно Метерлінк та По) заставили його спинитися на маленьких новелах, нарисах та ескізах, шукаючи відповіді на життєві питання не широкими картинами суспільних взаємин, а тільки чуттям.

Для ліричності автор нехтує дієвою особою, звужує малюнок, дає у великій „студії“ один-два настрої, підби-

рає для цього епізоди, фабулу, і не турбується про сюжет. Для ліричності вводить додаткові епізоди, — звичайно страшні, незрозумілі. Ліризм передається й природі, і вона починає діяти, входить у коло його мотивів, — стає засобом пізнання життєвих явищ.

Виніжена до краю психіка інтелігента в період розладу між одиницею й суспільством шукає заспокоєння в містиці, — творить собі свій таємничий світ, якого часто й сама не розуміє.

Такий не один Яцків. Такі пошарпані й змучені шукачі таємного є і в західньо-європейській літературі того періоду. В ньому є багато й не перечутого ним, не пережитого, багато запозиченого, багато „літературного“. Але все-таки Яцків так пересяк цим таємним, що навіть у реалістичному „Танці тіней“ його не позбувся.

І коли він малює тяжкі хвилини життя, то цікавлять його не ці хвилини. Йому однаково цінні як матеріял: і бузьок, і коняка, і сосна, і людина...—людина всякого стану. І коли він дає картину тяжкого життя робітничого, — його цікавить це тільки як матеріял. Він не ставить собі завдання викривати кривду, тяжкі умови життя. Він хоче тільки відчутти, чуттям відчутти життя. Не його пульс, не його структура, а життєва таємниця йому цікава.

Відсіль виходить і одна з дальших його характерних рис — покора. Якщо навіть і виступає в нього часом протест, то він теж покірливий, мертвий. Бунт у „Танці тіней“ теж такий. Його дієві особи — пасивні люди з німим захватом, — безвільні, з великою головою, але без енергії. Покірлива в нього й природа. Вона чуттєва, повна різних настроїв, вона співчутлива, — але вона мертва. „І деревина має свої пригоди, свою долю“ („Смерека“). Пасивність людини перенесено й на деревину, що чекає кожної хвилини собі лиха,

але нічого не може вдіяти, бо цілий вік свій на одному місці. А в творах природи чортів стрій.

Філософія про колишнього злодія, що так йому бог дав бути злодієм,—не випадкова. Тут та сама філософія. Така, мовляв, уже доля грабіжника усіх форм і гатунків: бути грабіжником. Він не винен у цьому. Це-ж одна й та сама матерія — тільки в різних формах. Як далеко відійшла українська література від міцної заяви Франка: Я ненавиджу тебе, беркуте (орел), за те, що хиже серце маєш у грудях...

Люди його—без мети, втікають від життєвого лиха навмання, або пасивно виносять усі зла,—бо що-ж,—так уже воно подіяно! „Дихаю сухим хлібом і того хліба жадна, як спасіння“. „Закопуємо наш кривавий піт“. „Коли їм (експлоататорам) сподобається і що їх ласка буде, те кинуть“ (робітникові). „Людина так як той горобець. Ніби вільна, ніби бадьора, а притулиться де-небудь під гзимсом, чи під руштуванням і не знає, який кіт, чи сова чатує на нього“ („Горобці“,—з життя робітника). Хіба що на тім світі вже не будуть людиною орати. Коли-ж його дієві особи здобуваються на протест, то тоді вони сами гинуть.

Яцків, як і інші йому подібні, не мало нарікав на самотність. Коли з цієї точки погляду дивитися на його творчість у цілому,—то побачимо якусь одну спільну звязуючу нитку, що проходить через всю його творчість. Автор, що шукає, що мучиться, що боліє, але автор, збитий з дороги, що ловить нюанси, — бо вони як вказівки, як ніжні сигнали, щоб вибитися на дорогу,—стає головною дієвою особою всіх творів. Але-ж він так і не вибився. Ще більше заплутався. За дрібничками не побачив цілого, і так і загинув. Загинув як письменник, хоч у своїй письменницькій історії має й світлі картини боротьби—проти тогочасного суспільного зла,

проти самого тогочасного суспільства, проти його проклятого ладу,—проти буденщини і шаблону.

Як письменник, він увів багато цікавого в українську літературу, підіймаючи її з тої вульгаризації, в яку її було загнано різними писаками. Та 1924 р. він зробив ще одну несподіванку. Став редактором хрунівського („зрадницького“) „Рідного Краю“, перейшов у польський національний табір. На сторінках „Кур'єра Львовського“ „продукується вже як польський письменник“ гіршого сорту. Темою його творів—„співанки польської салдачини, розкватированої у Східній Галичині“.

Яким пошарпанним було його життя, якою пом'ятою була його творчість, таким вийшов і його кінець.

Петро Карманський вже в першому своєму творі „З теки самовбійця“ (1899 р.) виявив свій відрив від життя. Він зразу береться за утерту вже в літературі тему—вертерство: „Моє життя—це життя Гетового Вертера. Що не сотворене до життя—нехай гине—тож гину“. Трагедія героя Карманського—літературного порядку. Не з життя бере він надхнення, бо світ йому „обмерз увесь“,—і життя і люди обмерзли. Це перша і основна прикмета його творчості. Суха, мертва літературщина. Плач, біль, жаль, смуток—це спосіб, маніра писання, метода, щоб зворушити сонних. Коли-б для цього надався сміх, „що ранить мов мечем і заповнює душу грозою“, то:

Я зайшовся-би весь сатанічним сміхом
І забрав-би вам хвилі спокою...

Але сміх цей якийсь пошарпаний, змучений і теж нещирий.

Гіркий я став, брати, нещирий і жорстокий,
Лице порив леміш досади і терпінь;
Іду посеред вас, похмурий, одинокий,
Як серед сонних піль хитка, тремтюча тінь.

Не ждїть від мене слів, навіяних чувствами
Високої душі й весняного тепла.

Не було бо де взяти Карманському оцього весняного
тепла:

Я син часу. Дитя всіх ваших смутків, болів,
Всїх ваших скорбних дїй і всїх нових недуг.

Безмежна ніч суспільного життя відсовує його кудись у
темряву, в нудоту. Пробує Карманський часом оборонитись—
вийти на денне світло, але з цього виходить або банальність,
як у другій його збірці „Блудні огні“ (1907 р.), або само-
оправдання,—теж мертво, теж тужливе. Смукток його з про-
стої методи письма стає філософією. Та й тут не обхо-
диться без літературних впливів і надуманости.

Карманський відірваний від галицького життя—пережи-
ваючи в Італії свої молоді літа, не міг широко користати
з конкретної дійсности цього життя. А тому йому було
легше ніж иншим підпасти під літературний вплив. Лео-
парді, Кардуччі, Шопенгауер, По, а то й Рескін, були його
вчителями, і цього навіяного „літературного“, сухого, не-
пережитого смутку—Карманський не позбувся й до наших
днів.

Плинуть літа, а дух мій в пітьмі блудить,
Як той сліпець, що в лісі тропу згубить...
...І перед мною простяглася сіра
Дорога туги, смутку, горювання.

(Римська слегія, червень 1917 р.).

І так без кінця, і в 1917 році й у 1922—1924 рр. роз'їж-
джаючи по лісах Бразилії, у нього тільки часом „в мріях вос-
кресало галицьке село“. Тільки часом він побачить там у
лісі, серед тиші з дзвоном, галицьких селян, що

згадують юнацькі сили
на панськїм згублені лані.

Тільки часом... І знов вертається до своїх улюблених тем,—до свого смутку і болю. А коли суспільство ставило свої вимоги до поета, він гордовито заявляв про свою погорду до суспільства... Тоді ставав він „сам собою“, із-під його пера виходили тоді високої вартости художні речі. Така мало що не вся його друга й четверта збірка („Ой, люлі смутку“, 1906 р. та „Пливем по морю тьми“, 1909 р.).

Відкинутий суспільним ладом поет, що порвав звязки з суспільством, шукає виходу в містиці й метафізиці, витоншує до віртуозности (як на тодішні часи) форму свого вірша і залишається надалі одноманітним і тужливо-самотнім. Коло його мотивів невелике, але є тут і дійсно піжні, глибоко-перечуті тони, що свідчать про велику артистичну індивідуальність.

Коли прийшлося поетові стати віч-на-віч із життям, коли треба було виявити життєву силу в боротьбі з умовами життя, тоді не стало завзятости. Йому залишилося тільки присипляти свій химерний, зловіщий, причинний смуток, а тимчасом:

В душі моїй страшна порожня,
Як в зимній келії черця,
І я стою, як придорожня
Стара святиця без жерця.

Поет не може навіть інших образів добрати, як тільки келія, ікони, святиня, жрець, божища, лампади, облака кадила, цвинтар... Риса одного порядку. Понад сонні хребти Бескиду йде дрімлива мара задуми. Ця „мара задуми“ зі своїм „товаришем смутком“, що в першій стадії творчости Карманського була тільки метою, може навіть літературною манірою, стала суттю його творчости. І тут не можна йому простити його одноманітности. Покидає його ця мара задуми тільки в рідкі хвилини. Навіть страшна війна не перервала цієї нитки. Вона тільки додала нові струни, але

не розірвала старих. Мара-задума стає навіть його світоглядом, крізь неї розглядає він і все життя людини.

Самотність поета, що була теж літературного походження, стає під кінець одною з його особливостей. Живе він або споминами, або мріями. Все або було, або може буде:

Як вишні зацвітуть і серце знов покличе
Тебе з малим синком до мене на цвинтар...

(1917 р.).

Навіть свої почування поет вкладає в форму майбутнього часу:

Прийму на себе хрест неолі
І не піду на прю з судьбою...

Та були в поета й інші хвилини, що заставляли його прийняти сучасність. Оправдувався тоді поет, намагався в морі втопити свою тугу й кликав у свої обійми. Але й тут крім сліз, що „зрошують як миром мозолі“, і крім теплих сліз, що заколишуть змору,—поет нічого більше не міг дати. Розвивається цей його мотив від примітивного сантименталізму до гарної громадської сатири. Та шлях цього розвитку був аж надто повільний.

Вже за раннього періоду поетичної творчости Карманського можна було помітити сатиричний елемент. Є він уже, наприклад, у „Бурлацькій“ пісні; ця сатира ще нескладна, невибаглива. До сарказму доходить вона у вірші „Ніхто не відізветься“... („А ми голосимо: хвала, хвала за всі терпіння“...)

Але особливо розвинулась вона під впливом війни у збірці „Al fresco“ (1917 р.). „Від вступу в нову сферу не робиться світлішим обличчя поетової музи“, зазначає Б. Якубський („Книгар“, 1918 р. ч. 16). „Її риси (музи) тепер скривлені гримасою справжнього громадського болю“.

Поет бичує „мужів стану“ — політиків власної вигоди, отих „кенгурів“, що мають

Зади від сидіння широкі,
З бездумности маленькі голівки, —
Бо замість прямо йти, все скачуть на боки...
...А лапки в них, мов у собак, що служать.
І спереду повисли в них торби.

А тимчасом, як „великі“ політики робили своє жебрацьке діло:

Мужик в лісах по норах мерз
В тривозі і безсиллю.

В той час

Ми несли до княжих стіп
Данилову корону.

Дає Карманський влучні портрети політичних шарлатанів, спекулянтів від політики, що кричать про народні болі для того, щоб цим ключем всі ходи відчиняти для своєї вигоди. І добре їм, цим патріотам, в їх рідному болоті. Ці „громадські жаби“ аж надто задоволені зі свого стану:

Гниємо в затінку верб, червом ситі. І так ми ще з багна не вмиті.

А от „Шевченкове свято“. Горять жирандолі, театр у квітах, „і Тараса чогось на сцену принесли“. Гремить хор, грає оркестр

І дивиться Тарас і нишком позіхає:
І відки я прийшов між тих чужих панів?

Поет на хвилину став був серед життя, знайшов був собі місце в ньому, але життя не виховало його на борця. І хоть мріяв він колись, ще 1906 р.:

Коби я міг всі кривди зобразити,
Які вам творить злоба ворогів.
Я рад у вашу душу перелити
Розпуку всіх замучених рабів.
Може вона змогла-б перетопити
Ваш вічний плач на грім грізних кличів.—

та завдання свого не виконав.

З 1920 р. він знову втягається у себе, — блукає далекий від життя і самотний. І хоть часом з-під його пера ще ви-

ходять речі, повні громадського болю, та занепад громадських мотивів у його поезії ясний. Вже на бога тільки покладає він надію:

Допоможи їм, правий боже!

Він читає вже тільки бурлачу історію пропавших сил, — і в гучних карнавалах шукає для себе забуття.

В калейдоскопі вулиці вертяться
Музика, співи, п'яні хороводи...

божевілля, вина, зомління від радості. І заклик:

Гей поспішайте, їдьте скорим ходом,
Щоб за минулим загубився слід!
Щоб для Європи стати антиподом,
Щоб і не снівся сон з жахливих літ...

Від привабної колись Європи, від пересаджування цієї Європи в українську галицьку дійсність, — через тяжкі розчарування, — коли поет зустрівся віч-на-віч із цією Європою, він прийшов до заперечення її. Але:

І нині клонюся без сили,
Як сірий хрест на роздорожжю;
І чую, чую, що не можу
Дійти до бажаної ціли.

Такий може бути, за його-ж словами, фінал для нього. Богдан Лепкий. Писав оповідання, вірші та історико-літературні статті.

В перших оповіданнях любується терпінням людини, та не аналізує причини цього терпіння. Важливе для нього те, що люди засмоктані буденщиною, дрібними інтересами, егоїзмом, що ходять вони по вулицях такі вдоволені, таким повільним кроком, якби тут ніхто ніколи не родився, не вмирав, не журився; як протест проти цього повільного кроку буденщини, поет виводить зідеалізовані типи, що йдуть на терпіння, поривають з буденщиною лише ради того, щоб бути не такими, як усі.

Своєрідних страждущих Вертерів, але блідих, і безвольних, і пасивних, виводить він на денне світло. Ця блідість його персонажів наслідок вимог поетики, а не життя. Головна ознака цих персонажів — психічні муки, — „це трагізм покори“. Звичайно вони гинуть, бо цього вимагає поетика. Це квітки засушені, що ніколи й не жили. Це Вертери, що втратили все вертерівське, що з них витекла вся кров. Учасни в життєвій боротьбі вони не беруть. „Гать будуйте кріпку і високу, щоб нас море грізне не залило, щоб ми в багні не застрягли“. І коли часом вони говорять про боротьбу, то це тільки змагання відмежуватися від бурхливого моря життя, це тільки змагання „гать будувати“, але й воно словесне, шаблонне.

Лепкий прийшов до літератури з готовим шаблоном і рідко коли відмовлявся від нього. Великий вплив мала на нього польська література. Коли уявити собі літературну фізіономію письменника, то за нею не видно буде окремих фактів, окремих моментів яскравих, ясних; перед нами буде сумарне обличчя спокійної туги, і тільки час од часу на ньому з'являтися будуть яскравіші іскорки. Таким пройшов він увесь свій літературний шлях.

В перших своїх творах він стоїть під впливом просвітянської літератури. Та перемішує він просвітянство з європейськими впливами. Тому й такими помішаними виходять його оповідання. Малюнки злиденного галицького селянина з непомірними податками, з обезземеленням, з експлоатацією, з сільськими кулаками... Але висновки?.. Ні, висновків нема, виходу з цього не видно! Безмірна трагедія. В нього не було сили збагнути „секрет“ розвитку життя, — „великий шум“ до нього не доходив. Треба було мати добре вухо, щоб його почути, вухо, не засмічене лжекультурою. Не від життя брав він свої слова:

А від темних лісів, від квітчастих лугів,
Від журливих потоків студенних.

Хоч яка сумна й важка була тодішня дійсність, а все-таки інші письменники знаходили в собі силу побачити й щось інше, ніж тільки „Зломані крила“ (заголовок його повісти з 1897 р.). „Тисячі білих рабів“ бачили ті письменники (Ст. Ковалів, „Похресник“), рабів, що „б'ють чолом перед куміром обв'юченим золотом... Страшне тее золото, страшне тее срібло...“ Для Лепкого реальний світ з його болями й radoщами — щось невідоме, невідчуте... „Не все можна ліктем зміряти, або на вагу покласти, як м'ясо, або продати за марний гріш“. Є в Лепкого й персонажі, що сами себе мучать. Звідси той ліризм, яким перейняті його оповідання, відсутність активного протесту. Йому цікаво малювати не тільки людей „з ротом до їди і руками до праці“, але й людей — „з серцем і душею“. Біди, звичайно, від цього не було-б, якби тільки ті люди дійсно виходили з серцем і душею. Та не багато серця в людини, що замикається в собі, щоб вулиця не заваджала їй („Хочу писати“, 1923 р.).

Перші його ліричні твори були теж під впливом народницької поезії, з цього виходили переспіви. Пробував Лепкий навіть звязати з цим всю свою творчість.

Колисав мою колиску
Крик неволеного люду.
І так в серце вколисався,
Що до віку не забуду.

Поет заповідає навіть близьку хвилю завірюх, що „згортує і змішає нас“, пише пісні на „Хлопську нуту“, — часом навіть позбувається риторичности й прозаїзмів, — дає гарні чуттєві картини з бездомним смутком, що блукає, що

Обходить перелоги,
Рахує панські стоги;

Лепкий привик не боротися навіть і „з самим собою“, — тому без особливого творчого змагання обидва Лепкі зживаються, а часом навіть доповнюють один одного. Лепкий перший нічим не різниться від попереднього, передвоєнного. Переспівує старе. ♣

Але життя таки робить своє, воно сильніше від традиції. Дарма, що поет тікає у мрії, „під тихий вечір“ (заголовок великої повісти-казки, Липськ, 1924 р.), у вишневий сад, у гай...

Ні, ні! Дарма!
Мене нема!
Нема того, що був давніше.
Пташки -- мовчіть!
Листи, спічніть!
Шуми гаю, тихіше, тихіше!

Та колишній Лепкий хоче запевнити себе, що хоч дещо сталося, та сталося воно мабуть у сні, — бо навіть

Не знати, чи нині неділя,
Різдво, чи великдень, чи будень,
Нігде ані листя, ні зілля.
Вгадай, чи це квітень, чи грудень!

Крізь сон щось пригадується:

Стояв я сам, один, немов на варті
Забутий вояк.

Того, що не найшов у дійсності, може хоч у душі знайду — воно там є.

Другий Лепкий не може погодитися з тим, що все пропало; що програна його партія. Але не в мріях програно битву, і загинули не паперові змагання. Програно в дійсній, життєвій боротьбі. І погодитися з цим без боротьби—не-спромога.

Боротьба стає основою його теперішньої філософії, але тільки філософії. 1920 р. в німецькому журналі „Die Post“

він друкує свою мініатюрку „Над морем“, де каже: „У всій природі йде війна. Нині вода шмат берега відірве, завтра острів з води чоло покаже“... І так завсіди... Невідомо, де початок, де кінець невтомному змаганню. Невідомо, коли скінчиться бій. Миру немає, буває тільки перемир'я, війна триває вічно.

Прийнявши таку філософію, направляє він відповідно до неї й свою поетику: „Жий і вір“, хоч „вколо пустка німа“. З-під пера поета виходить заклик за закликом, але їх мета одна: народницька, з явним наслідуванням Грінченка. Як не ти збереш урожай, зберуть твої сини,—тому не кидай плуга! А найкращим ідеалом, що повинен вийти з цієї роботи, те, що наш край

Буде наче в бога рай,
Наче свято, мов неділя.
Колосся повний, повний зілля,
І миру тихого й любови...

Вся надія „На господній глас“, „Господній палець“
(зброя не надійна!..)

То-ж поет і дальше ховається, тікає.

„Хочу писати—вулиця не дає“... Дивиться сотнями вікон, за котрими причаїлося життя, що „відбігло від сонця і від квіту і сховалося, мов хробак між камінням“. Лякає його трамвай, поїзд, що „все ту саму роботу робить, по тих самих шинах біжить“.

І поет тікає з міста на поле, на стерню, де самотний будяк залишився.

„Пільна доріжка, чи пам'ятаєш мене?“... Бо він її пам'ятає, пам'ятає молоді свої літа, пам'ятає наймичку Гандзуню, казку, шум пшениці, зідхання весняної ночі. Хоч буря повіяла над ним,—але для нього все залишилося таким, як і було колись.

Обходить хлопські ниви
І плаче нещасливий.
Там лан, як полонина,
Там стерня, як щетина,
Там стирти, наче вежі,
А тут лиш межі-межі. („Осіння ніч“).

Село бовваніє в долині „і п'яним сном дрімає, спить“.

Поезія Лепкого стає тенденційною поезією, але ця тенденція іншого порядку, як звичайна тогочасна творчість. В початках своїх вона була такою-ж просвітянською, що дбала про те, щоб мужик був освічений, щоб не йшов нікуди більше купувати, як тільки „до свого“... Але вже в цій початковій його творчості є щось із тої філософії, що хоче бачити життя з погляду вічності.

В розгуканих потоків шумі,
Посеред блискавиць і вітру,
Останній слід тривоги зітру
І наче згук в передвічній думі
Потону в тім вселенським шумі...

„Сон без пробуди“ є джерелом отої осінньої поезії, яку він залюбки деталізує, — додаючи то одну, то другу рибочку, але по суті залишає основу тою самою.

Кволими та блідими виходять і його протести та заклики. Поет часом стає просто безсилим.

Як коли я страчу віру
У любов святу, в надію,
То візьму з полиці ліру
І заграю як умію.

Безсилля видко у всьому, навіть у художніх засобах Поет доходить до віршописання.

Далі Лепкий ніби роздвоюється. Традиція і звичка тримають його при старій манірі, — події останніх літ, війна, революція, тягнуть до себе і вимагають нового засобу писання, — нового світогляду.

Василь Пачовський.

Чому я не родивсь в часах великих боїв,
Щоб дух мій ріс, огнем горіли думи.

Та огонь погас!

В прогалину карликової туги—
В багні зневіри, сонности, наруги
Карліє дух і гордість наша—глухом стала.

І як співати про майбутні світлості, як вірити, „що встанемо з ложа-муки“? Грому - тучі не чути. Стогін тільки чути, кожен камінь стогне, стогнуть ліси, гори, небо, ріки... І рве в сумнівах пекельних волосся. Кличе когось і сам не знає кого.

Вкінці півмертвий в сонність западаю.

Так характеризує свою творчість сам автор, що кидався на всі боки, шукаючи виходу. Від любовних „пісень та віршів“ до бойових кличів, від них до ідеалізації минулого, від цієї знову до любовних пісень. Над усім цим верховодить його зарозумілість.

Перші пісні його були бадьорі, смілі, що зразу вносили дисонанс у тогочасне квиління. Перша увага поета була віддана нещасливій любові. Автор спромагався не впадати в квиління,—більше навіть—він повернув був на сатиру. Та скоро переходить до символізму. „Золотий вінець“ треба викувати, дати народові, що блудить у пільмі. Це завдання молоді,—бо старі бояться втратити ласку у монарха й навіть цю молодь клянуть.

Та літа йдуть. Між поетом і суспільством намічається розрив. Витримати насмішки, нападки—він не зміг. Шукає відповіді на питання, де причина лиха,—з'єднує свої любовні й патріотичні мотиви, і як відповідь на поставлене питання знаходить причину зла в дівчині, що не виховувала дітей вогнем пісень. І любовні мотиви, що були в першій

збірці („Розсипані перли“, 1901 р.), відходять у забуття. На їх місце поет висуває порнографію, знущання над жінкою, як над вічним ворогом поступу. Любов—наше щастя,—але ж і наше горе.

Ненависть до жінки— зміст його оповідання „Жертва штуки“ (1907 р.). Немало тієї ненависти розсипано в збірці „На стоці гір“ (1907 р.). Вдягає поет цю свою ненависть у віртуозну форму, але рівночасно доходить і до мертвого віршоробства.

Бідне серце, буде з тебе.
Сиди в хаті—тобі мало?
Тобі треба, щоб тебе де
Знов телятко розтоптало?..—

І далі поезія його якась нерівна. То зухвала, то безсила, то доходить до великої експресії й сміливости у висловах, то до розпуки:

Мамо, я впав на стоці гір,—
Хлюпає плач мені в груди.
... Щастя найбільше—не бути.

Світом правлять демони. То знов: „Хвала тобі, боже, за світ“, то прокльони „батькам народу“.

Колись, дитиною, як сам він заявляє, мріяв про герці. А виріши став битися паперовим мечем з істориками демократами і пише твори, що ними хоче збудити традицію. Та даремний труд! Пропав даремно гарний поетичний хист, його особливий стиль. Пропало багато творів. Не вратувало його „Сонце руїни“ (1911 р.), пропала „лірична драма“ „Ладі і Марені терновий огонь мій“ (1913 р.). Всюди граціозна форма, але без змісту. Поет пережовує старе, а коли й загляне далі, то виходить суха, банальна безперспективна, неясна риторика. Основний характер його творчости—лірика, і лірика кожного разу забивала в Пачовському все інше. Його драми—це тільки ліричні картини з сентиментальним пато-

сом. І коли інші „молодомузці“ змагалися, чогось шукали, то Пачовський у своїй гордовитості кокетував формою своїх віршів та грався нікому непотрібними брязкальцями, які називав ліричними та всякими іншими драмами.

За післявоєнного та революційного часу Пачовський озброїв себе новими брязкальцями. Коли раніше до вподоби була йому гетьманщина, то тепер сподобався йому більше Марко Проклятий. Та соціальна революція все-таки дещо допомогла йому. Він зрозумів, що

Розбив нас клином незаможник в бою,

але не зміг використати цього усвідомлення. Надто бо сильною була привичка дивитися на світ старими очима. Його Марко Проклятий навіть кається, що підняв був колись меч на Скоропадського Павла. Ранений він

Втікав з юрби до церкви з-під каміння,
Сумний до смерти впав від мук сумління...

Аж „На вівтарі Христос заплакав на хресті“... (всі „молодомузці“, як видно, уповають на бога). Та Маркові немає спокою.

І б'ють знов молотом свої й чужі.

Чому сталося таке з'єднання (свої й чужі), Пачовського це не цікавить. Навіть діти, і ті судять Марка та побивають камінням. Та й тут без ефектовності Пачовський не обійшовся. Україна створила нові гріхи,—проповідує він.

І так пройшов він свій шлях не тільки без розуміння життя, але навіть не змагаючи зрозуміти його.

Остап Луцький — ніжний лірик з меланхолійним настроєм. Такі його оригінальні речі, такі й переробки та переспіви з інших поетів. Перекладав французьких парнасців і символістів. Змагав до того, щоб звязати „молодомузців“ з символізмом.

Меланхолійна осінь іде—
Скрізь квіти горді клонять,
Іде над тихий сірий лан
І дзвонить, дзвонить, дзвонить.

Та не завжди витримані його речі. Є в них поруч із ніжним, пережитим настроєм і звичайні прозаїзми. Це од того, що Луцький сам боїться свого чуття,—боїться позбутися свідомости життя.—

Хоч може бути—ця весна
Не всіх, не всіх застане.

Може між тими, що їх весна не застане, буде й він.

В основі своїй творчість Луцького нічого не має, що відрізняло-б її від творчости інших поетів-„молодомузців“. Різниця хіба тільки в тім, що він менше шукає, менше прагне.

Як і інші, живе він споминами, висовує на перше місце „хвору душу“—„таємні нитки“. Та коли Яцків шукав, чи бодай хотів шукати за цими таємними нитками, що з'єднують світ зримий з незримим, таємним, то Луцького й це не цікавить. Йому тільки сон сниться, „сон хвилі весняної“.

А таємні нитки—тільки „гарячий легіт сонячної спеки“ та „кохані очі фіялкові“. Коли настане згодом ніч, тоді скінчиться і мрія, що в ній жалі він хоронить. Мрії й спомини на тлі любови—це його світ. Герой його віршу „Останній лист“, видужавши після двох ран, гадає, що „Із лазарету військового“ піде либонь вже на цвинтар, і на прощання не має нічого іншого сказати дружині, як тільки доручити їй берегти його пса:

Софіє! Пса в твою опіку
Здаю.—В добрі його держи!

Є в Луцького один вірш, „Наполеон“, що написано за М. Махором, де про французьку революцію він каже:

Людство безтямне—о горе, горе!
Звалило бога й святих з їх трону...

Зразу здається цей вірш сатирою, але-ж бо поет каже далі,
що „до мас недужих“ прийшов фельдшер, встромив свій
ніж одважно в жили

І кров зіпсута бухнула фонтаном.

Але і тут якесь роздвоєння між звичайною реакцією й якимсь
тупим несвідомим неприйняттям її.

Де-ж вихід? Прийняти реакцію, буржуазний лад з його
лжепарламентаризмом, з цим повільним пусканням крові,
систематичним і мудрим—душа інтелігента не могла, не
могла дійти й до заперечення його, не могла й виходу по-
бачити,— бо брала тільки епізоди, окремо, без аналізу, без
висновків, без їх діалектики. Опинившись на роздоріжжі,
вона шукала стежок і заходила в нетри якогось вічного
тайника життя, що не можна його зрозуміти, хіба тільки
відчути.

Луцький навіть цікавої форми не зміг підібрати, що вда-
валося іншим молодомузцям.

Степан Чарнецький. „В годині сумерку“ — такий
заголовок його першої збірки (1908 р.), „В годині задуми“—
другої (1917 р.). Вже зазначені заголовки говорять за його
поезію, дають пояснення, відкіль її взято.

В-осени
Село нудьгує...

А ці бліді, плакучі дні
Сумом лягають
В душу людини...

І як вислід цього...

В душі снуються
Старої пісні тихі звуки.

Він більше ніж любувався тою старосвітською нудьгою,
що „власним серцем пережито“. Йому сниться трубадур,—та

якийсь він новий, модерний, з поораним чолом, з розбитою лірою, з раною в грудях, що

Німий вдивлявся в сірий двір.

Крізь життя „сумні ідем“ — така його поетична філософія. Гори, оповиті вічним снігом і мрякою, мають таку-ж долю, як і він. Тепло над ним ніколи не повіє. Така й любовна його лірика.

Та як засурмила „труба бурхливих днів“ у вигляді імперіялістичної війни, Чарнецький здобувається на сильні речі — а його Іван („Іванові“) став популярною піснею:

Іване без роду, Іване без долі!
Куди не ходив ти, чого не видав?
У спеку і стужу, у лісі і в полі —
Ти гинув, а славу сусід добрий взяв.

Але це були тільки одноднівки, що не розвинулися в запашні квіти.

Сидір Твердохліб — відомий більше як перекладач з української мови на інші, головно на польську. Оригінальними творами здобув собі марку гарного стилізатора, та далше стилізування не йшов.

Стилізує свої замисли, стилізує чужі речі, коліскові пісні, щедрівки...

Вилловлювати суть між цим стилізуванням річ зайва. До характеристики „молодомузців“ Твердохліб не вніс нічого. „На обороні стане Христос“, а плач покаже Україні, куди йти. „Суть грижі сучасної людини“ він не збирався відгадувати, — закликав до того, щоб покинути смуток, щоб забули люди всю людську печаль, — але не спромігся дати нічого, щоб розбити цей смуток. „Пеани обнов“ стали тільки фразою, бо на підкові, на знакові обнови

...на срібнім, на кружечку
Слід багрівся крові.

В щоденнім житті він дійшов до того, що на панські гроші разом з Яцковим видавав бульварний „Рідний Край“. За це образилися на них галицькі патріоти, Твердохліба вбито, а Яцкова стали бойкотувати.

„Молодомузці“, що виступили як реакція проти буденщини в житті, проти просвітянства в літературі, не бачачи виходу з дрібничковости тогочасного життя галицьких українців, не спромоглися довести свій протест до кінця. Відійшли від традицій, перестали бути популярними, — попробували перенести модерністичні змагання на галицький ґрунт, — та заплуталися в цьому. Протест їх став слабим, — не стало в них снаги вияснити собі суть життя, — тому звернулися до заперечування його. Доказали вони творчістю своєю як-найкраще правдивість того, що відірваність поета від життя є наслідком його незгоди з життям.

Дехто доводив часом свою поезію до сильного громадського чинника (Карманський, Лепкий, Яцків і Чарнецький), але в цілому несли вони з собою упадок літературної творчости, не дивлячись на те, що були між ними й сильні поетичні таланти. Пропащими людьми часів лихоліття можна назвати їх усіх. Буржуазний лад і на них доказав свою руїницьку роботу. Пробували відхилитися „молодомузці“ від цієї руїницької роботи, рвали з традицією, — але, не бачачи виходу з того стану, в який загнано життя цим буржуазним ладом, — стали хилитися до чогось надприроднього. Кожен по-своєму. Втратили вони віру в усе, що змогло-б вирвати людину з цієї „долини сліз“. І кожен по-своєму шукав з цього виходу. Єдиної лінії в них не було, — були тільки спільні окремі моменти, що виходили зі спільности життєвих умов. Карманський — болем, болючим болем, а потім

сатиричним сміхом; Яцків — змаганням заглянути в містичні таємниці життя; Лепкий — вчуваннями у сповідь землі; Павловський — своїми сфінксами хотіли вийти з цього важкого стану. Дарма, що були вони учнями модернізму, дарма, що хотіли засвоїти й собі науку Малларме, — що поезія це думки, що їх треба відгадати, що мусить поезія викликати в читача активний процес, — їм не було чим викликати цього процесу. Єдиним головним засобом був смуток. Смуток, що виходив з трагедії. Відсутність змагання, пасивність — ось що знаменує „молодомузців“. Нічого не допомогла їм ні війна, ні революція. Вони сами пережили себе. А на їх місце йде нова зміна, зміна революційного часу, з ясними думками, з точними вимогами. І хочь як намагається панський державний лад на всіх частинах земель Західної України зацькувати цю зміну, придушити її всіма засобами буржуазної диктатури — ця нова зміна таки йде...

ВАСИЛЬ АТАМАНЮК

(К и ї в)

СУЧАСНА ГАЛИЦЬКА ЛІТЕРАТУРА.

(Інформаційний нарис).

I.

Культурна відірваність Західної України від нас, що загострилася з вибухом імперіялістичної війни, не послабла ще й досі, дарма, що військові операції давно вже припинено. Через те ми дуже мало знаємо про культурний розвиток і нові культурні досягнення згаданої країни, навпаки, ми більше знаємо про нищення цієї культури, про переслідування її робітників окупаційними урядами — польським, румунським та чеським. А цей факт дає нам підставу до не дуже відрадних думок про стан культурного життя на Західній Україні.

З тих скупих даних, що їх нам пощастило тут зібрати, можна все таки виробити собі певний погляд на сучасний стан галицької літератури, бо про неї буде тут мова.

Розглядаючи сучасну галицьку літературу, не можна не сягнути хоч трохи поглядом в недалеке минуле на той ґрунт, на якому вона виросла, і на шлях, яким вона йшла.

Перед війною Галичина мала дві генерації письменників: старшу — реалістів з Франком на чолі і молодшу — модерністів, що об'єдналась була в літературну групу „Молода Муза“.

Галицька суспільність перед війною переживала складні психологічні процеси. Селянська маса, прибита злиднями й темнотою, вибивалася помалу, розворушена радикальною партією, на арену політичного життя й боротьби за свої економічні й культурні потреби. Та в неї не вистачило керівників, що повели-б її далше, як вона вже піднялась. Світогляд галицьких політиків обмежувався чорно-жовтими стовпами австрійської держави, а думка не сягала глибше петицій і вірнопідданчих заяв „найяснішому монархові“. Навіть той революційний дух і завзяття, що були в радикальній партії в час її заснування, вивітрились десь за передвоєнних років, або перетворились у мертвий шаблон. Дрібнобуржуазна галицька інтелігенція почувала себе не погано в дружбі з церквою й габзбурзькою монархією і тільки після обіду марила про жовто-блакитну Україну з Софією, з українськими магнатами та мужицтвом. До цих мрій звертались тим частіше, чим більш штурханців діставали од польської шляхти під любою рукою „найяснішого пана“.

Частина-ж інтелігенції, зануджена такими питаннями, як користь чи шкода од целібату, тупцюванням навколо престолу і блуканням поміж свічниками — направила свій погляд на Захід, в Європу. Але... „там, в Європах, теж не гаразд було. Мало відрядного в європейському житті, міг сказати собі громадянин всякої європейської країни“¹⁾.

Ясно, що хоч „західно-український письменник пив воду з європейського все-таки джерела“²⁾, то од цієї води він не розумнішав, не ріс і не товщав. Розшукати-ж кориснішого напиту чи духової їжі в Європі — він був не здатний.

Різниця поміж двома генераціями галицьких письменників доволі різко позначилася на їх творчості і то так на

¹⁾ Дм. Рудик. „Молодомузці“. „Життя й Революція“, Київ, 1925, ч. 12, ст. 38.

²⁾ Там-же.

змісті, як, ще більше, на формі. Коли старі продовжували боротьбу, йшли в лавах з робітником і селянином, то молодші легковажили цим заняттям, рвались кудись, у чомусь „наздоганяти чужинців“, порпались у своїй душі, або шукали золотих грушок на вербі... Не знаходячи задоволення, вони залюбки лаяли суспільство, проклинали світ і взагалі „пливли по морю тьми“.

І оттак галицький письменник, як і „інтелігент, що замислився, оглядаючи умовини життя, не чув клетоту бурі, яка наближалася і яка таки прийшла з війною 1914-го року“¹⁾.

Війна застигла галицьке суспільство цілком не підготованим до такого важливого історичного моменту, що й виявилось з дальшої історії Галичини.

II.

Перші постріли імперіялістичної війни впали чи не на галицькому кордоні. Навала царського війська хмарою посунула на Галичину. Ніколи було обмірковувати становище. Зрештою галицькі політики були готові. Вони поспішили заявити свою вірнопідданість габзбурзькому тронові сотнями добровільців Січових Стрільців — найкращої селянської молоді. І на цій позиції саможертвовного слугування австрійському цареві перебули галицькі провідники народні до самого кінця, хоч німецькі та мадярські полки тієї-ж монархії вивішували галицьких селян та палили їх села гірш од ворожих армій.

Більше того. Знайшлися письменники, що намагались художніми творами провадити пропаганду за щирю й вірну боротьбу під чорно-жовтим прапором, не зважаючи на інтереси свого народу. Коли Січові Стрільці боролися ще за

¹⁾ Там-же.

Вільну Україну, то галицькі „австріяки“ оддавали життя й майно просто „за цісаря, за державу“ австрійську. Вірні „тирольці сходу“ виявили себе в імперіялістичній війні такими-ж безпорядними, як і пів століття тому.

Відомий галицький белетрист Андрій Чайківський, автор оповідань з життя ходачкової шляхти, видав збірку воєнних оповідань¹⁾. Тут всього три оповідання, але всі вони написані наче по замовленню австрійського генштабу.

Рецензент згаданої збірки переказує зміст одного оповідання „За-для пана майора“. „Бойко Михась Сорочин є „форшіцом“ у свого майора Вебера. Розуміється, чим може бути дурний бойко? На давній квартирі забув пан майор у миснику під мискою старий пулярес з 20.000 к. Давна квартира вже в московських руках, а панови майорови грозить деградація за згублені гроші або кулька“. Звісно, „Михась Сорочин добрий хлоп і вірний“, він вибирається добути калитку з грішми. Поборює тяжкі перешкоди і приносить її. Ризикував життям — за-для пана майора. Яка-ж нагорода? „Пан майор став небавом полковником, сидів собі у Відні в родиннім крузі і балакав з жінкою, та бавився з синком“. Аж тут „відчинилися двері, і ввійшов капраль Михась Сорочин, з великою медалею хоробрости“. Він мав відпустку, але покинув і жінку, і хату, і дитину, щоб тільки зложити „радат до пог“ панові майорові.

Чи такою літературною продукцією, — закінчує рецензент, — будемо годувати широкі маси? І що вони там найдуть? Собаче прив'язання, сервілізм, посунений до крайніх границь“²⁾.

¹⁾ Андрій Чайківський. Воєнні оповідання. Накладом Загально-Української Культурної Ради. Львів, 1917, ст. 70, мал. 80.

²⁾ „Шляхти“, місячник. Редактор: Фель Федорців. Львів, 1917. ч. 5-8. ст. 419-420.

Така література, нехай це буде тільки рідкий випадок, але вона виростає на попередньому перманентному єзуїтсько-казенному вихованню мас. І хоч були в громадянстві і здоровіші, свіжіші напрямки, то вони, як показала воєнна доба, не вросли ще корінням у суспільство, не набрали провідної ролі...

„Inter arma silent Musae...“ В імперіялістичну війну вони не мовчали, коли рахувати безліч творів типу „Воєнних оповідань“ співом муз... А таку слабку літературну продукцію давали навіть випробувані, відомі майстри слова. Ось про збірку поезій Богдана Лепкого, що вийшла 1916 р., пише в рецензії Федь Федорців: „Шануючи в особі Б. Лепкого справжнього поета, вважаємо отсю його збірку тільки за нездоровий, силуваний період поетичного насилля“¹⁾.

Оце поетичне насилля й потверджувало латинську сентенцію...

Проте поруч старших письменників, в яких воєнні теми виходили силуваними, виникає цілий ряд нових письменників, зроджених війною, які наперекір старій приказці довели, що кожна більша громадська подія, кожна епоха має своїх співців. Є вони і в момент боротьби. Могла-ж у віки пороку й електрики збанкрутувати казка про муз...

Демко Лютай, даючи огляд „Українського літературного руху в 1916 році“, пише про цих нових письменників: „...маємо побіч... поетів-ліриків і поетів-громадян ще третій тип поетів—війни, себ-то борців-жовнірів, до ряду яких належать: Василь Атаманюк, Юра Шкрумеляк, Роман Куп-

²⁾ Ф. Ф. Богдан Лепкий. Тим, що полягли 1914—1915. Відень 1916. Накладом Культурної Ради (по-німецьки: Bohdan Lepkuj, Den Gefallenen. Gedichte aus grosser Zeit). Ст. 56, 16° — „Шляхи“, Львів, 1916. ч. 17—18, ст. 607—8.

чинський, Грицько Трух та багато інших авторів“¹⁾. Сюди треба додати ще Бабюка Андрія (М. Ірчана), Бабія Олеся, Бобинського Василя та ин.

Оці пости війни, це та пова, наймолодша генерація галицьких письменників, що чи то виступила, чи тільки формувала свій поетичний хист підчас війни і, виховавшись за доби великих катастроф і переоцінки цінностей, придбала нові погляди на справи і принесла нове слово. Наймолодша генерація дозволила чекати од себе багато нового і свіжого. Побачимо, чи наші надії справдилися.

Коли творчість „молодомузців“ укладалася цілком у рамці індивідуалістичного копирсання та фетишування форми, то творчість наймолодшої генерації, поетів війни, що мовчазно об'єдналася навколо стрілецького видавництва „Червоної Калини“, йшла під прапором українсько-воєнної романтики. „Муза в стрілецькому однострою“ співала не стільки про тяжку долю українського вояка, а ще менше про галицького селянина й робітника, скільки про романтичне минуле України та вимріяне майбутнє, взагалі про те, що ми „нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо“. Тільки ніхто не знав - як? І коли австрійсько-українські патріотичні пісні стрільців лунали по кошах та сотнях, то по всіх лавах галицького вояцтва, на всіх фронтах, бренила сумна пісня одного з „молодомузців“, що передала горе галицького селянина:

Іване без роду, Іване без долі!
Куди не ходив ти, чого не видав?
У спеку і стужу, у лісі і в полі —
Ти гинув, а славу сусід добрий взяв.
На сербських зарінках лягла твоя сила.
На млаці волинській твій гріб вже присів

¹⁾ Демко Лютай. Український літературний рух в 1916 році. „Шляхи“. Львів, 1917. ч. 3--4. ст. 156.

І серед Поділля сіріє могила,
Де впало в двобою двох рідних братів.
Подільські берези й покутські тополі
Шумять все по тобі, що марне ти впав...
Іване без щастя, Іване без долі!
Ти гинув, а славу сусід твій узяв...

„Сусід добрий“ забрав не тільки славу галицького українського люду, він забрав усю Галичину. Політика прохання, підлизування та мрій призвела до того, що Галичина попала до найлютішого ворога обдертого галицького селянства — до панської Польщі.

Період війни, як і революції, не дав галицькій літературі ні єдиного визначного твору, не висунув жодного нового письменника, що його зараз можна б поставити в лаві наших корифеїв літератури. І коли післявоєнна Галичина дає таки чимало цінного до скарбниці нашого письменства, то — ніде правди діти — це головним чином завдяки 2—3 одиницям, що належать ще до найстаршої групи... Молодомузці збанкрутували, а наймолодші розсіялись, або блукають старими, забутими дорогами...

III.

Яка-ж усе-таки післявоєнна література Галичини?

Славна колись „Молода Муза“, що збиралася світ звоювати, скінчила безславно. Сидір Твердохліб, що завше мав тягу до польської культури, пішов на службу панам, окупантам країни, „схрунив“ і за це його селяни вбили. Михайло Яцків пішов теж на службу польської влади в Галичині, теж проти українського селянства й робітництва. І це ще тим дивніше, що в імперіялістичну війну він був „патріотом“, Січовим Стрільцем („муза в стрілецькому однострою“).

Петро Карманський ще 1916 р. передбачав, що галицьке суспільство зі своїми політиками та політикою „пошились в дурні“:

Всю тандиту століть ми стягнули з полиць:
Покірливість, рабство й слабодушність —
І, відкинувши проч краску сорому з лиць,
У крамарську вдяглись прямодушність.
І проходим купцям свій товар хвалючи,
Ми фальшиву до рук взяли міру;
І з плебейським рабством всім поклони б'ючи,
Продавали народнюю шкіру ¹⁾.

На жаль, і поет опинився в цій компанії. Помандрував у бразильські ліси, як представник У. Н. Р., і там непомітно й минув 25-літній ювілей його літпраці 1924 р. Але й там, у далекій Бразилії він зостався вірним собі: оспівує церкву та... нірвану. А емігрантів з їх нуждою він не добачає.

За город вигнана і бідна,
Мов застромлена у кутку,
Стоїть церковця наша рідна —
В кипарисовому вінку ²⁾.

З тих поезій, що друкуються в галицькій пресі, видно, що автора нічого не навчила війна і він топчеться на тому-ж місці, що й 1908 р. А в цьому він безперечно відбиває погляд і певної верстви галицького суспільства. Ця верства перед війною могла сказати: „пливем по морю тьми“, а сьогодні так само за неї каже поет: „пливем без керми, навмання“ ³⁾.

¹⁾ П. Карманський. „Пошились в дурні“. „Шляхи“, Львів, 1916, ч. 23—26, т. 758.

²⁾ П. Карманський. Великдень у Куритибі. „Літ.-Наук. Вісник“, Львів, 1922, кн. VI, Ст. 209.

³⁾ П. Карманський. З лірики. „Світ“, Львів, 1925, ч. 7—8, ст. 3.

Зрештою письменник живе „споминами минулого“ і потішає себе філософією, що „помрем все одно“. Сумна резигнація збанкротованих діячів...

Хіба не варто вмерти для надій
І жити тільки спомином давного...

Хіба не варта, коли ум впевня,
Що заблизниться в гробі всяка рана,
Що все проковтне вічність і нірвана,
Що все туземне — привид і бридня ¹⁾.

Зневіра і в поезії Богдана Лепкого:

Я втомився, знеміг,
Я не чую вже ніг,
І валюся на шлях
У сльозах ²⁾.

Сумом віє од цієї літератури, од того стану, в який попала Галичина і колишні кращі її творці, коли невідомо, чи живуть вони, чи ні. Може й не помиляється В. Коряк, коли каже, що „галицька інтелігенція—паразит на народньому тілі „Східної Малопольщі“, що запродав свій „рідний парід“. Вона вже не здатна піти на боротьбу за нове життя, вона повільно вмирає і смородом трупа віє з сторінок сучасної галицької літератури“ ³⁾.

Дуже невтішно, навіть комічно згучить „бадьорість“ Б. Лепкого:

Хоч зламани списен
Й подертий стяг,
Високо їх неси
В своїх думках ⁴⁾!

¹⁾ Там-же.

²⁾ Б. Лепкий. „Л.-Н. В.“, Львів, 1922, кн. III, ст. 193.

³⁾ В. Коряк. Організація Жовтневої літератури. ДВМ, Харків, 1925, ст. 134.

⁴⁾ „Л.-Н.В.“, Львів, 1922, кн. VI, ст. 2.

Яка аналогія в цих рядках з відомим віршем В. Самійленка — „На печі“:

На таємних думках та на мріях палких
Я роботу народню обмѣжу;
Та зате-ж для добра земляків дорогих
Я без мрій і хвилини не влѣжу.

Василь Пачовський, цей „тип молодого кавалера, що любить крутитися серед панночок“, як сказав колись Франко, сьогодні таки „оброзумився“ і навернувся до... бога. Оце він звертається до рідного краю:

Зробив Ти з мене співака кохання
І легковажив моє слово зрання
Як пустоцвіт —
А я творив весь вік слізьми і кров'ю
Для твого бога Твій завіт з любов'ю,
Як бог свій світ ¹⁾.

Про бога, „Його гнів“, хрести і т. ин. співає і в довгій та нудній поемі „Пекло України“, надихуючи її місцями галицьким патріотизмом.

З-під Київа в чотирикутник смерти
Вертало сорок тисяч галичан—
Там на Голгофі, на хресті умерти,—

а ці галичани жаліються:

„Надії наші знищив Божий гнів,
Відірвані ми з корня його рогом,
А наші кості висхли“... І гремів:
„Не суджено здобути нам і жити,
Рука Господня пише нам амінь...“ ²⁾

Зрештою В. Пачовський робить може й корисне діло— учителює в гімназії на Підкарпатській Україні в Берегові.

¹⁾ В. Пачовський. Поклін Тобі! Календар „Світ“ на 1926 р. Львів, 1925, ч. 7—8, ст. 17.

²⁾ В. Пачовський. Фрагмент із „Пекла України“, „Світ“, 1925, ч. 7—8 ст. 17.

Отак молодомузівці не задемонстрували ні формальних досягнень, ні свого кроку з народом. Од народу одбились вони давно на інтелігентські манівці і тепер тільки посвідчують свою мізерну вегетацію. Може й справді „рука Господня пише їм амінь...“

Не згадали ми ще талановитого поета Степана Чарнецького, але він сам про себе як поета щось не нагадує.

Думки свої і свій світогляд виявляє він хіба як фейлетоніст під прізвищем Тиберія Горобця, що видав збірку „Дикий виноград“. Загальний настрій автора такий:

...сьогодні, коли життя наше топче щетинястий хам своєю широкою стопою і заповнює його своїм хрипливим криком, як любо очам спочивати на буколіках Вато чи Буше, як мило всміхнутися до чудових пастушок, або глянути в очі гарних жінок на парковій мураві, чи на улюбленій під той час гойдалці... і люблю їх сторі, їх шмінки пудер й перуку та їх чудового, шовкового менуету.

Виходить—ні про що співати поетам. Од важкого життя галицького народу їм хочеться тікати в затишні парки феодалських панів. Аж не віриться, що оцей самий автор заспівав колись чудову пісню, яку підхопили сотні галицьких робітників та селян:

Іване без роду, Іване без долі...

А як тепер той Іван? Що-ж тепер ніхто про його не пише?

IV.

На початку 1922 р. спромоглися молоді галицькі письменники на свій журнал—„Митуса“. Українська література за час революції пройшла декілька етапів свого розвитку і на той час почався її розквіт на Україні. В Галичині все ще було в стані „диму й пари“. Головний редактор згаданого журналу і теоретик групи, що об'єдналася навколо „Митуси“—В. Бобинський писав: „...коли сучасну укра-

їнську поезію схочемо очеркнути якимсь одним словом, то побачимо, що найкраще підходить слівце: хаос¹⁾.

Група, що об'єдналася біля „Митуса“, прагнула вийти з цього хаосу, вибитись на нові шляхи шукань і відкрить. Але не всім це вдавалося. Хто тягнувся наслідувати Тичину й Загула, хто співав „як діди співали“, а хто ще тільки вчився письма... Надто сильний ще був уплив попередніх поколінь, тому „Митуса“ не йшла наперед, хоч говорила про похід, танцювала на місці, як у старій опері, де співають „Біжимо, біжимо!“ і не рушають з місця. А звісно: *Wer vorwärts nicht geht, der geht zurück!* (Rückert). Тому й „митусівців“ наша критика назвала „молодим галицьким міщанством“.

Журнал цей проіснував недовго і перестав виходити. Все-ж таки після стрілецької „Червоної Калини“ це була друга менш-більш вдала спроба об'єднати молоді письменницькі сили Галичини. Інші спроби видавати журнал молодих письменників обривалися на першому числі. Ті-ж журнали, що виходять, об'єднати молоді не можуть: „Літературно-Науковий Вістник“ через свій політичний напрямок та й невисокий і дуже нерівний мистецький рівень, а „Нова Культура“ через безкінечні конфіскати і невільні перебої у виході. Журнали-ж типу ілюстрованих тижневиків, як „Світ“, дають притулок і старим і молодим, правим і лівим, і, звичайно, по своїй природі не можуть об'єднати певної літературної групи.

Чи не найпродуктивніший з молодих галицьких поетів це—Юра Шкрумеляк, що починаючи ще з воєнної української преси та стрілецьких видань, і досі виступає в більшості галицьких газет та журналів. Проте не визначається він ні формою, ні змістом своїх поезій і, хоч поет

¹⁾ В. Бобинський. Від символізму на нові шляхи. „Митуса“, Львів, 1922, кн. III ст. 87—90.

безперечно талановитий, грузне в містиці, романтиці минулого і часто плентається біля церковної брами. Другий з головних мотивів його творчості—це оранжерійний патріотизм, що дуже часто виливається в трафаретну форму.

Найлюбіше Юра Шкрумеляк розповідає про те, як

За морями святиня стоїть,
В тій святині порожній амвон.
До святині веде сто воріт.
Вколо неї йде триста колон¹⁾.

Вся його поезія усіяна термінами церковної лексики, як церковна баня мальованими зорями. Тут ви знайдете: святині, пророків, духів, хрести, псалом, амвон, жерця, молитви і т. д. Дивуєшся, де в його береться увесь оцей церковний реквізит? До того Шкрумеляк—вихованець Коломийської гімназії, звідки виходила поступовіша молодь, соціалістичні діячі, де традиції Франка й Павлика до самої війни жили.

Цей церковізм настільки пройняв Шкрумеляка, що він пхає його, де треба й не треба. Там, де він не придумав нічого сказати, він пхає... бога. Просто—„без бога ні до порога“. Напр.:

Запіяв півень.
Хтось у синє море
На збитки кинув камінець—
(Чи може Бог-Отець? ²⁾)

При чім тут „Бог-Отець“?

Юра Шкрумеляк колишній Січовий Стрілець і стрілецтву та війні присвятив він більшість своїх творів. Їм присвячена й його книжка споминів, що вийшла 1922 р.—„Поїзд мерців“ ³⁾.

¹⁾ „Митуса“. Львів, 1922. кн. IV, ст. 99.

²⁾ Юра Шкрумеляк. Досвіток. „Л.-П. В.“, Львів, 1922. кн. II, ст. 116.

³⁾ Юра Шкрумеляк. „Поїзд мерців“, Картини жертв і трудів. (Накладом видавництва „Червона Калина“). Львів, 1922. ст. 96, мал. 80.

Ця релігійність, дух клерикалізму, що, може, до лиця Карманському та давньому В. Щуратові, псує й гарні рядки молодого, чутливого поета Романа Купчинського:

Купається село в розтопленому золоті,
Горять дахи і куриться дорога,
Зідхають дерева: „колись були ми в холоді!...“
Рухливу тінь вколихує знемога.

Прищури́в очі дуб, схилили чола ясені:
„Прийдіть, прийдіть, прикрийте нас полою!“
...Та хмароньки не йдуть. Лежать собі розтрясені
По синяві із усмішкою злою.

Мовчить, терпить земля, немов Христос катований.
Не вдержала і „Жажду... Ой вітре любий!..“
А злобний суховій, за бозами захований,
Розправив корч і жаром їй до губи ¹⁾.

Жаль, що галицька дійсність пригноблююче впливає на автора, що

Грізне залізне павутиння
Закутало увесь простір.
Не радує мене святиня.
Не роздратовує тюрма.

Повітря!—груди. Сонця!—зір.
Душно. Тьма ²⁾.

Виходу з цієї задухи шукає він теж у фейлетонах, як Галактіон Чіпка.

Клерикалізм має стару історію в Галичині. Ще про народніх світил 70—80 рр. говорив Франко, що вони „не мали іншого бажання, як видати для хлопів требник у кешеньковім форматі“ ³⁾. Сьогодні такі світила не то що не пере-

¹⁾ Роман Купчинський. Спекла. „Л.-Н. В.“, 1922, кн. VI, ст. 221.

²⁾ Роман Купчинський. Місто. „Світ“, Львів, 1926, ч. 3, ст. 3.

³⁾ Іван Франко. Молода Україна. Ч. I. Вид. Спілка. Львів, 1910, ст. 1.

велися, навпаки—реалізують до певної міри ці свої думки. Року 1924 повстає видавництво „Л о г о с“ (Прага—Львів). Воно од назви і до технічного боку видання витримане в дусі.., православної церкви.

Перш усього назва пишеться обов'язково грецькими літерами, бо тією мовою був, мабуть, напис на хресному дереві сина божого... Рік видання позначений обов'язково літерами: Р. Б. (цеб-то: року божого, а не якого-небудь диявольського, року революції...). Сторінки понумеровані теж не инакше, як слов'янськими цифрами: аз, буки... Недостає тільки дозволу й благословення митрополичої капітули...

Що-ж нам приносить це видавництво?

Випустило воно трьох молодих поетів. Автори йдуть в ногу з видавництвом.

Степан Семчук бере мотто просто „з чеської церковної пісні“:

Maria máti má,
Na cestu objímá
[: A pak mne provází
Svatyma očima. :]

а потім уже продовжує:

В повійному хитоні
Іде Вона до нас...
Іде Вона Прескорбна
У горем збитий час...¹⁾

Орест Петрійчук пише про що инше. В його—еротика. Але й любовную справу, як добрий християнин, він починає перехрестившись.

Голубилось небо пречисте,
далеко, де вежі, грав дзвін.

¹⁾ Степан Семчук. Метеори. Поезії. В-во „Логос“, Прага—Львів. Р. Б. 1924, ст. к.

Молитва поранішня сонцем
стелилась Творцеві до ніг
і роси у сяйві благали,
щоб чисту тебе Він зберіг... ¹⁾

Помолившись отак, можна і за діло.

Засни...
Устелю тобі ліжечко
поміж віттям вишень
і це Слово постелю від коси... ²⁾

Але й за любов'ю він не гайнує часу, встигає і помоли-
тись і висповідатись і на страсті піти:

Скажи ми, Господи,
кончину мою,
і число дней моїх
кое єсть... ³⁾

Отак богобоязно веде себе молода галицька література, щоб
вийшла богові свічка і... панській владі огарок. А коли вже кому
сумлінно молитися, то він „без хитрости лукавої“ виспіває
ніжно й солодко і... старомодно, як Микола Мельник:

— Сонічко моє!—могла лише стільки прошептати душа...

І наші уста сповив тоді чистий цілунок... Зорі легесенько тремтіли...

.....

— Чи тямиш?..

..... ⁴⁾

і т. д., і т. д. з цілими дротяними огорожами з рисок.

Болюче та й несправедливо було-б, коли-б ми не догля-
нули деяких відрадініших проблесків у молодій галицькій

¹⁾ Орест Петрійчук. Про це, що люблю я. Еротики. В-во „Логос“, Прага—
Львів. Р. Б. 1924, ст. ії.

²⁾ Орест Петрійчук. Про це, що люблю я. Ст. ії.

³⁾ Там-же, ст. к'д.

⁴⁾ Микола Мельник. Як гасне метеор... „Митуса“, Львів, 1922, кн. I,
ст. 77—79.

літературі. А вони є. Крізь цензурні утиски польської шляхти, понад голову патріотично-клерикального галицького міщанства та одурманеної інтелігенції пробиваються вони зі шпальт галицької преси, инколи поруч отих молитов та страсних поклонів. Дехто покинув Галичину, пішов сам на вигнання, щоб мало волю живе слово. А головне—що молодь, яка приходить з села до літератури, бере своїм зразком Франка та письменників-громадян, революціонерів-борців, а не отих попівських співак та розгублених інтелігентів-поповичів.

Молодий письменник знайшов про дещо більше розказати, як про храми та про смуток самоти. Ось А. Вартовий пише:

Заплакала стара земля
(Це кров тече новим проклоном!)
У нас лани, у нас поля,
І нас так много міліонів?..¹⁾

Але ці мілійони гинуть з голоду під панською рукою.

І твориться ця нова поезія не в затишних кабінетах, де любо марити про перуки та менует, а иноді серед найтяжчих умов життя. Наведений вірш Вартового має примітку: „Львів, тюрма на Баторого, 1926“. В тюрмі доводиться писати свої поезії й одному з найвизначніших молодих галицьких поетів—Василеві Бобинському.

Виступив В. Бобинський у літературі зі збіркою перших спроб „В притворі храму“ 1919 р. Року 1923 вийшов його вінок сонетів „Ніч кохання“ і 1924 р. книжка поезій „Тайни танцю“. На початку своєї творчости Бобинський був під впливом українських символістів, головне Д. Загула та П. Тичини, і виявив себе талановитим учнем своїх учителів. Останні поезії цього поета дають право зарахувати його до кращих майстрів нашого слова

¹⁾ А. Вартовий Безробітний. „Світ“, 1926, ч. 9, ст. 3.

Умови галицької дійсности, часті переслідування влади (Бобинський кілька разів сидів у тюрмі за громадську працю) приневолюють поета одягати живе революційне слово в різні, назверх невинні форми. Допомагає йому в цьому немало школа символізму, яку він пройшов.

Протест поневоленого галицького люду вкладає він у „Спів крилатих кентаврів“:

Ми довго гнули під сідлами,
Під панськими свої хребти,
За панських замислів слідами
Покірно грунт ішли гребти ¹⁾.

На іншому місці він розказує про змія, що живе в царських палатах і всі людські радощі з'їдає. Але ---

Прийде час. Вирву з серця стрілу,
Стане арфа напруженим луком.
І розітнеться спів золотий.
І на вкриті кістками скалу
З диким ревом смертельним і грюком
Гряне мертвий побіджений змії! ²⁾

В одній з останніх своїх поезій (з березня 1926 р.) поет говорить од імени вічного снігу, що скніє в самоті, прикований до високих скель, мов каторжник до тачки:

Та знаю я: Минуть вікя й віки,
І я згризу стрімкі, ворожі спиці,
Щовби, шпилі, верхів'я і іглиці
Різцем моєї шкливої руки,
І реготом буйної громовиці
Шугну в простір, де в'ються лискавки ³⁾.

Тільки зрідка в його поезії надibuємо неприховану зневагу до панства з його золоченою гниллю, як у поезії „Рубін“ ⁴⁾.

¹⁾ В. Бобинський. Тайна танцю. Поезії. Кн. друга. В-во „Молочний Шлях“, Львів, 1924, ст. 61.

²⁾ В. Бобинський. Стріла. „Світ“, Львів, 1925, ч. 15—16, ст. 3.

³⁾ В. Бобинський. Вічний сніг. „Світ“, Львів, 1926, ч. 7, ст. 3.

⁴⁾ В. Бобинський. Тайна танцю, ст. 50—52.

В. Бобинський переклав і видав у Галичині поему О. Блока „Дванадцять“. На польську мову переклав багато з Тичини.

Коли В. Бобинський своє гаряче слово одягає в холодні різьблені рамці і форми, то другий визначний молодий поет Олесь Бабій кидає його так як є, од душі:

Гнів бунтарних поколінь
Переллєм на срібні струни;
Не жебрацьких нам квилінь,
Не молитви—а перуни! ¹⁾

І тут є й відповідь тим старшим письменникам та їх молодим наслідувачам, що в критичні хвилі народнього горя в Галичині складають поезії нудьги та страсні поклони. О. Бабій формулює ще ясніше погляд на мистецтво наймолодших поетів:

Спів наш—не нудьги покров
І не іграшка у жарті;
А борця тривожний зов,
Що стоїть вночі на варті! ²⁾

Олесь Бабій торкається у своїх темах найболючіших бо-ків галицького життя: безробіття, злидні селянина, знуцання жандармів та представників влади над трудящим, колонізація східної Галичини, глум і наруга панів над колишніми стрільцями та їх родинами, розпач українського трудового населення. Поет все це бачить, замічає, відчуває це і звід-сіль його біль і крик.

...Подивлюсь над Тисоу. подивлюсь в-останнє:
Чужинецькі хмари ген з-над Праги звисли.
До Дністра оглянусь—там знов сонце раннє
Гасить чорна відьма, що прийшла з-над Висли.
На Сході—в боярських ледах Прут наш рине.
А на Збручі?—кордон! меч в серці України.

¹⁾ О. Бабій. Юний сміх. „Л.-П. В.“. Львів, 1922, кн. III, ст. 200.

²⁾ Там-же.

І де-би не стала лиш стопа моя одна,
На рідній нам землі—нам всюди чужина.
Хоч в гори ми пішли—від смутку не втечєм,
Бо скрізь чуже ярмо з собою ми несем.
Неначе в'язень той, що йде з кута у кут,
Й волочить у тюрмі кайдани—там і тут...
Здається все, що й на верхах,
На шпилях, скелях й берегах
Зловіщі написи судьби:
— Ви всі раби! ¹⁾

Отакі рядки Бабієвої поезії дають підставу думати, що молода революційна Галичина матиме в ньому одного з кращих своїх співців, дарма що сьогодні в його творах трапляється ще багато такого, що ріднить його з тим напрямком, проти якого він сам повстав. Взагалі треба думати, що всі здорові, всі живі сили молоді літератури підуть шляхом боротьби, а не—квилінь та молитов. А такі здорові напрямки є.

Велика шкода, що багато молодих галицьких письменників, навіть з тих, що ми їх тут згадували, розбрелись на чужину, на еміграцію, а ті, що zostались дома, не роблять навіть спроб через звязки з поступовими письменниками та літгрупами освіжити задушливу галицьку літературну атмосферу.

Закінчуючи наш довгенький „інформаційний нарис“, мусимо як приємний *Schlussakkord* згадати, що світочами галицької літератури, як раніш, так і досі, zostалися два незрівняні майстри нашого слова, співці покутської бідноти—Василь Стефаник і Марко Черемшина. Війна, що так нещадно зруйнувала Галичину, та сучасне лихоліття під панською владою знайшли свій відбиток у художніх творах обох белетристів. Василь Стефаник мало пише, але все, що

¹⁾ Олесь Бабій. Поезії. В-во „Новина“, Львів Київ, 1923, ст. 24—25.

вийде з-під його пера, це закінчені мистецькі твори, це зразки, варті наслідування. Недавно вийшла нова збірка його новел „Земля“, що про неї пише наш молодий критик Дм. Рудик: „...його твори (Стефаніка), а в збірці „Земля“ особливо,— це такий сильний протест проти суспільного зла,—у „Землі“ зокрема проти війни та панського господарювання, —на який тільки може здобутись художня творчість“¹⁾).

Марко Черемшина, використовуючи багатий гуцульський діалект, написав цілу низку прекрасних новел, що їх темою життя галицького села за війни та після польської окупації.

Стефанік і Черемшина це два з сучасних галицьких письменників, що їхні твори популярні на Рад. Україні і вийшли недавно окремими книжками.

Вряди-годи нагадуються читачам і інші письменники, як Марійка Підгірянка, Омелян Карашкевич і ин. Жаль, що зовсім замовк чутливий поет Микола Голубець, автор відомої колись пісні „Ой нагнувся дуб високий“...

З драматичної творчости треба згадати п'єси одинокого під цей час галицького драматурга, автора премійованої драми „Розладдя“ — Дмитра Николишина. У видавництві „Загальна Книгозбірня“ в Коломиї вийшли три його п'єси²⁾.

Як ми згадували, значна частина галицьких поетів опинилася на еміграції і то не тільки на Рад. Україні, де вони мають найвільніше поле для літературної праці, але й далеко за морем, в Америці й Канаді, як М. Ірчан та М. Гарновський. Твори їхні рідко появляються на сторінках галицької преси, тому ми не згадуємо тут про них. Творчість

¹⁾ Дм. Рудик. Рецензія на книжку В. Стефаніка „Земля“. „Життя й Революція“, Київ, 1926. ч. 6, ст. 114.

²⁾ Маєві акорди. Картина у трьох діях. 1919. Тайна. Трагедія у 5-ти діях, 1922. Артисти. Комедія в 4-ох діях, 1924.

галицьких письменників - емігрантів творить окремий розділ в історії сучасної галицької літератури і про неї іншим разом.

З інших західно-українських земель слабенькі прояви літературного життя мають тільки Буковина та Підкарпатська Україна. На Буковині вийшло кілька нових творів Ольги Кобилянської, де відбилися переживання буковинського села за імперіялістичної війни. Одсвятковано ювілей її письменницької праці. Вийшла тут також збірка Дмитра Загула з поезій, друкованих на Україні п.н. „Марія й Мара“¹⁾. На Підкарпаттю появилось декілька молодих письменників, що про них ми мало знаємо і про них ще важко щось певного сказати. Переслідування владою українського слова в Румунії та в Польщі убивають всяке літературне життя.

Закінчуючи цей нарис, доводиться висловити надію, що народжена недавно організація революційних письменників „Західна Україна“ об'єднає дійсно всіх кращих молодих західно-українських письменників на еміграції, в Галичині та по інших окупованих українських землях і створить ґрунт для оживлення і розвитку на них революційної української літератури

¹⁾ Дмитро Загул. „Марія й Мара“. З передмовою О. Грнцая. Вид. „Промінь“, Відень—Чернівці, 1921.

ДМИТРО ЗАГУЛ

(Київ)

ПОДАРУНОК БУКОВИНІ.

(Пам'яті молодого поета В. Кобилянського).

Що розкажу йому, як відповім
Рідній, покинутій хаті?
Що принесу я з гостини своїм?...
Тільки пісні, тільки сльози рясні –
Дарунки мої небагаті...
(Всл. Кобилянський, „Мій дар“).

I.

Рядки, взяті епіграфом до цієї статті, небіжчик-поет написав 1918 року, коли велика революція відкрила йому перспективу можливості повернутись на Буковину, після п'ятирічного, напівдобровільного вигнання. Цей поворот міг статися тільки тоді, коли-б монархічна австрійська держава розпалась, а Буковина приєдналась до Наддніпрянської України. Кобилянський вірив, що так воно буде, і до самої своєї смерті цього чекав. Я пригадую собі його радощі, коли в б. австрійських землях вибухла революція і до Києва з'явилась була делегація буковинських селян, що висловила бажання буковинського народу приєднатися до „великої України“. Разом з цією надією росла в серці поета непереможна туга за рідними, за „зеленими горами“ та „плюско-

том студених рік". Але падії не справдились, а здійснилось передчуття передчасної смерти „на рідній на чужині“, що охопило було його під кінець 19-го року. Поет хотів дати про себе знати Буковині збіркою ліричних віршів, „їй присвячених“, і носився з думкою назвати цю збірку „Мій дар“. Але „неублаганний гнів долі спілив його при вході“ до сподіваної „святині“ і збірка його вийшла вже після його смерти, як посмертний подарунок зболілого серця тому народові, з яким поет жив, „з яким тужив і ріс, з яким вінок вінків терновий ніс, од роду і до роду“... Та хоч як сподівався нещасний поет, що „тужний спів“ його „долине до загубленого краю“, ця надія його так само не здійснилась, як і надія на поворот до Буковини, як і сподівання швидкої волі для своїх земляків. Його земляки після шістьсотлітнього рабства потрапили знову в неволю румунських бояр, що знищили майже всі культурні й економічні досягнення трудящого люду Буковини. А збірка ліричних віршів Кобилянського не пробилась крізь кордон румунських сержантів та сігуранщиків... І залишився „дар“ поета на Радянській Україні... Не читають його ті, кому поет присвятив його. Забуваються поезії Кобилянського й тут, бо рідко в кого вони й є. Отож хай буде нам дозволено нагадати Західній Україні про одного з кращих її поетів-ліриків.

Буковина—один з найкращих куточків української землі— дуже бідна так економічно, як і культурно. Не було тут жодного сприятливого ґрунту для матеріального розвитку, а в наслідок економічної відсталости буковинського народу культурне життя країни ледве жевріло. Аж після австрійської революції 1848 р., що трохи розбурхала пригноблені народи двоєдиної монархії, та після скасування панщини на Буковині (1849 р.) українське селянство та робітництво по-

чало було брати помалу (хоч і пасивну) участь у культурному відродженню країни.

До імперіялістичної війни (1914 -1918 рр.) Буковина вже мала деякі культурні здобутки: досить густу сітку нижчих та середніх шкіл, кооперативних товариств, читалень, гімнастичних товариств, хорів і студентських спілок, то-що. Але єдина соціалістична партія була нечисленна і не впливова. На полі літературному справа стояла трохи гірше, хоч і виходило тут чимало газет, журналів, альманахів та окремих книжок. За весь час від 1849-го до 1919 р., тоб-то за ціле півстоліття, Буковина дала лише кілька літературних імен, що відомі й тут, на Радянській Україні: це Федькович, Кобилянський і Маковей. І дійсно тільки цих троє письменників і варті були більшої уваги поза межами мініатюрної Буковини. Ні Корнило Устіянович, ні Григорій Воробкевич, ні Сидір Воробкевич (Данило Млака), ні Євгенія Ярошинська, ні Теодот Галіп, ні Сильвестер Яричевський та инш. ще більш непомітні письменники Буковини не внесли нічого цінного в скарбницю українського художнього слова, бо не виходили з рамців мізерного буковинського провінціалізму. Цей провінціалізм теми й стилю, неоригінальність творчого задуму, обмеженість авторського світогляду і взагалі дрібний письменницький хист—заваждали буковинським письменникам увійти в історію української літератури. Їх твори годилися, здебільшого, лише на „хатній“, вузько-буковинський вжиток. На культурно-вбогому терені уважали й їх за письменників, але виключно-буковинський патріотизм (автохтонство) — такий характерний, наприклад, в Теодота Галіпа („Перші зорі“), в Сидора Воробкевича („Над Прутом“) і Є. Ярошинської („Перекиньчики“) — одштовхував од себе навіть галицьку читацьку масу, а про наддніпрянську нічого й казати. Тут вони були зовсім невідомі. Молодша

фаланга буковинських письменників була ще більш убога. Не дала вона жодного більшого твору, жодної вартої хочби малої згадки збірки оповідань чи віршів. І. Діброва, І. Підгоренко та інші до них подібні не придбали собі слави навіть на Буковині. Вульгарно-міщанський смак, незнання літературної мови й дуже низенький польот! Далеко їм було навіть до Галіпа та Яричевського. Супроти них Маковей та Кобилянська — просто-таки геніяльні ¹⁾).

Аж 1912-го року згуртувалась у Чернівцях, столиці буковинській, група письменницької молоді. В цьому гуртку були й талановиті юнаки, але доля не судила їм вибитись у світ. Більшість з них швидко повмирали. Так померли молоді поети Петро Галензовський, Омелько Спинул та Ілько Клевчук, що друкувались у буковинській пресі, а решту розбила війна. З цього гуртка два молоді поети опинились підчас імперіялістичної різні на Наддніпрянщині—це Дм. Загул та Вол. Кобилянський. За перших років революції вони обидва виступили зі своїми творами на Радянській Україні й тим уратували себе від буковинського провінціалізму й автохтонних настроїв, якими перейняті були їх земляки-попередники.

Кобилянський — чутливий буковинський поет, помер у Києві 1919 р. на черевний тиф. Життю й літературному доробкові цього поета ми й присвятимо цих кільканадцять сторінок.

II.

Володимир Кобилянський народився 27 серпня 1895 року в румунському місті Ясах, де його батько, Олександр, якийсь

¹⁾ Перед війною на Буковині проживали й писали ще деякі галицькі письменники, як „молодомузець“ Остап Луцький, повістяр Денис Лукіянович (Л. Журбенко), а з наддніпрянців — модерніст Гнат Хоткевич, але вони стояли осторонь від буковинських поетів і нічим на літературний рух Буковини не впливали.

час перебував на заробітках. З немовлям і німою своєю жінкою, матір'ю поета, батько мусів уже третього дня по народженню сина покинути Яси й поселитися в Галичині (в Чорткові), а через якийсь час перекочувати на Буковину до Чернівців. Тут сім'я осіла надовго.

Батько поета Олександр — бідний кравець — ледве заробляє на хліб. Влітку він ходив щодня до міського парку чи до скверика і, повчивши чи ні, згортав книжки, а натомість витягав свого зшитка з віршами, розмальованого кольоровими олівцями, і починав віршувати. З непривітної буденщини поринав він у країну фантазій, де забував і шкільні й родинні незгоди. Його перші вірші — це якась заплутано-довга, нескінченна казка. Нічого земного, реального, дійсно — одна фантазмагорія. За того початкового періоду його творчості я мав нагоду з ним познайомитись. Згаданий вище Ґалензовський приніс мені одного дня зшиток віршів Кобилянського. На обгортці — човник, що заплутався в водоростях і водяних ліліях, а з обох боків річки-нетечі — високі, круті береги. Вгорі: „В. Кобилянський“, а під малюнком заголовок: „Між лататтям“. Я почав читати:

А хто розкаже моїм браттям
О тім, хто згинув там на дні?
Малий човен мій між лататтям,
Де хвилі темні та й брудні.

Чогось подібного я до того часу в буковинських поетів не зустрічав. Це на той час було свіжо й майстерно. Я зразу побачив, що з Кобилянського — талановитий поет. З Ґалензовським я другого дня вибрався шукати помешкання автора збірки. Але він побачив нас крізь вікно і шугнув у парк, що був недалеко, щоб не зустрічати нас дома, де йому неможливо було нас прийняти. Його сестричка Ґізеля повела нас до парку. Ми застали Володимира за новим зшитком

віршів, до половини вже списаним. Йому, видно, ніяково було з нами розмовляти, він весь час червонів і збивався у відповідях на мої запити. Накрапав дощ і я запропонував йому йти зараз-же до мене. Після вечірнього чаю він розбалакався. Мене вразило те, що він міг цілу годину ритмічно балакати, а його мимовільні рими в розмові збивали мене з толку, так що я вже не слухав мови, а перевіряв, чи він правильно римує й чи не шкутильгає ритм. Пізніш ця „влада рим“ його покинула.

Так зазнайомився я з поетом, з яким прожив до самої його смерти в близькій приязні, з яким довгі роки спільно працював, марив і страждав.

Гімназії закінчити Кобилянському не довелось. Уже по скінченні четвертої класи він через брак коштів покинув учитися, склав іспита на помічника вчителя в черновецькій семінарії й пішов на село вчителювати. В „Новій Буковині“ появлялись вряди-годи його фейлетони, вірші та оповідання. За одне з тих оповідань, п. з. „Клео“, написане в надто натуралістичних тонах, взяте з реального життя, родина „оганьбленої“ героїні виточила проти нього судове слідство. Од відповідальности вратував нашого поета переїзд до Росії 1913 р.

Невідомо, що саме спонукало його емігрувати з Австрії, але одною з причин була, мабуть, неохота служити у війську, коли почали ходити чутки про війну. В Києві, з протекції австрійського консульства, поет став на службу в конторі фабрики Ейчиса, але послужив тут тільки до початку війни. Потім йому вдалося потрапити на службу в шпиталь № 19 в Клінічному городку, але й звідціль його „руські патріоти“ вигнали як „австріяка“. По довгих блуканнях по київських „участках“ він служить у земському союзі, а з революцією в Народньому Секретаріаті Освіти.

В 1919 році ми бачимо його начканцом Книжкової Палати, а потім урядовцем української секції „Всевидаву“. Коли в Києві згуртувалась група молодих українських письменників, Кобилянський пристав до неї. Протягом 1918 р. — 1919 р. у „Боротьбі“, „Універсальному журналі“, „Літературно-Науковому Вістнику“, „Музаїеті“ й „Червоному Вінку“ вміщав він свої вірші, в яких переймав маніру київських символістів. Був він одним з активних членів письменницької групи „Музаїет“. Разом зі мною перекладав поезії Гайне (що вийшли 1918—19 р. накладом „Серпа й Молота“) та Шіллера.

Влітку 1919 року збирався виготовити до друку збірку віршів, що її мало видати видавництво „Сяйво“. Але в вересні того-ж року, коли Київ брали денікінці, він захворував на черевний тиф і помер (10-го вересня) в Олександрівській лікарні. Поховано його на „Байковому кладовищі“, де часто блукав він за життя, коли служив у Клінічному городку.

Його посмертну збірку поезій п. з. „Мій дар“ видало вид-во „Друкар“ (1920 р.). Вийшла вона з теплою передмовою М. Зерова, де вміщено й коротеньку біографію поета та фотографію його з 1914 р.

III.

Перебуваючи на Україні, Кобилянський писав дуже мало. Він рідко якого вірша викінчував. В його поетичній спадщині переважну більшість складають недокінчені поезії, відірвані строфки й рядки, накидані на 184-х картках паперу, на бланках різних державних та громадських установ, що в них поетові доводилося служити. Можна з певністю сказати, що в посмертну збірку його поезій „Мій дар“ увійшли всі його викінчені твори, написані в Києві. Але з недописа-

них шматків паперу можна було-б, здається, почерпнути ще багато цінних і цікавих строфок, що краще висвітлили-б його поетичну творчість.

Кобилянський любив працювати на самоті, коли ніхто його не бачив. Тому залишався після службових годин в установі, де звичайно починав творити. Зі своїми творчими задумами він не одкривався майже нікому. Довго треба було його просити, доки прочитає щось зі своїх творів, або дасть надрукувати, а перед аудиторією ніколи не мав охоти виступати. Підчас літературних дискусій та суперечок у „Музаґеті“ він здебільшого мовчав та тільки прислухався. Це була мрійна, замкнута в собі людина. Все він робив якось знехотя, повільно, не хапаючись. Тільки однісінький раз виступив він з гарячим словом у „Музаґеті“ проти Семенка. Це було тоді, коли наш футурист надрукував був вірша, де сказано, що „всі символісти повтікали з міста“ з контр-революціонерами, що було прибільшенням з боку Семенка (Кобилянський уважав укр. символістів за революціонерів, не менших од футуристів). Поет сприймав соціальну революцію на Україні, як її прихильник, бо вона була йому зрозуміла й рідна. Саме тоді, коли після директорії Київ зайняли більшовики, він написав вірша, якого, правда, не встиг докінчити; ось його початок:

Браття бруду і бруку!
Вам мій перший привіт!
Вам я подам свою руку,
Змучену працею літ.

Подібно до нього привітав тоді соціальну революцію ще один молодий поет, Василь Чумак, що загинув того самого року під багнетами денікінців:

...Тут на цьому бруку,
Переможці-піонери,
Тисну Вашу руку!

З інших закінчених поезій Кобилянського з громадськими й революційними мотивами варто згадати такі: „Я мало знав тебе, мій незабутній друже!“ (на смерть студента Іванова, що його вбили гетьманці), „Стане заповідне чудо“, „Дух майбутніх днів“, „Народе мій, тобі оддав я душу“, „Під рев і гук гармат“, „Гей, брати, покиньмо тюрми“, „Вороже давній“, „Ти встав, мій лицарю, закований в кайдани“ і и. Але всі ці тільки накинуті поезії й окремі строфки не можуть бачити світа, бо потребують певної редакції. Зрештою, може й їх колись витягне історик літератури нашого революційного періоду з архіву, але тоді вони будуть лише мертвими свідками наших горінь і змагань...

У збірці посмертних поезій Кобилянського громадський мотив приглушений особистою лірикою, але він все-ж таки подекуди пробивається назверх. Так у поезії з 1917 р. Кобилянський бачить майбутнє безкласове суспільство, вільне від „сліз і жалю“, і тільки „співи та сміхи голосні“ дзвонять із грудей дивного вільного народу („Я був сьогодні в тім краю...“, ст. 7). В іншій поезії з того-ж часу поет закликає „малого брата“ розгорнути крила над світовим потоком і сміливо йти на бій, не жахаючись смерті. „Гори й твори!“ — кличе він, „бо творчістю одною повстане чоловік!“, коли він переможе „цей світ“, світ капіталізму й визиску праці („О, не дивись на світ...“, ст. 8). Кобилянський, що зріс у місті, як син пролетаризованого капіталістичною промисловістю кустаря, „любить рев і рик життя кипучих міст“. Ця „дика боротьба“ — його стихія, де він бачить „певний зміст і серцем молодіє“. Він вітає вогні соціальної революції, „завіщані нам віками“ пригноблення й експлоатації, він вірить і знає, що в цьому вогні „кується пишний світ майбутніх, кращих днів“ („Люблю я рев і рик...“, ст. 9). Революція — це „пад непробудними полями“ ясний „промінь“, що вдарив

темної ночі й освітив криваві плями“ жертв імперіялістичної різні („І вдарив промінь в темну ніч“, ст. 34). Прапор як мак червоний—„це символ вільних днів“, коли вогні руйнують гніт неволі. То не „Христос Воскрес“, то „вдарив промінь дня серед руїни, диму і вогня...“ „Радійте всі! Ось здійснення чудес!..“ („Христос Воскрес“, ст. 35). [Таке саме супоставлення воскреслого Христа з повсталим робітництвом читаємо чотири роки пізніше в П. Тичини]. Ці місця його збірки виразно вказують нам на поета-революціонера. Та й дивно було-б, якби Кобилянський не торкався революційних мотивів. Кому, як не йому, що весь час свого короткого життя терпів і страждав на заробітках, часто не доїдав і не досипляв, кому з буковинських поетів, як не йому, було ближче до робітництва? Хто з них міг краще зрозуміти революцію, як не він, що ждав її, на неї надіявся?

М. Зеров, автор передмови до збірки „Мій дар“, не помітив у Кобилянського цих революційних струн, або вони здавались йому занадто нехарактерними для нашого поета. Через те він громадських мотивів Кобилянського в своїй короткій характеристиці його творчості не згадує. Але „революційність“ Кобилянського не була модою, не була данню часу, а його глибиною. Ще 1916-го року, в одному зі своїх віршів поет згадує революцію 1905-го року й жалкує, що темне селянство не виступило тоді на допомогу робітникам. „Промінь світла“ серед чорної мов могила ночі „збаламутив рабів“ і вони потім, „в ті будні бунту й боротьби“, „прокляли той промінь“ і „повернулися знову в бидло“ („Мій дар“, стор. 34).

Коли поет лежав у Олександрівській лікарні на смертній постелі, він жадібно, ще за день до смерти, випитував у санітарів та сиділок, чия влада в Києві. Од нього ховали правду, щоб він не хвилювався, але він, мабуть, таки дові-

дався, що в місті „гицлі-деникінці“. Кобилянський ніколи не захоплювався українським виключним шовінізмом. Він не розумів навіть мого захоплення відродженням української державности в 1917 році.

На цю тему ми з ним не раз мали палку суперечку.

Але повернімось до поетичної творчости Кобилянського.

IV.

Глибока туга за рідним краєм — це чи не найвиразніший мотив у поетичній творчості Кобилянського за останніх п'ять років його життя. Ще 1916 року в одному зі своїх віршів (що в скороченому вигляді вміщений у збірці „Мій дар“: „У тебе, коханий мій краю“, стор. 25) Кобилянський признається до цієї туги.

На степах України він „часто“ зідхає — „далеко від рідних хатин“, і щоб як-небудь цю свою тугу „заглагоїти“, він збирається заспівати тут „про Черемшу рокіт і шум“, передати „згук голосної сопілки“, що наспівує йому його серце, і далі:

Зірву полоненські квіти
В дарунок розлогим степам,
Покажу їм голос трембіти
І звуки флюяр передам.
Про сосни, ялиці, смереки
Згадаю, мій краю, тобі...
Дрімучії скелі далекі
До тебе зідхають в журбі..

Поет бачить очима своєї туги „верховинський темний бір“, що „мов красуня вередлива розглядає в глибокому плесі море кучерів своїх“. Він чує, як „свиснув вітер в полонині“ і там „закрутився і полився лісовий танок“ („Мій дар“, стор. 27). Йому на українських степах вчувається

„шум верховин“, „сум трембіт“, „червоний блик“ полонинських огнів, „плюскіт студених рік“, що плачуть за ним:

За мною плаче бір імлами полонини
І кличе, наче мати, болючий сум трембіт („Я сокіл...“, ст. 26)

Зі скорботним сумом жалкує поет, що покинув рідні гори (ст. 28) і „блудить відірваний від рідних гір зелених, в українських степах“, самотній, „як привид у пустині“. Маріння горами доходить у Кобилянського до галюцинації:

Три роки я блукав по рідній по чужині.
Три роки я вітав з України тебе,
Гуцульський краю мій! І знов своїй дитині
Притулок ти даєш, що змучила себе?..
Я сміливо іду... Ось-ось, старенька хата..
І раптом біль... Дивлюсь: зареготавсь вертел,—
А синіх гір нема.—О, ти мано проклята!
І знову я один!.. Навколо степ і степ!.. (стор. 30).

Туга доводить його до того, що він просить собі смерти, щоб тільки далі не мучитись на чужині, серед непривітних людей (стор. 31).

Що жило в його серці таку непереможну тугу? Адже-ж поет добровільно покинув Буковину й пішов „у світ за сонечком“, шукав собі кращої долі на чужині. Адже в перших своїх віршах Кобилянський втікав од неприглядної дійсності на Буковині в світ фантазії. Адже пролетар не має батьківщини! Батківщина заробітчанина там, де він має змогу краще жити. В тім то й річ, що поет опинився в Києві підчас імперіялістичної війни, як „підданець ворожої до Росії“ держави. Тут він мусів зносити на собі всі наруги царських посіпак і осатанілих чорносотенців. Зі всіх служб його викидали, ганяли по поліцейських участках і загрожували вислати в далекий, холодний Сибір. Його запідозрювали в шпіонажі на користь Австрії. Щоб уратува-

тись од висилки, він мусів стати на службу в „околотку“ Либедського участку за „помічника письменника“. Це була поруга, глум лукавої долі. В порівнанні з цим мартирологом у Києві — далека Буковина уявлялась поетові „загубленим раєм“. Хоч він і знав, що там, на зелених горах, „гримають громи“ і „літають блискавки смерти“, „свищать шалені кулі“, „голод“ мучить людей, „що там усі страхіття різні“, але йому вчувалися й скорботні, докірливі слова рідні: „Де ти був, сину?“, „Ти нас забув і покинув“ („Як тільки поверну...“, стор. 32).

V.

Окреме місце в ліриці Кобилянського займають картинки з природи. Всі вони технічно добре опрацьовані й просякнуті прозористим сумом. Тут його ліризм досягає своїх вершин. Це переважно осінні картини, що так гармоніювали з настроєм самого поета. В них найрізкіше виступає передчуття ранньої смерті:

Ще літо осінь веселить,
А смерть витає вже над парком.
Сумують вирізьблені дверці
І листя стелеться до сну.
Так тужно згадується в серці,
Як зустрічалося весну...
Про літні радощі і герці
Згадаю ще раз і з а с н у...

(„Осіннє золото“, стор. 15).

Не можу не навести тут найкращого вірша нашого поета, який може вважатися за шедевр свого жанру в нашій літературі. Це глибока, сумовита і прекрасна музика осіннього завмирання:

Так смутно-прекрасні осінні дні,
Як з шелестом листя на землю спадає;

Нечутно той шелест за літом ридає,
Що смутно-прекрасні осінні дні.

Краса переходу найвища краса...
Прекрасне те листя, що впало під ноги, —
Як трупом засохлим покриє дороги.
Ясніші стають небеса.
Краса переходу — найвища краса (стор. 18).

Мотиви передчасної смерті брешуть мало що не з кожної сторінки його посмертної збірки поезій. В Кобилянського була майже якась певність, що він хутко помре:

Як догорю без радісних огнів...
Мене спалить неублаганий гнів
При вході до святині... (стор. 1).

Поезія „Заклик“ закінчується цим-же мотивом:

А там пірнеш без каяття
В єдину вічність..... (стор. 6).

„Найгарнішою красою єсть одна краса — вмирання... (стор. 12). Ось естетичне „кредо“ чистого лірика. В житті, де стільки неправди, сліз і горя, справжньої краси бути не може. Замість „сонця“ — „тільки горе і чорну ніч“ знайшов поет у житті. День лягає трупом, шовковий чорний саван покриває поля і несеться передсмертний крик лебедя, що навіки має замовкнути... І той „безлунний лебідь — я“ — каже Кобилянський („Лебідь“, стор. 38). (Цей образ спільний з образом найбільшого буковинського поета Федьковича:

Як тая лебідь—що лиш раз ї чути,
Потому гине, бо не може бути...)

Пісня Кобилянського—це передсмертний лебединий клекіт:

До життя утома, нехить —
Плаче лебідь... білий лебідь...
Смерть так близько вже... ось-ось...
Плаче хтось...

Білий лебідь, чорний лебідь...
В серці мука, в думках нехить,—
Вдарю!... О, як смертно полилось!..
Вмер там хтось... („Лебедина пісня“, стор. 42).

Навіть у бадьорих громадських мотивах нашого поета пробивається своєрідна філософія смерті: „Затям, що смерть німа — це тільки відпочинок на безконечність літ“. Чого робітникові, що його кличе поет „іти сміло на бій“ з його одвічними ворогами, чого йому боятися смерті, коли життя робітника — це робота на свого ката-пана, а смерть—відпочинок од тієї вічної праці? Розуміється, що ця філософія для робітництва не годиться. Це знає й сам Кобилянський:

— Я знаю: смуток струн сестри моєї—ліри—
Не забренить нікому піснями перемог,
В їх душі не ввіллє ні райських снів, ні віри... (стор. 10).

Поет хотів-би і пробує награвати бадьорі нотки, але це йому не вдається, струни не хочуть співати „мажором“, бо в поета „в серці горе невимовне, в серці буря нуртує...“ („Годі, струни...“, стор. 11). Життєва резигнація, зневіра і розпач одбилися у двох віршах „Сам“ і „Божевілля“. Ще раніше (1916 року) Кобилянський казав: „О, коли-б боги почули та послали ранню смерть!“, а в 1919 році він бажає залишитися, просить, щоб дали йому „могильної м'яти з підлісся й хрест білорукий“, бо він мусить „зранену, змучену, втомлену душу—заколисати“ (стор. 13).

„Хочеться плакати і вмерти“... „хочеться щастя нірвани“... Оце зміст останньої поезії в збірці „Мій дар“.

VI.

Єсть у Кобилянського й інші теми, між ними й вічно-нова тема кохання, що на ній можна й не спинятись. В останній рік свого життя він, під впливом символістів, по-

чав був шукати нових і свіжих тем, що відповідали-б його новому поетичному „кредо“. У своїх віршах з того часу він торкається філософських проблем, хоче передати словом „натюрморт“, описує стан гіпнотичного „трансу“, наближається до містики, що була йому близька в перший період творчості, ще на Буковині. Рівночасно шукає нових згуків сполучень, нових ритмів, рим, строфічних будов, алітерацій, асонанцій, то-що, одним словом — вправляється на майстра. В цьому М. Зеров цілком правильно помічає вплив „Музаґету“. Може це й справді була тільки підготовча праця, за якою мав наступити новий поворот у творчості поета, новий її період, глибший що-до змісту й більш досконалий що-до форми... Хто знає?

Над цією працею настигла Кобилянського хвороба і смерть.

Мабуть мало хто, навіть з київських товаришів нашого поета, знає, що він займався теорією мистецтва й критикою. Сліди цієї своєї роботи Кобилянський залишив нам у збірнику „Музаґет“ (видав-о „Сяйво“, Київ, 1919 р.). Тут під псевдонімом Ульріх Штутнер помістив він свою критичну статтю на мою збірку „На грані“, в якій виявив незгірше знання й володіння есто-психологічною та формально-естетичною методою. Крім того в „Музаґеті“ належать йому короткі, але гострі й влучні рецензії на журнал „Шлях“ і на збірку віршів А. Худоби „Цвіт серця і душі“ — під псевдонімами: М. Бульварний і Остап Сумрак.

Кобилянський добре знав німецьку, польську і російську літературу, до найдрібніших тонкощів і нюансів володів їх мовами і багато перекладав. На жаль, ці переклади десь затратились. Так, з польської літератури між його паперами знаходимо лише початок перекладу поеми Мальчевського „Марія“, деякі дрібніші вірші з російського письменства та

з Шіллера й Гайне. Українська поточна критика дуже високо ставила його переклади з Гайне, поета такого близького й зрозумілого Кобилянському. З Шіллера появився в друку лише один його переклад з вірша „Свято перемоги“, вміщений в збірці „Мій дар“ (стор. 51—58).

В молодій українській літературі революційного періоду В. Кобилянський був видатною силою. Своєрідний талант забезпечив йому певне місце в історії нашого письменства. Як жалко, що смерть не дала цьому оригінальному й сильному талантові розгорнутись глибше й ширше і дати нашому суспільству те, чого од нього можна було сподіватись! „Подарунок“ Буковині став подарунком усій Радянській і Західній Україні. Кобилянський один з буковинських поетів, що покинувши далеко за собою своїх земляків-попередників, „вирвався на широкий світ“ і „поніс на стіп і луги української землі свій спів, мов рокіт вільний за сто сот миль“. Він „скинув смертну тлінь, що спить між кичерами“ Буковини, і „піснею своєю будив своїх земляків“ до кращого і вільного життя. Хай почують його й там, на „зелених горах“, його брати та сестри, що й досі дрімають жахливим рабським сном і ледве чи знають щось про свого кращого співця, що так любив їх і рвався до них! Хай-же дізнаються вони, що тут, на Радянській Україні, куди звертаються очі всіх поневолених і пригноблених селян і робітників Західної України, жив і співав про них і для них Волод. Кобилянський! Хай пам'ятають вони, що тут лежить дорога для них могила буковинського співця!

СЕРГІЙ КАНЮК

(Київ)

БУКОВИНА ПІД РУМУНІЄЮ.

I.

Велика імперіялістична війна довела до розпаду три великі держави: Росію, Австрію та Германію. Але, коли на місце „давньої царської Росії“ Велика Революція створила могутній Союз Соціалістичних Радянських Республік, створила вільну, сильну, самостійну Українську державу, де влада знаходиться в руках трудящих,—то на землях за Дністром і Збручем доля українського народу стала куди гірша, ніж була до війни.

Галичина опинилась на „кресах“ Польщі, Прикарпатська Україна в більшості підпала під чобіт Чехословаччини, частина залишилась під Угорщиною, а Буковину загарбав румунський постіл.

I, поскільки всі ці грабунки провадились в ім'я свободи для поодиноких народів, поскільки їх санкціонувала рада грабіжників, так звана „Ліга Націй“, і поскільки сьогодні всюди там провадиться шалена агітація проти всього українського, треба при кожній нагоді, на кожному кроці викривати перед лицем усього світу правду про стан цих країн, ті злочини й насильства, що їх творять окупанти в загарбаних країнах. Особливу увагу треба звернути на Бу-

ковину, яка з чарівної країни під румунською окупацією що далі тим більше перетворюється в країну сліз і горя.

Коли хто не знає, що таке пекло, хай помандрує на Буковину й познайомиться з „ділами“ румунської сігуранци (охранки). Волос дибом стає, коли згадуєш про все, бо здавалося, що подібні тортури можливі були тільки за глухого середньовіччя, а не в цивілізованому ХХ столітті та ще під опікою гуманної (даруйте за вислів) „Ліги Націй“.

II.

Зараз після окупації Буковини румунами, румунський недовчений професор, міністер Ністор, своїм наказом „всім-всім-всім“ дав знати, що Буковина від початку світу була румунська, що населення її—це чистокровні румуни, тільки зрущені (цеб-то — зукраїнізовані).

Нам і на думку не спадає заперечувати безглузді доводи та викрики румунського шовініста, але вважаємо за необхідне подати декілька історичних моментів, що ілюструють історичну приналежність Буковини.

Буковина це невеликий клаптик землі (149 квадратних миль) над річками Прутом, Черемошем, Серетом, Молдавицею та Сучавою. На заході межує вона головним кряжем Карпатських гір з Семигородом (Трансільванією) та Закарпатською Україною, а на сході з Бесарабією. На півночі річкою Черемошем—з галицьким Підгір'ям та Покуттям, а Дністром—з галицьким Пониззям. Тільки на півдні та на південному заході Буковина межує з румунською територією і лише одна третя частина країни заселена румунами, що з'явилися тут уперше в другій половині XIV віку. До того часу вся територія Буковини була заселена виключно українським плем'ям, що доводять історичні назви місцевостів. В VIII й IX віці жили тут Тиверці (одне з українських

племен, що про них згадує т. зв. „Несторів Літопис“). Це було автономне плем'я, що тільки номінально визнавало над собою зверхність Київського князівства і навіть не платило Київським князям данини. Вона тільки помагала Київській державі в її походах на диких степовиків. Літопис називає Тиверців „толковинами“, себ-то „помічниками“ (порівняй: толока, тлока, тлака і клака = допомога в праці, спільна праця). Пізніше (XI—XII вв.) ця територія, хоч і не вся, приєдналась до Київської держави, а потім до Галицько-Володимирської, що поширила була свої межі аж до Дунаю, де тодішні галицькі купці заснували Малий Галич (тепер Балац). На Буковині тоді була ціла низка городів: Василів (тепер с. Василево), Онут, Рогожино (Рогізна), Кучлемин (Кіцьмань) і б. и. Колись тут товклися князі-вигнанці Київські, берладники, що не дістали наділів у державі. З тих часів походять городи Цецин, Хотин, Шипинець, Хмелець та городище „Берладь“ (зараз „Бердо-городище“ над Прутом).

Після Татарської навали велика частина теперішньої Буковини не належала ні до якої держави і жила своїм життям. Це була „Шипинецька земля“ між Прутом, Черемошем, Серетом і Дністром, що не мала над собою ніякого князя. Південна частина цієї землі, разом з північною частиною Бесарабії—Хотинщиною—називалась уже й тоді „Буковиною“ через те, що густо була покрита буковими лісами. Буковинське підгір'я було заселене так само українським племенем і підлягало то Галицькому князівству, то Мадярам. Згодом (на початку XIV віку) Трансильванські румуни-мунтени (гірці), втікаючи од влади мадярів, почали перекочовувати через хребет Карпатів на Буковину. Ця еміграція набрала більш масового розміру за часів мармароського воєводи Драгоша (1349—1353). Над річкою Молдавою на Буковині наступники Драгоша—Зас, Балк і Богдан, засну-

вали помалу своє окреме „воєводство молдавське“ за часів угорського короля Людовика Великого. Так появились на Буковині румуни, що згодом завоювали всю Буковину, Шипинецьку землю і Бесарабію. Що Молдавське князівство було тоді заселене українським племенем, можна судити хоч-би з того, що всі назви державних людей та урядовців українські (господар, воєвода, бояри, дворник, постельник, стольник, ключар, житничар і т. д.) і що державною мовою Молдавії була мова староукраїнська, як це видно з усіх молдавських грамот. „Все місцеве населення прикріпили завойовники-румуні до землі, закріпачили його й повернули в рабство“, каже історик Румунії Н. Вальческу („Question économique de Principautés Danubiennes“, Paris, 1850). Українці на Буковині стали „vicini“, кріпаками, а колишні мармароські кріпаки-румуні, що перейшли з Трансильванії, стали „вільними селянами-орендарями боярських земель“, „резешами“— *gazasi* (з латинського *hereditas* =наслідство, спадок). Вся земля стала власністю румунської земельної аристократії—бояр, з яких найбільші латифундії мав сам „господар“, воєвода. „Vicini“ мусіли працювати на свого пана певну кількість днів на рік, платити всі податки державі, а крім того віддавати панові десяту частину всіх своїх продуктів. Румунські зайшли селяни, „резеші“ володіли землею без усяких податків та повинностей. Раби-українці були головною економічною підпорою молдавської держави, хоч були позбавлені всіх громадських прав як „*misera contribuens plebs*“. Ці відносини тривали на Буковині майже без зміни аж до часу її окупації Австрією (1775 року). 1513 р. господар Молдавський Богдан III піддав своє князівство під зверхність Туреччини, яка господарювала тут через своїх ставляників—воєвод. Буковинським українцям довелось тоді нести постійне ярмо: бояр, воєвод і турків,

платити данину й даром працювати на бояр, платити всі податки господареві-воеводі, давати по кілька сот дітей своїх що-року султанові на яничарське військо, платити всі контрибуції Туреччині, утримувати її військо та й самим воювати проти Польщі, Угорщини або й Валахії. Не диво, що український селянин, безправний і темний, не зміг скинути з себе цього важкого ярма. Але й тут були не раз бунти проти панів і цілі повстання. Так, історія згадує ватажка Муху, що підняв повстання проти панів Покуття і Підгір'я. В гірських околицях, в Карпатах, українське плем'я дихало трохи вільніше, бо туди панам-румунам не так легко було до них добратись. Ватаги народніх месників під приводом своїх Калфів-ватажків гуртувалися в горах „Довгопільського Околу“ (округи) і звідтіля нападали на маєтки бояр і резешів. Румуни назвали їх „грабіжниками“, гуцами; ця назва перейшла згодом на все плем'я „гуцулів“. Тут справа малася майже так само, як з Козаччиною (козак — по-татарськи грабіжник). Сами себе ці ватаги називали „опришками“. З ватажків цих опришків відомі Юрій Гінда й Олекса Довбуш та інші, що боролися не лише з румунськими боярами, але й з польськими та мадярськими магнатами. З опришками румуни нічого не могли подіяти. Аж австрійській владі вдалося їх приборкати. Підчас російсько-турецької війни в р. 1773—1774 Буковину окупувало було російське військо. З того часу залишились біля Черновець монастир і церква, збудовані коштом цариці Катерини, та назва містечка Садигора, де стояла квартира російського генерала Гартенберга (по укр. Садигора) і де Росія чеканила для Буковини російські монети. Румуни Молдавії вітали російське військо як своїх визволителів з-під турецького ярма, але Катерина задумала зовсім скасувати князівство і приєднати Молдавію до Росії як свою провінцію. Для того ввела вона тут нову

адміністративну систему і всі російські закони, підпорядкувала духівництво російському синодowi і т. и. В як-найкоротший термін гадала вона цю країну, де живуть „малороси“, зросійщити. Для українського населення це було все одно, що потрапити — „з-під ринви та на дощ“, бо в російській Україні Катерина так само завела вже кріпацтво, ото-ж українському селянству ця „воля“ не дуже то усміхалася. Та до цього не дійшло. 1775 року Туреччина одступила Буковину Австрії за послуги, що їх остання зробила Туреччині підчас Кучу-Кайнарської угоди між Туреччиною й Росією.

Та не краще жилось буковинському селянству й перші роки під Австрією, що ввела на Буковині військовий окупаційний режим, не змінюючи нічого в соціально-економічних відносинах країни. Румунська меншість (бояри та резеші) гнобили українського селянина так само, як було й під молдавською й турецькою владою. Потім Буковину було приєднано до Галичини. 1848-го року буковинське селянство, а головне Гуцульщина, повстали були проти австрійської влади. Повстанням керували депутати до австрійського парламенту Кобилиця та Керета. В спілці з малярськими повстанцями гадали вони вибороти собі кращі права й економічні полегші від панства, але Австрія придушила повстання за допомогою російських багнетів. Аж 1849 року скасовано було на Буковині кріпацтво і створено з цієї країни автономний короткий край (воєводство) з окремим соймом. З тих часів Буковина почала економічно й культурно відроджуватись і доганяти Галичину. Буковина дала кілька видатних письменників (Ю. Федькович, С. Воробкевич, Устиянович К., О. Маковей—родом Галичанин, О. Кобилянська і и.), відомих всій Україні вчених (Ст. Смаль-Стоцький, В. Сімович і и.) та чимало культурних діячів.

Підчас імперіялістичної війни кожда група держав уже наперед розподіляла землі свого противника. Такі розподіли носили назву договорів. В 1916-м році такий договір склала Антанта з Росією. Згідно цього договору Буковина, на випадок розбиття Австрії, мала припасти Росії.

Така історія Буковини в її головних етапах. З неї явно видно, що жодних „історичних“ прав Румунія на Буковину не має, бо ніколи вона до Румунії ні до її попередниці Валахії не належала.

Те, що на Буковину на протязі часу існування Молдавського князівства зайшла й деяка кількість волохів, та що кілька десятків людей мають румунські прізвища, ще не доводить румунського характеру країни.

Ландшафт Буковини дуже різноманітний. На невеличкому клаптикові землі, трохи більше 10.000 квадратних кілометрів, ми маємо і поділля, і горбовину, й підгір'я, і верховину. Країну протікають бистрі річки, а вздовж них розіслались широкі низини. Гори покриті буковими та смерковими лісами, що дають прекрасний будівельний матеріал. Земля на низинах родюча, чорнозем, або лес. На підгір'ю і в горах є вапняк, пісок і твердий будівельний камінь, а в надрах землі й вугілля, залізна руда, сіль, нафта і земний віск. Є лічебні місця, сірчані та грязеві, є й мінеральні води (буркут). Є навіть і золото. Але багатства ці не використовувались, бо це не вигідно було пануючій австрійській буржуазії. Через те то й промисловість на Буковині була розвинута слабо. Крім лісів, що їх поміщики та їх орендарі безжалісно експлуатували, головну роль одіграє тут хліборобство. Досить гарно розвивалась копальня соли. 584 млини перемелювали зерно на муку, 147 тартаків розпилювали зведені з лісів колоди. Більше 40 гуралень, три цукроварні, десяток броварів, фабрика сірників, цементу,

скла, кільканацять цегелень, олійниць, різних більших і менших майстерень та невеличких заводів, розкиданих по всій країні — от і вся промисловість Буковини. Центром промисловости являється столиця краю—Чернівці.

То помимо природніх багатств країни, населення в більшості бідувало, бо найкраща земля належала тут дідичам (поміщикам) та церкві.

На 100 господарств припадало: 75 господарств таких, що мали до 2 гектарів, 15 господарств мали від 2 до 5 гектарів, 7 господарств від 5 до 20 гектарів, а 3 господарства, що мали більше 20, до тисячі й більше гектарів.

Тож не дивно, що буковинські селяни масово покидали свою країну й емігрували куди знали, на заробітки, головню до Канади та Аргентини.

Що-до національного складу, більша половина українців. Навіть пошахрована, в користь румунів та поляків, офіційна статистика виказувала 1900-го року 42% українців. Північна частина краю чисто українська, середня переважно українська, а полуднева—переважно румунська.

Зовнішній вигляд столиці краю і містечок носив здебільшого німецький характер, хоч були й українські міста (Кіцмань, Заставна) й містечка. За те на селі розвивалась українська культура без ніяких перепон. Не було жодного села, де-б не було народньої школи. А в більшості сіл були читальні, товариства кооперативні, гімнастичні („Січі“), Народні Доми (сельбуди) і т. д.

Прийшла війна, що привела до розпаду Австрії. Такого кінця австрійські патріоти не чекали і через те розгубились. Але спільна „небезпека“—революція—вмить з'єднала й націонал-демократів (Василько, Попович), і радикалів (Карбулицький), і соціал-демократів (Безпалко), панів, попів, купців, дрібненьких буржуйчиків та куркулів. Сільська

біднота та робітництво ще мовчало, бо не знали, що скажуть проводирі. А проводирі бажали Австрії, а як вже не Австрії, то хоч австрійської Буковини та вже зі „своїм“ українізованим цісариком Василем Вишиваним.

Ото й скликали патріоти на 3-є листопада 1918 р. віче. І зібрались цього дня величезні маси українських селян, робітників та інтелігенції (біля 40.000) і — наперекір волі проводирів — вирішили злуку з Україною, дарма, що їх лякали й москалями й більшовиками. І налякалися пани проводирі широких мас селян та робітників, налякалися їх могутнього голосу: „Хочемо до України!“ Не дожидаючи, чого захоче віче далше, панки-проводирі поховалися; а їх агітатори малими гуртками почали переваблювати вічевиків — той туди, той сюди. І віче розійшлося, не винісши нічого певного про владу у своїй країні. Зрадили проводирі. Через зраду цих австрійських льокаїв, селянство й робітництво не використало влучного менту, не захопило влади в свої руки, а це в значній мірі уможливило інвазію румунів на Буковину.

Революції боялись і націоналісти і меншовики, а Комуністичної Партії ще не було, поодинокі-ж бійці, в більшості ще не відомі масам, виступали з більшовицькими гаслами за революцію, але не мали ще ні достатнього впливу, ні сили. Тільки у Вашківцях вдалось зібрати велике районове віче, на якому проголошено революційні гасла, скинуто старосту, роззброєно жандармерію й вибрано Селянську Раду, що мала вирішити розподіл землі й т. и. Ухвалено створити свою армію для оборони інтересів селянської бідноти...

Тут уперше залунав клич „Хай живе революція!“

За Вашківцями пішли інші містечка й села, але доки ще можна було зорганізувати хоч один полк революційної армії й підготувати наступ на владу, Буковину зайняли румунські салдати і 12-го листопада окупували її.

За кілька днів уся Буковина опинилась під румунським постолом, у ярмі румунських бояр. Сен-Жерменська угода 1919 р. признала Румунії право лише на сумежну з Румунією частину Буковини, але 1920 р. Румунія добила в Ліги Націй права на всю Буковину.

Правда, командуючий військом генерал Задик заявив, що „Румунія не хоче окупувати Буковини й прийшла не на завжди, а тільки зробити лад“... Але й до сьогодні на Буковині бешкетує Румунський боярин і хулиганить сігуранца (охранка). Добровільно Румунія не покине Буковини. Та як безпечно чують себе бояри на Буковині, доводить факт, що й до сьогодні вся північна й середня частина, тоб-то українська частина краю, знаходиться на воєнному стані.

Панування румунів на Буковині швидко почало даватися в знаки населенню. Крім військового стану запроваджено тут і головний закон румунської конституції—„25“. Оцих 25 силе сігуранца та жандармерія кому попало й де попало, а потім аж розпитують та з'ясовують, чи винен битий, чи ні.

Почалися масові арешти спершу української інтелігенції, потім всього активу на селі, а ще далі і в містах. Румунські тюрми переповнені, постійне пересічне число арештованих виносить не менше 500. Судді щедрі, пересічно щороку припадає поверх 1000 років тюрми.

За час окупації румунська влада багато дечого „зреформувала“ на свій лад.

Скасовано самоуправління громад; всю силу має жандармерія та сігуранца. Колишню панщину заведено наново, тільки в іншій формі і вже для жандармів та охранників.

Українську мову вигнано з уряду, з суду, зі школи, а на остатку навіть і з церкви. Врешті заборонено навіть учням між собою розмовляти українською мовою. Жод-

ної української школи, жодного українського селянського будинку не залишили окупанти. І все це твориться на очах і під охороною пресловутої Ліги Націй.

Годиться ще згадати про „земельну реформу“. Полягає вона в тому, що закуплено в дідичів дещо землі і роздано охоранникам румунським.

І так нахабні наїзники-окупанти, румунська боярія, за допомогою сігуранци та жандармерії, перетворила „зелену“ (цвітучу) Буковину в країну нечуваного рабства, в країну як-найгіршої неволі.

Допомогли їм у цьому й підлі вожаки дрібнобуржуазних націоналістичних партій та меншовики, так звані соціал-демократи.

Так, минулого року підчас виборів до румунського парламенту націонал-демократичні верховоди закликали українське селянство голосувати за румунських попів, бо ті обіцяють, що дадуть право викладати українську мову двічі на тиждень у двох нижчих групах народньої школи.

Двічі повставало селянство, бунтувалося й військо, але маленька оаза серед узброєної зграї наїзників, серед зрадників із так званих „своїх“, не могла скинути ярма з країни, і тому кожде повстання кінчалося невдачею...

Націоналісти почали примирюватись з чужою владою, а меншовики, що вже зроду „угодовці“, так і посунули на службу до боярії. Так, провідник соціал-демократів, Грігорович, голосно став за прилучення Буковини до „Романія Марє“ (Велика Румунія), а інші, як Ганек, Кракалія, Білик і ин. стали донощиками сігуранци.

Найгірше переслідують румуни комуністів. Легальна робота, ясно, неможлива. Спроба видавати газету, хоч вона й не мала комуністичної назви, а звалась „Громада“, народня газета, ця спроба не вдалася. Редактори її цілий рік проси-

діли в тюрмі, всього за 13 чисел газети, з яких більша половина виходила „білою“, бо цензура все викреслювала.

Але все таки трудящі Буковини не тратять надії на зволення. Знають вони, що „прийде день розплати“, і що прийде час, коли—„Хто був нічим, той стане всім“. Через те то звернено зараз увагу на більш планову роботу по агітації та пропаганді. Робота це не легка, бо нема відповідної літератури.

За Румунію—сігуранца, жандарми, бояри—дідичі й подлілакеї, проти Румунії—вся маса робітників і селян та поступового студентства. Маса зрозуміли, що ще треба подождати, ще лучше підготувитись, щоб—як прийде сприятлива хвилина—здійснити і в себе те, що зробили робітники й селяни України.

Революція на Буковині назріває і вона вибухне й пере-
може, бо цього хочуть широкі маси народу.

ЯКІВ СТРУХМАНЧУК

(К н і в)

СЕРЕД ОРІЄНТАЦІЙ.

(Із спогадів про розклад Галицької армії 1919—20 р.).

Спогади мої мабуть не дадуть читачеві повного поняття про події останніх місяців 1919 р., бо в мене немає зараз під руками жодних документів, щоденників або хоч нотаток. На жаль, мене особисто доля ставила завжди в таке становище, що, коли я й мав які записки, то або сам був примушений нищити їх, або вони потрапляли до рук тих небажаних читачів, що від них ніяка вже сила не могла їх виврати. Мені доводиться писати про події сперед кількох років по пам'яті, тож читачі не повинні судити мене надто суворо, коли я де-небудь помилюся в датах, або забув прізвище деяких дієвих осіб, чи переплутав назви місць. Події змінювалися як у калейдоскопі, мені самому приходилося серед цих подій бути лише соломинкою, що попала в вир, а в такому становищі не тільки пам'ять не дописує, але часто й в дуже простих справах важко зорієнтуватися.

Далі бажав-би я, щоб читачі не підозрівали мене в тому, що я хочу представити щось тенденційно, чорніше ніж воно справді було, або що-небудь прикрасити. Я хочу лише згадати те, що пережив я і тисячі моїх земляків у період нашого блукання поміж орієнтаціями, та подати просто, як

матеріал для того історика, що буде писати колись історію політичних злочинів української галицької буржуазії над народними масами Галичини, які вірили, що борються за соціальне й національне визволення України. Може хоч одна рисочка моїх спогадів пригодиться для характеристики тих тяжких часів.

Починатиму свої спогади з характеристики умов, що в них опинилися тиллові частини бригади „Українських січових стрільців“ після переходу української галицької армії на територію України в липні 1919 року.

Галичан ведуть проти більшовиків.

Багато з галицьких стрільців знало вже більшовиків ще до 1919 р., це ті, що були в російському полоні підчас імперіалістичної війни і за перших років революції повернули на батьківщину. Дехто з них проживав уже деякий час і під радянським режимом та бачив, як розв'язувалося земельне й національне питання в Радянській Росії. Для них більшовик не був уже нічим незвичайним.

Коли-ж узяти загальну масу галицького стрілецтва, то вони в переважній більшості до переходу Галицької армії на Україну дивилися на більшовиків очима сільських багачів та дрібної буржуазії, що боїться за свою власність і інстинктивно чує в комунізмі свого класового ворога.

Та все-ж таки голі й босі стрільці, що вважали за свій обов'язок гнити в окопах під Львовом в ім'я визволення Галицької України із-під панського ярма, не дуже радо йшли воювати проти більшовиків, коли адвокатсько-попівська національна рада посишала їх „батькові“ Петлюрі на підмогу.

Були випадки, що цілі військові частини відмовлялися йти на східній фронт; були випадки, що курені, вислані проти більшовиків, самовільно кидали більшовицький фронт

і переїжджали на польський фронт. Наслідком цього були арешти, польові суди й дезертування стрільців до більшовиків.

Досить було попасти кому-небудь під більшовицьку владу й повернутись та оповісти те, що бачив, як зараз уся ненависть до більшовиків десь пропадала, головно в тих, що для них національне питання було головною причиною, з-за якої вони воювали проти „Московських завойовників“.

Мені довелося бути свідком цікавої сцени в одній харчівні в Кам'янці. Заля набита різноманітним народом; там і галицькі стрільці і петлюрівські козаки та гайдамаки й урядовці. З Київа через фронт продерлося кілька осіб і оповідають про більшовиків. Біля одного оповідача, артиста К., згуртувалася ціла юрба людей, що закидувала його запитаннями. Питають, чи дуже більшовики грабують, чи розстрілюють людей та переслідують українців. К. оповідає, що в Київі грають всі театри, що артисти одержують пайки, що українські театри мають державну допомогу, то-що.

— „То української мови не переслідують?“ — питає здивовано один із слухачів. — „Та, нічого подібного, кажу вам ще раз“ — відповідає К. — „а театрам далеко краще ведеться, як за „української“ влади“. — „То за що-ж ми в такому разі воюємо?“ — звертається цей, що задавав питання, до решти слухачів. Пішла дискусія на тему: „за що ми воюємо?“ За столиком, де сиділа група галичан, загальна дискусія дала тему до таких розмов: „За що-ж ми, галичани, маємо з більшовиками воювати, коли тутешні українці й сами цього не знають?“

Після того, як свіжі галерівські полки ¹⁾ на початку літа

¹⁾ Армію ген. Галера, зорганізовану й екіповану у Франції проти більшовиків, кинуто було проти галицької армії. *Стр.*

1919 року наперли на голу, босу й без амуніції галицьку армію, а „батько“ Петлюра проголосив, що „шлях до Львова веде через Київ“ — стотисячна армія галицьких вигнанців, з рештою військового майна, що його вдалося захопити, з декількома тисячами рекрутів, з десятками тисяч селянських підвід, якими поганяли жінки та навіть підлітки, влилася в села й містечка України. Селяни мовчки дивилися, що ось знову йдуть на Україну „австрійці“ відбирати від них панські землі та збирати хліб із засіяних панських ланів, бо це було саме перед жнивими.

Ще ми не втратили з очей широких галицьких ланів, як між стрільцтвом розійшлася чутка, що отаман Петлюра склав таємну умову з панським польським урядом і відступив Польщі Галичину на 25 літ. — „Шлях до Львова через Київ“ став несподівано безкінечно довгим. — „Пощо ми сюди прийшли, з ким і за що воювати?“ — оце питання можна було почути серед стрілецької маси при кожній нагоді.

Тилові частини бригади Українських Січових Стрільців (УСС), Кіш та Вишкіл розташувалися в декількох селах недалеко від Кам'янця-Подільського. Обучувано рекрутів і посилено проти Деникіна. Однак, від часу переходу через Збруч дезертирство серед рекрутів не вгавало. Нарешті з кількох тисяч рекрутів бригади У.С.С., що перейшли Збруч, залишилося декільки сотень.

Частини, що стояли в запллі, розташовано по панських дворах, де вони молотили збіжжя, забирали в цукроварнях цукор -- одним словом робили запаси. На фронт висилали що-раз нові сотні, а в частинах установлювали суворий військовий режим і робили розпачливі спроби повернути стару дисципліну.

Армія мала гострий наказ начальної команди — підтримувати добрі зносини з населенням. Ці „добрі зносини“ з

населенням розуміли деякі начальники галицьких частин як добрі зносини із сільською контрреволюційною й старорежимною владою, що після відступу радянських військ і встановлення влади У.Н.Р. повернулася на села й почала заводити знову старі порядки. В деяких селах вони, мабуть, ніколи й не переводилися, бо, коли ми ввійшли в одне з подільських волосних сіл, то побачили перед волосним будинком пам'ятник царя-„освободителя“, що його революційна стихія й не зачепила. Я звернув зараз на те увагу нашої команди, але вона рішила не „обурювати“ населення і не чіпати царя. Тоді я дозволив собі на власну руку „зробити в селі революцію“ й казав стрільцям зняти царя й утопити в найглибшій криниці. Звітам, протоколам і залякуванням запідозрених у цьому „злочині“ стрільців не було кінця. Хоч офіційно не вдалося команді викрити того „злочинця“, з якого наказу знято царя, але неофіційно мені натякнули, що я своїм поступком підірвав дисципліну серед стрілецтва і викликав „обурення населення, бо сам волосний старшина приходив жалітися“.

Наші клопотання про обмундирування для наших стрільців увінчались обіцянкою самого „батька“ Петлюри прислати нам нове обмундирування. І дійсно, ми дістали цілий транспорт брудного лахміття, в якому вже, мабуть, козаки „батька“ Петлюри не хотіли ходити. Сміялися всі над цим дарунком, сміялися навіть ті нещасні стрільці, котрим видавали з магазину чорні як земля фуфайки з одним рукавом, або штани без матні. Їх видавали з приміткою, що це дарунок від „пана отамана Петлюри“.

Доводилося добре ламати собі голову над тим, як надіти це добро між стрільців.

Пригадую собі велике обурення, коли одному голісінькому стрільцеві, що тільки що піднявся після тифу, дали

відразу проти правила сорочку й спідні штани, а він несподівано на другий день помер. Умирати починали в нас щораз то частіше. Спочатку неначе й ніхто не вмирав, а по волі по одному, відтак по два, врешті по три на тиждень, і похорони стали буденним програмом нашого життя.

Та все-ж таки при У.С.С.-ах не дуже мерли; там і лікарні були досить добрі, й служба як слід при лазареті, й належний догляд та контролю. В інших частинах мерли стрільці десятками щодня, не вистачало людей копати гроби, списку мерців не ведено; мерців вивожено ніччю голих на возах, як снопи, та складувано в одну яму¹⁾. Дошок на труни не вистарчало; труни збивали з дошок, вириваних із загород, або плели із пруття. В деяких лазаретах санітарна служба кидала хворих та втікала, залишаючи сотні людей на ласку судьби. Тільки баби навідувалися до тих масових трупарень, щоб помолитися, та військовий піп, щоб покропити водою трупи. У Жмеринці в декількох лазаретах повтікали не тільки сестриці й санітари, але й лікарі. В одному районі Винниця - Жмеринка вимерло на тиф кільканадцять тисяч галицьких стрільців. На цвинтарі в Винниці є окрема ділянка, де цілий ліс хрестів стоїть як спомин тих сумних часів.

Настрій серед маси стрілецтва галицької армії, яку Петлюра заманув на Україну, не був для його прихильним. Справа тайної умови була вже всім відома. Серед більш свідомої частини старих У.С.С.-ів можна було почути балачки, що слід було-б Петлюру заарештувати й галичанам взяти владу в руки. Як пізніше виявилось, балачки ці мали деяку реальну підставу. В справу якраз був замішаний то-

¹⁾ Так було напр. в Тульчині, Жмеринці та інших містах, де сотні стрільців лежали в лазаретах. *Стр.*

дішній командир бригади У.С.С-ів, отаман Б., але план не вдався. В У.С.С-ів був такий настрій, що на приказ вони готові були йти на Кам'янець.

Коли добре проаналізувати погляди націоналістично настроєної частини галицького стрілецтва, переважно старшинства, то виявляється, що „петлюрівцями“ вона не була. А що вона йшла за кличами „самостійної України“, то тільки в надії, що така Україна допоможе їм вирвати Галицьку Україну з-під польського панського ярма. Розчаровуючись в цьому, стрільці ступнево звужували поняття України до Галичини і починали вірити, що Українську державу можна збудувати тільки починаючи з Галичини і що тільки вони її створять. Галицька українська буржуазія мала свій територіальний патріотизм. А врешті навіть і ті, що були захоплені ідеєю „Соборної України“, по-своєму критично ставилися до самої „Петлюрівщини“.

Союз з Денікіним.

Дві події потрясли несподівано умами У.С.С-ів. Перша,— що бригаду У.С.С-ів розбито денікінцями, а друга—що на фронті складено з Денікіним союз.

Під кінець жовтня приїздив до нас командир бригади, гостював кілька днів і поїхав. Разом з його прибуттям можна було почути, як старшини один одному передавали на вухо, що з бригадою погано і що командир бригади „шукає місця“¹⁾. Це виглядало ніби то жартом, але небагом почали з'являтися в нас недобитки з фронту і ми довідалися, що бригада У.С.С. дійсно розбита, а те, що лишилося з фронтової частини помирає на тиф.

Що-до союзу з Денікіним, то загальна думка стрілецтва зразу-ж засудила цей крок Начальної Команди. Найменш

¹⁾ Посадн. Стр.

свідомий стрілець знав, що таке являє собою царська Росія, кожний від малої дитини вчився ненавидити її, як ворога українських народніх мас. У.С.С-и йшли в 1914 р. добровільно воювати з царською Росією, „за визволення українського народу“, а тут нараз царські генерали й чорносотенці, що воюють за „єдиную неделимую Россию“, стають їх союзниками.

Це не могло нікому в голові поміститися. Годі було відразу з'ясувати собі, в чому тут справа. Та не встигли ми ще з тим освоїтися, як поширилася чутка, що союз з Денікіним укладено вже цілком офіційно і що галицька армія стає частиною добровільної денікінської армії, а з Петлюрою прийшло до розриву.

Скільки дискусій на цю тему велося в тісних стрілецьких гуртках. Почувалося, що загальна зневіра обгортає всю стрілецьку масу, яка гинула поволі від тифу. Коли досі ще якісь неясні надії давали можливість переносити всі удари лихої долі зі стиснутими зубами, то останній удар, нанесений в найболючіше місце, зломив останні сили обдурених вигнанців. Стрілецьтво трималося гурту інстинктивно, як вівці, що не знають, куди дітися. Командний склад: старшини й підстаршини, все, що вийшло протягом війни з лона цього стрілецтва й не різнилося психологією від цілої його маси, було майже в повній розпуці. Не кажу про тих, що їм було все одно, кому служити й за що воювати. Що такі були, ховати нема чого. В частинах У.С.С. їх було дуже мало, але в інших бригадах української галицької армії від них аж кишіло. Це були „паничі“, що робили в військовій кар'єрі, люди безідейні, зародок національного офіцерства, на зразок німецького й австрійського кастового офіцерського стану, з кастовою „чесцю“ й ненавистю до „мужви“¹⁾. Ко-

¹⁾ Мужва — „нижні чини“. *Стр.*

мандний склад У.С.С. — це були переважно селянські сини, що в 1914 р. творили ядро „добровільного корпусу Українських Січових Стрільців“. Більшість із них ішла на війну простими стрільцями або підстаршинами, але й тих, що були призначені на старшинські посади, австрійська військова влада довго не вважала за офіцерів. Без сумніву, що війна, виключна роля легіону У.С.С. в австрійській армії, головню, в часи наступу на Україну, могли змінити де в чому психологію стрілецьких старшин, але внутрі бригади стара стрілецька старшинська маса творила ще одну цілість.

Ще ми не розжували, як стоїть справа з денікінським союзом, як хтось поширив чутку, що наша частина в небезпеці, що якісь петлюрівські частини з Кам'янця збираються йти на нас та й селяни мають охоту напасти. Становище було серйозне, тим більш, що ми були цілком відрізані від решти галицької армії, а кватирували в селі, яке вже славилось тим, що робило колись напад на відступаючі частини червоної армії з метою відібрати од них припаси. У нас був і хліб і цукор, що вабили охочих до легкої поживи; й дійсно виявилось, що, коли ми дістали наказ з'єднатися з масою армії і замовили день наперед підводи в доколишніх селах, нам не доставили підвід і довелося аж репресивними засобами добувати підводи, щоб вивезти майно з села. Ми рушили на Дунаївці, а далі в напрямку до Бару. На шляху, по якому тягнулася наша частина, ми злучилися з іншими частинами галицької армії та з Кошем У.С.С. і, що найбільш цікаве для даного моменту, ми розминалися з петлюрівськими частинами, що вже знали про розрив. Проходячи одні повз одних, наші стрільці й петлюрівські козаки погрожували собі взаємно; були навіть деякі ворожі кроки. Частина дивізії петлюрівського генерала Павленка встигла була захопити частину обозу коша У.С.С., але по-

лонені нею 12 підвід щасливо втікли й злучилися з основною колоною, забравши при цьому й декільки ворожих підвід.

Я мав нагоду порівнювати обидві армії. Мороз був сильний, ще до того сухий, колючий вітер аж сльози витискав з очей. Наші рекрути в більшості тільки в „петлюрівських“ фуфайках, посинілі від морозу та заплакані від вітру йшли в непорядку, гуртками, по два-три, ба навіть одинцем. Одні бігли, хотіли всіх випередити, а другі ледви переставляли ноги і тягнулися довгим хвостом на цілі кілометри. На підводах ми везли тільки хворих та припаси. Де-не-де по ровах при битому шляху сідали знесилені стрільці й скрутившись, як собаки, пробували зігрітись (казали, що селяни находили потім по шляху замерзлих). Напроти нас тягнулися підводи петлюрівців; біля підвід ішли або їхали на підводах здоровенні дядьки в шинелях і в кожухах. Від часу до часу зустрічали ми підводи, навантажені цілою горою дядьків, а з підвід крізь драбинки висіли голови, ноги й руки. Це так везли хворих. Бачучи стільки підвід, ми думали, що то обози, але виявилось, що це не менше ні більше як дивізія генерала Павленка в повному складі.

Мабуть нікому не цікаво знати, як машерувалося мені в полотняному плащі, що ніяк не хотів зогріти колін, та з вухами обв'язаними хусткою до носа, що мала їх охоронити від морозу. На підводі віз я двох хворих на тиф: рідного брата, що вмираючий прибився з фронту разом з іншими недобитками бригади, та ординарця, що вивіз із останнього місця постою сипний тиф. Коли згодом лікар заявив мені, що, як буду далі возити хворих з собою, то вони помруть по дорозі, я мусів залишити їх в одному селі, де залишилося й більше хворих наших стрільців. Затримались ми в Ялтушкові, типовому подільському містечку, де були: галицька

команда міста, частина народньої сторожі, „старшинська школа“, що складалася з цілої низки старшин без певного заняття, і лазарет з масою хворих. Єврейське населення було дуже раде, що прийшло стільки наших галичан, бо боялося погромів з боку відступаючих денікінських частин. Ялтушків пам'ятний для нас. Там на тиф захворіло стільки наших стрільців, що не було навіть кому ходити коло обозних коней. Від старшин відбирали ми „чурів“¹⁾ і посиляли до коней, а весь жіночий персонал, що в нас був, ми зробили санітарною службою. Обозні коні, через брак відповідного догляду, геть попаршивіли й здихали щоденно. Лікар наш захворів ще на попередньому місці постою, та й помічника лікаря спіткала врешті така-ж доля. О! тоді ми дійсно були — „самое вшивое войско“ не тільки фізично, а й морально.

Команда Вишколу бригади У.С.С. зайнялася на велику скалю спекуляцією цукром, частину якого залишили на складі місцевої цукроварні армії й частини, що гостили в Ялтушкові ще до нас. Тодішній Комендант (начальник) Вишколу сотник Мельник брав за цукор від спекулянтів тільки царські гроші і — як повідають — нажив собі чималий капітал.

Хоч, як згадано, ми офіційно теж рахувалися вже „союзною“ частиною денікінської армії, та досі ми денікінців ще не бачили. Зустрілися ми з ними вперше в Ялтушкові, коли їх частини спішно відступали. Один з „доблестных“ офіцерських добровольчих полків мав намір зробити погром в Ялтушкові, але ми вжили всіх заходів, щоб перешкодити цим „доблестным“ намірам чорносотенного офіцерства. Виявивши нас як „еврейских защитников“, денікінці обіцяли при нагоді розправитися з нами, а тимчасом потягли

¹⁾ Денщик. Стр.

далі на південь. Все-ж таки удалося їм захопити два самовари.

Легко собі уявити, які настрої панували серед стрілецтва, коли воно ще до того побачило, що „союзник“, з яким його так соромно звязали, утікає в повному розгардіяші. Наступ радянського війська дав теж новий імпульс до дискусій в тісніших і ширших колах стрілецтва. Всі очікували, що колись і наші частини стануть око в око з більшовиками, як опинилася вже на фронті частина 1-го корпусу. Воювати з більшовиками не збирались. На силу воювали за Петлюру, а за „Денікіна“ воювати вже ніхто й не думав. Всім було відомо, що на фронті, де галицькі частини зустрілися з Червоною армією, бої припинено. І в нашій частині якось непомітно встановилася орієнтація на більшовиків. Фронтowa частина бригади після катастрофи реорганізувалася тільки з виздоровілих і кількісно далеко уступала перед частиною тилової формації. Помимо тяжкого стану, що його ці тилowі частини переживали з огляду на пошесть, вони все таки, в порівнанні з іншими частинами, творили центр та основу укр.-галицької армії. Стрільці це розуміли і знали, що за їх орієнтацією піде й решта армії.

Ходило про те, щоб думку про офіційний перехід до Червоної армії популяризувати, а поза цим вплинути й на командні верхи в даному напрямку. Ця праця була далеко інтенсивніша в частинах, що стояли в безпосередньому сусідстві з Червоною армією. Наша позиція, одначе, повинна була вирішити долю укр.-галицької армії.

Приїхав сотник Билинкевич, дуже діяльна людина, один з військових „спеців“ нового типу. Встиг він побувати в частині, що стояла проти Червоної армії, і на одній нараді командного складу довів до нашого відома, що між частиною 1-го корпусу укр.-галицької армії, яка стоїть на фронті

між Києвом і Вінницею, йде щось подібне до братання з більшовиками, що командний склад даної частини орієнтується на більшовиків, а між стрільцтвом шириться підпільна агітація за перехід до більшовиків. Між тим начальна команда укр.-галицької армії має намір відступати з денікінцями. Цьому треба було перешкодити та вплинути на начальну команду, щоб і вона змінила свою орієнтацію. Тут слід зазначити, як галицька інтелігенція слабо уявляла собі тоді союз із Робітниче-селянською Червоною Армією. Загально думали, що офіційним наказом начальної команди справа вирішиться остаточно і що в армії поза невеличкими змінами все й залишиться, як і було. Ідейного боку справи ніхто не підносив, ніхто не розумів тоді, що перехід до Червоної армії буде означати революцію не тільки в організації армії, але й революцію в політичному світогляді та цілій ідеології цієї узброєної дрібно-міщанської маси. Більшість, як сказано, уявляла собі перехід до Червоної армії як черговий союз з новим політичним союзником. А революція йшла, але не стихійна, масова, а революція роблена згори, де революційні командні верхи ведуть пропаганду серед мас стрільцтва й де хочуть все робити „по закону“ — наказом начальної команди. Та чи можна було очікувати іншої революції, революції, що вийшла б з гущі стрілецьких мас? Подібна думка була і серед верхів і серед низів укр.-галицької армії, це була одна селянська маса, з селянським світоглядом, де на командних посадах, за винятком військових спеців, стояла селянська інтелігенція. Інтернаціоналістів між цією масою було дуже мало, а стрілець і командир були тісно зв'язані спільною селянською ідеологією та дрібно-міщанським патріотизмом.

Чи міг галицький стрілець сам зробити революцію проти цих, що його вели й що ним командували? Тих, з чийого

наказу його гнали в обійми Петлюри й Денікіна—вже не було. Диктатор Петрушевич і його Національна Рада заздалегідь утікли. Піднятися проти начальної команди йому не дозволяла ще сильна стара військова дисципліна, а врешті й умовини, серед яких він опинився. Стрілецька маса гинула на тиф, на чужій для неї території, без будь-яких видів на майбутнє, подібна до корабля на широкому бурхливому океані. Скинути начальників означало-б для несвідомого стрільця опинитися без проводу в цілком незрозумілій для нього політичній ситуації й ворожих умовах. Єдиним виходом із ситуації могла бути революція з метою кинути зброю й дезертувати. Але куди могла дітися ціла маса людей, якій поворот додому був зачинений? Не забуваймо, що це була маса, вихована в завзятій національній боротьбі й дуже мало свідома в соціальних питаннях. У маси галицького селянства соціальний ворог—польський пан, був zarazом і національним ворогом. І національна революція 1918 року була його першим виступом в історії під прапором державної незалежності. Захоплена надією на близьке, як тоді здавалося, визволення з-під чужого ярма, дрібно-міщанська маса українського суспільства Галичини неначе не помічала соціальних різниць в своєму лоні. Правда, елементів невдоволених з політики диктатора й начальної команди було багато, але-ж ці елементи дуже різнилися що-до своїх політичних поглядів. Про яку-небудь організацію революційних елементів і мови ще не було. Перша в лоні галицької армії більшовицька організація твориться вже під впливом пропаганди з боку Радянської Червоної армії у Винниці тільки в грудні 1919 року. Була це т. зв. „Комуністична партія Прикарпаття“, в якій комуністичних елементів було небагато. Цю організацію й було створено спеціально для перевороту „згори“. Після організації Військового Револю-

ційного Комітету Червоно-Української Галицької Армії та після офіційного переходу Галицької Армії в ряди Червоної Армії, її роля скінчилася. Заснована в Києві „Комуністична партія Східної Галичини й Буковини“ була секцією КП(б)У та існувала до вересня 1920 р.

Але вертаймо до справи. Генерал Микитка¹⁾, що після усунення Тарнавського став начальним вождем Галицької армії, захворів на тиф, а начальна команда знову опинилась в руках ген. Тарнавського. Тарнавський був колись командиром бригади У. С. С., на нього з боку У. С. С. можна було вплинути так, що він у своїй орієнтації піде за У. С. С.—необхідно тільки було б мати в начальній команді „свою людину“—оттакі були в нас міркування. Всім уже стало ясно, що для галицької армії лишається тільки один шлях—перехід до більшовиків. Стрілецьтво, яке вже давно не бажало з більшовиками воювати, тепер покладало всю свою надію на „нового союзника“ і вірило, що цей новий союзник допоможе йому визволитися з-під панського ярма.

Як буде виглядати союз галицької армії з більшовиками, ніхто, мабуть, собі й не уявляв.

Денікінські частини тягнулися на південь; було відомо, що вся денікінська армія відступає під натиском Червоної армії по всій лінії. В Ялтушкові всякі місцеві цивільні начальники, що повитягали були золоті погони й робили в них щоденно увечері парад серед здивованого єврейського населення, яке дивувалося, звідки так несподівано вискочили ті старі „пристави“ й „надзирателі“—почали виявляти помітний неспокій, що зростав після кожного нового відділу

¹⁾ Микитка, запасний старшина австрійської армії, з професії народній учитель, що дослужився на війні ранги капітана, дальші ступні військової кар'єри аж до генерала і начального вождя У. Г. А. пройшов він із головоломною швидкістю вже в укр. галицькій армії. *Стр.*

денікінців, який проходив містечко. Галицькі тилові частини займали той самий район, що й досі, в містечках були всюди галицькі військові команди, тільки по селах порядкували денікінські відділи.

І дійсно, ні одна влада не вплинула так корисно на зміну селянської психології та не зробила стільки для пропаганди більшовизму, як денікінська. В одному селі вбили селяни за насильства денікінського прапорщика; денікінці спалили декілька хат в селі, а селяни, що їх добро спалено, повтікали з рушницями в ліс.

Між тим, захворів і мій брат у первих, що мав доглядати хворого рідного брата й ординарця, залишених у селі Б. Братів моїх годі було намовити перенестися до тільки що організованої в селі лікарні. Рідний брат, що переносив уже третій з черги тиф, казав: „Волію здохнути в дядька, як іти в те пекло“. І дійсно, лікарня була властиво трупарнею. В обширих кімнатах поміщицького палацу на гнилій соломі лежали без життя; дехто пробував в гарячці вставати й падав на своїх товаришів та так лежав, доки його не стягнули, в найбільшій частині випадків, уже мертвого. Так виглядала більшість лікарень того часу. Більш прикро вразило мене в згаданій лікарні те, що хворих ще стрільців, сухих як щепка, що й на ногах ще не могли втриматися, посиляли рубати дрова. Безсилі удари топора в тверде дерево не мали потрібного ефекту; худенькі руки з трудом підіймали й опускали тяжкий топір, що спадаючи тягнув за собою цілу слабу постать, яка гнулася як берізка під подувом вітру, а голова на тоненькій шийці кивалася безвільно в такт ударів. Сцена така виглядала дуже смішно; але як боляче було дивитися на це. Адміністрація виправдовувалася, що людей до праці не вистачало. Як мені згодом оповідали, то „виздоровілі“ після такої роботи звичайно

паново вертали на давнє місце, а декотрі вмирили. Завідуючий господарством лікарні, якийсь хорунжий з поповичів, перед самим приходом поляків розпродав цукор, муку й медикаменти, забрав гроші та втік до Кам'янця, що був уже в руках польської армії. Утік потім і лікар, а сестриць уже поляки забрали разом з виздоровілими.

Як я вже згадував, становище галицької армії було безясної перспективи; денікінці вже не відступали, а втікали; в Літинському повіті появилася банда Шепеля, в якій—казали було багато галичан. Ходили глухі чутки про новий уряд У. Н. Р. поза плечами Петлюри, в який входили й галичани. Катастрофа Денікіна нікого не вразила, але багато жаліло, що не вдалося хоч до весни пожити на його утриманні. Загальна думка між галицьким війском була така, що з Денікіним укладено умову тільки для того, щоби виграти час, здобути грошей та обмундирування, а весною знову змінити орієнтацію. Це називалося „політикою“—погляди, що мали відтак для галичан тяжкі наслідки. Безпринциповість в політиці й безхарактерність, як наслідок гнилого австрійського парламентаризму, в якому виховувалася галицька дрібно-міщанська маса, виявилася повним квітом в часі її політичного блукання на вигнанні та стала джерелом терпіння і приниження для тисяч нещасних вигнанців. Верхи робили політику, а дисциплінований стрілець ішов покірливо туди, куди казали, бо сам не бачив іншого виходу, бо вірив тільки в надію, що „нова орієнтація“ допоможе йому вернутись до рідного села.

В грудні мене несподівано покликано до команди Запілля, потім до начальної команди, де мене призначено на ад'юта начальника вождя укр.-галицької армії. Призначення мотивовано тим, що я, знаючи чужі мови, потрібний буду підчас переговорів з румунськими й французькими

військовими делегаціями, з якими могла мати справу начальна команда. Але нам було ясно, для чого кандидата висунено із У. С. С., а не з іншої частини. „В Начальній Команді У. С. С.-и хотіли мати свою людину“. Отож я мав служити тим посередником, що повинен був підсунути начальному вождеві нову орієнтацію.

Орієнтація галицьких „патріотів“ на новий уряд УНР.

До Жмеринки, куди начальна команда переїхала із Винниці, мені довелося їхати з двома „політиками“, що орієнтувалися на Шепеля та на новий уряд У. Н. Р., в якому мав бути між іншими й галицький радикал д-р Макух. „Всі“—як я довідався—покладали великі надії на Макуха, а чому в годі було довідатися. Мені було дивно: були-ж в урядах У. Н. Р. різні галицькі соціялісти—Лизанівський, Темницький, Безпалко й Вітик—і нічого не вийшло. Що кому могла допомогти комбінація з Макухом? Орієнтація У. С. С.-ів на більшовиків „політикам“ не подобалася, бо як великі „патріоти“ та „старі діячі“ вони визнавали тільки УНР. Їхали вони до нового уряду УНР, як делегати „Галицької Української Національної Ради“.

По дорозі зустрічали ми галицьких стрільців, що одинцем або гуртками, зі зброєю, або вже без неї, направлялися на захід. Були це дезертири з різних частин. В одному селі спостерігали ми цікаву картину—гурток стрільців, що їхав напроти нас на санях, коли побачили нас у військових одягах, позіскакували мерщій з саней і, залишаючи зброю дядькам, подалися навікача в село. На наше запитання: Що це значить?—дядьки, сміючися, відповіли: „Надоїло хлопцям чорт зна за що воювати та втікають додому“.

Я не втерпів і сказав моїм „патріотам“, що це наслідки

їх політики й зміни орієнтацій, на що дістав відповідь: „Побачимо, куди ви їх заведете“.

Мені стало ясно, що галицька армія розлітається, як старі військові черевики після парадного маршу. В звязку з переходом до Денікіна почалася, як інстинктивний відрух стрілецтва на цей обурюючий і соромний союз, масова дезерція в деяких частинах армії. Дезертували вже не рекрути, а й старі стрільці, що досі з героїзмом переносили весь тягар війни і всі удари судьби. Яке місце в пасиві Української Галицької армії займала дезерція, можна просто вирахувати: на Україну в липні 1919 р. прийшло коло 100.000 людей; в часі переходу Української Галицької Армії до Червоної Армії в січні 1920 р. загальна кількість стрільців виносила вже тільки 20.000. Коли рахувати, що на тиф померло кругло 20.000 людей, а в боях загинуло навіть дві—три тисячі, де поділася решта армії? Галицька армія за півроку скапала, як воскова свічка.

Ж м е р и н к а .

Начальної команди в Жмеринці вже не було, стояло ще два-три транспорти, що чекали відправки, але виїхати із Жмеринки було не легко. Денікінці поспішно відступали й транспорти їх один за одним відходили в напрямку до Одеси. В Галицькій команді на станції панувало якесь безголов'я; давалися телефоном різні накази, являлись всякі старшини; всі чогось сердилися, навіть кричали й погрожували, але денікінці ні одного галицького транспорту із станції не випустили. Мені прийшлося подождати в Жмеринці декільки днів.

На станції товпилися люди, як оселедці: денікінці, галичани і так собі якась публіка—все те обірване, в лахмітті, брудне, ноги в мішках, або босі, голови позавивані в баш-

лики та одіяла. Все; те покрите паразитами, худе, голодне, з очима, що блищали вогнем гарячки. Це були хворі, що вийшли з лазаретів, або що-йно направлялися туди й чекали на станції, доки де-небудь місце звільниться. В чекальнях повітря було таке, що голова починала боліти, коли тільки пройти через залю. На землі в залах і коридорах валялися купи лахміття, яке, рухаючись часом, давало знати, що під ним знаходиться жива істота. Та вже й не все рухалося. Жмеринська станція дуже живо нагадала мені лікарню в селі Б., де залишив я своїх братів. І тут так само мерці лежали на живих, а живі на мерцях. Ніхто ними не цікавився. Через залю т. зв. 3-ї класи не можливо було пройти через людські тіла, що лежали на землі, що; в залі 2-ї класи діялося те саме. І там на лавках та під лавками й під столами лежали хворі на тиф. На одній лавці щось заворушилося і слабкий голос почав мене кликати. Я підійшов. Це був ще молодий стрілець, що лежав уже три дні без допомоги, всі його благання, щоби його забрали, не найшли відгуку. Він попрохав чаю, а коли йому подали, випив одну—дві ложечки й почав жалітися, що лежить у власній нечистоті; і соромно йому було із-за цього й болюче, що серед натовпу людей прийдеться вмерти без допомоги. Вказуючи на другого стрільця, який лежав нерухомо на лавці в сусідстві, він казав, що того вже тут застав. Я побіг до команди станції й почав домагатися, щоби забрали умираючих із залів і коридорів до лазарету. Мені відповіли, що санітарів нема. Я почав погрожувати, що доведу все до відома начальної команди—наді мною сміялися. Врешті дали мені стрільця, що мав подивитися, скільки в станційних залах хворих. З ним відправився я потім до якогось лікаря, чи фельдшера. Цей оправдувався, що сил не стає всіх хворих збирати та що й місця в бараках немає,

врешті обіцяв, що пішле людей забрати хворих. Я повірив, На другий день, вступаючи в станційну залю, я знову почув на собі ті самі горючі очі й побачив знайоме бліде обличчя, але губи вже не ворушилися; трохи далі лежала друга постать у тій самій позиції, що я її вчора бачив. Я побіг знову до вартового станційної команди. Цей був дуже здивований моєю нетерплячкою й ліниво потелефонував кудись, щоб мене заспокоїти. Коли смерть стає явищем буденним, то в людини вироблюється якась байдужість до умираючих, що переходить в цинізм.

В чекальні 2-ї класи стовпилися денікінські офіцери зі всяким подорожнім приладдям; ходили галицькі стрільці з рушницями та біля одного із столів стояв гурток, в якому був і я (хворих та померлих удалося такі врешті забрати).

Несподівано зашуміло над скляною стелею й стіни станційного будинку затряслися від гарматного вистрілу. Всі схопилися з місць; особливо денікінці зірвалися, як ошпарені. Один з галицьких стрільців, переходячи біля нашого гуртка, шепнув непомітно: „Це наші гармати з Браїлова б'ють“. Ми не зрозуміли, в чому тут справа. Але звичні до всяких несподіванок та із становищем голого, який розбою не боїться, ми заховали повний спокій, коли над станцією пронісся другий гарматний вистріл і дах обсипало, ях горохом, шрапнельними уламками.

Денікінці заворушилися, почали бігати по залі, викликувати одні одних. Деякі кидалися до дверей. Інші, бачучи, що ми дальше стоїмо на місці, дивилися на нас з зачудуванням, а один звернувся просто до мене з запитанням: „Что это такое? Кто это стреляет?“ Я відповів, що, мабуть, чи не наступає хтось на Жмеринку.—„Да кто же это наступает?“—„Мабуть повстанці“—кажу я.—„Какие повстанцы? Это, кажется, с Браилова стреляют?“ Я його запевнюю, що

нічого не знаю, а він усе пристає.— „Так что же делать?“— питає він нервово. Моя відповідь: „Не знаю“—дійняла його до живого і він вже майже з плачем спитав: „А что же вы делаете?“— „Ми?“—відповідаю.— „Нічого“.

Нараз затаракотів скоростріл, задзвеніли побиті вікна—денікінці зірвалися до виходу, а їм назустріч галичани з накладеними на рушниці багнетами. Це мов грім вразило денікінців; вони нічого не розуміли. Галичани почали їх роззброювати; декотрі без всякого протесту дали здирати з себе револьвери й шаблі, за якими пішли й погони. Протести підносили тільки денікінські салдати, покликуючись на свою „добровольну честь“, на те, що вони галичанам „союзники“, що вмруть, а зброї не віддадуть. Та вмерти жоден з них не вмер, а на протязі двох-трьох хвилин всіх їх роззброєно. Між тим на станції запанувала нечувана метушня: денікінські потяги з алярмовими свистками наспіх виїздили із станції; з потягів, що стояли без паровозів, вибігали босі й роздягнені люди, чіплялися до від'їжджаючих вагонів, кричали, лаялися кріпкими руськими словечками—а скоростріл таракотів. Ціла ця сцена відбулася на очах глядачів галичан, що повибігали із заль та коридорів. Стрімголов утікали останні паровози денікінців, коли з напрямку Браїлова, з-за вагонів показалася лава наступаючих. Кого там не було. І звичайні дядьки з сіл, що йшли майже голіруч, і дядьки узброєні, і галичани в різних мундирах: кавалеристи в червоних австрійських шапках і піхотинці в синіх та ще й денікінці, але вже без погонів. Полонених вели за шивороти, вони оправдувалися, що їх насильно Денікін мобілізував. Ззаду їхали дядьки верхи із великими сувоями сукна наперед себе—очевидно, здобутими вже на станції. За хвилину все на станції перемішалось в якусь кашу. Нам сказали, що повстанці грабують галицькі транс-

порти та відбирають зброю від галицьких стрільців. Така позиція „нових союзників“ нам не сподобалась і ми, скільки нас було, кинулися до наших вагонів. Але тимчасом утікаючі денікінці опам'яталися та із свого боку сипнули на станцію із скорострілів. Ми, що бігли до наших вагонів, опинилися якраз в лінії обстрілу. Кулі свистали, бреніли над нами, а відбиті від паровозів перелітали з жалібним зойком щільно повз наші голови. Хто попав під вагони, хто приліг під муром якогось будинку, а решта з нас кинулася в найближчий вагон, куди забіг і якийсь денікінський червоний хрест: істеричні жінки, що верещали без пам'яті, й перелякані на смерть фельдшери та санітари.

Виявилось, що дядьки дійсно, коли впали на станцію, тягнули все, що попало під руки і, користуючись тим, що в наших вагонах залишилися тільки хворі та ординарці, почали забирати рушниці й револьвери. Це була частина шепелівської армії.

Коли згодом на станції йшло устанавлення влади шепелівської УНР, розліплювання наказів нової влади та інше, поміж потягами, яких денікінці не встигли вивезти, йшов грабунок. Дядьки тягнули сукно, цукор, медикаменти, виривали те все взаємно в себе, билися й стріляли. Не відставали й чури (денщики) галицьких старшин та підстаршин, що й собі таскали всяку всячину до вагонів. Стрільщина на станції продовжувалась цілу ніч.

Настав ранок і золоте проміння сонця освітило накази нової влади на стінах Жмеринської станції—але з армії, що взяла Жмеринку, та з влади У.Н.Р. і сліду не стало. Дядьки, набравши трофеїв, подалися ще ніччю до рідних сіл. Раді не раді, мусіли галичани знову брати команду станції в свої руки. А що-ж далше буде?—А тепер будемо чекати на більшовиків—була цілком логічна відповідь стрільців.

Для з'ясування справи необхідно додати, що виступ галичан у Жмеринці дійсно влаштовано в порозумінні з Шепелем. Ніхто не міг підозрівати станційного коменданта Жмеринки Шипайла в більшовицькій орієнтації (цей панок потім утік перед відповідальністю за спекуляції військовим майном), але поміж його стрільцями було багато переконаних, що Шепель іде з більшовиками. Взагалі, в ситуації на Україні мало хто з галичан добре розумівся. Те саме можна сказати й про більшість навіть вищого командного складу.

„Тепла компанія“.

Після втечі денікінців наші транспорти могли вже без перешкоди простувати за начальною командою. Мені прийшлося їхати з транспортом т. з. „Розвідчого польового відділу“ (Р.П.В.). Начальником цієї „контррозвідки“ галицької армії був поручик Ковальський, людина морально брудна, але й його компанія була теж „нічого собі“. Хоч я їхав у купе старшин, але чув розмови співробітників Р.П.В. Чого там не можна було почути! Оповідали цинічно про грабунки й труси з метою наживи в Кам'янці Подільському серед польського населення; оповідали про розстріли поляків і більшовиків, були й такі балачки, що в мене лице паленіло од сорому. А склад цієї компанії? Колишні австрійські жандарі й т. зв. „шпіцлі“ (шпиги), сутенери, проститутки й інше болото. Були там елементи, що служили в різних подібних установах у всіх, союзних і ворожих тодішній галицькій армії, влад, а були, мабуть, і такі, що служили всім рівночасно. Ці люди перед собою нічого не таїли й оповідали про все з одвертим цинізмом. Вся компанія була добре оплачувана та працювала—як то кажуть—„із любови к искусству“, то-ж їй було все одно кому служити й кого посилати на той світ.

Начальна команда української галицької армії.

Виїхавши зі Жмеринки після виступу галичан, наші транспорти, хоч прямували за начальною командою (що стягнулася за денікінською армією у вагонах із Вапнярки до Крижополя), але приходили з ворожого району і тому денікінці, що повтікали з Жмеринки, вітали нас досить ворожими поглядами. А цивільна маса: всякі втікачі, поміщики, чиновники та інша збиранина—ті просто кидалися до вагонів і кричали: „Изменники, погодите, мы с вами посчитаемся“. Ніхто на таке вітання не реагував, бо на поклик першого-ліпшого з цього натовпу нас могли-б розірвати на шматки.

Почувалося, що „союз“ вже увірвався, що начальна команда тягнеться вже тільки по інерції за Денікіним, але ні він їй, ні вона йому вже не потрібна.

В Крижополі застав я потяг начальної команди під охороною денікінських броневи́ків. Маса галичан: стрільців, старшин звичайних і штабових. Вже в команді запілля в Барі вразила мене дуже німецька мова, там вертілася велика кількість поручників і сотників німців, що після розпаду Австрії прийшли шукати хліба й кар'єри в галицькій армії.

В начальній команді це було ще більш помітно; в коридорах вагонів, в купе, біля вагонів, всюду чути було німецьку мову. Мені здавалося, що я не туди потрапив, що доля закинула мене в штаб якоїсь австрійської частини, яка залишилася цілою після 1918 р. Звідусіль чуеш тільки: „Herr Major!“, „Herr Ober-leutenant!“ або гострий тон: „Ivan, bring' mir mein Tee!“ й відповідь українського Івана: „Zu Befehl, Herr Major!“ Так мені запахло старою Австрією й тими австрійськими офіцерами, що то в 1914 році наших стрільців величали: „Feiglinge!“, „Bande!“, то-що, а сами втікали від бойової лінії на цілі милі.

В обширому купе з м'якою меблею, де біля стола розмовляло декільки штабових старшин, я показав свої документи й мене попрохали почекати на генерала Тарнавського, що мав швидко з'явитися. На мене чекали вже в Жмеринці і дивувалися, чому не з'являюся. Поміж новинами почув я, що кавалерія одного з галицьких корпусів перейшла на бік Червоної армії й що військовий ревком, зорганізований в Винниці серед галицьких частин, вмовляється з Червоною армією. Я побачив, що праця, яка йде в частинах бригади У.С.С., провадиться широко і в інших частинах, і що перший рішучий крок уже зроблено.

Генерал Тарнавський був колись командиром У.С.С-ів над Стрипою й лишив після себе непогану пам'ять. Він увійшов, розмовляючи з кимсь, і я мусів почекати хвилину. Генерал не різнився нічим від інших генералів; високий, здоровий дядько літ 60-ти, бритий, з невеличкими вусами. В поведінці простий і, можна сказати, навіть щирий. Балакає трохи крізь ніс. З цілої постати було видно, що це тільки військова людина, чужа всякій „політиці“. Коли я підступив до нього і заявив, хто я, він відразу по-приятельськи почав розпитувати, як живеться У.С.С-ам, як мені їхалось і що по дорозі чувати—я оповідав, що вважав за потрібне, не поминаючи й подій, яких свідком був я. Я побачив, що всі старшини ставилися до нього дуже просто; він жартував, голосно сміявся і знайомив мене з усіма.

Зовсім інше вражіння робив начальник штабу начальної команди генерал Ціріц. Це знімчений словак, що розмовляв тільки по-німецьки, сухий, скривлений, з піднесеними плечами, вічно з люлькою в зубах—тип театрального Мефістофеля. Цілій його постаті дуже відповідали безнастанно рухливі, сірі, неначе перелякані очі. Навіть хід був у нього якийсь непевний. Одягнутий він був ще в австрій-

ський мундир, але з нашивками галицької армії. Всі балакали з ним по-німецьки, і коли я підступив до нього, щоб представити себе й заговорив по-українськи, він вип'ячив на мене свої сталевого кольору очі, неначе хотів мене проколоти. Далі зиркнув на мій рукав, де вище ліктя виділялася синя нашивка в формі перевернутої літери Т з поміткою У.С.С., і я почув, що це йому дуже не сподобалось.

Це був злий дух галицької армії. З його голови виходили всякі нові ідеї й орієнтації. Нічим не звязаний ідейно з армією, ба навіть ворожий тим тисячам вигнанців, яких долею керував, він прийшов до галицької армії, щоб робити кар'єру, і вкroppлював у командний склад армії нові елементи—офіцериків старої австрійської армії, одиниці сумнівної вартости, які вербувалися в Віденських нічних кав'ярнях. Завдяки йому штаб начальної команди робив вражіння німецького штабу й вищі командні посади були обсажені німцями. Він, у протилежність до старого, простого Тарнавського, всюди вносив із своєю особою якийсь кам'яний холод. Коли він входив, то все замовкало, старшини хильцем покидали кімнату і він лишався сам. Тарнавського він не любив, У.С.С-ів здавна хотів розформувати,—не диво, що поява в штабі нової особи з відзнаками У.С.С. не могла припасти йому до вподоби. За те користувався він великим впливом на ген. Микитку. Тупий Микитка вважав Ціріца за бога. Обидва вони зійшлися духом, обидва зразкові касарняні типи, кар'єристи, завзяті контрреволюціонери та прихильники Денікіна.

Ген. Микитка—як я вже згадував—захворував на тиф у Вінниці й команду над армією віддано було Тарнавському тільки тимчасово. Прихильники орієнтації на більшовиків хотіли використати Тарнавського для переходу до Червоної Армії, уживаючи впливу У.С.С-ів (причина, чому я опинився

в нач. команді). Та Микитка цілком несподівано переніс тиф (ми всі покладали великі надії, що він його не перенесе) і його тим самим транспортом, яким я їхав, привезли до Крижополя. Ціріц відвідував його регулярно. Ходили чутки, що він не може дочекатися виздоровлення Микитки, щоб цей перейняв уже нарешті з непевних рук генерала Тарнавського начальну команду.

В начальній команді відразу почувалися дві політичні течії. Більшість старшин українців була за Тарнавським; для цих, що хиталися в своїй орієнтації, досить було б цього, що, мовляв, ген. Тарнавський станув на становищі У.С.С-ів і ціла армія перейшла б до більшовиків. Менша частина старшин, всі німці й генерал Микитка були за Ціріца, що орієнтувався на Денікіна й Антанту. Крім цих були ще „дипломати“, що провадили „політику“ на свою руч. На першому місці треба згадати тут отамана (майор) Лисняка, що зіграв головну роль в справі переходу української галицької армії до Денікіна. Л-к вічно провадив якісь торги, приймав делегації від різних „повстанців“, вислав усякі делегації, їздив сам кудись, одним словом: „проводив політику“. Це все не заваджало йому зноситися з Вінницьким Ревкомом, що назвався „Ревкомом Червоної Української Галицької Армії“.

Другим „політиком“ був другий отаман—адвокат із відомої попівської „аристократії“ в Галичині Шухевич. Цей вів від імени Вінницького Ревкому ЧУГА пропаганду за орієнтацію на більшовиків, приїздив часто до начальної команди, вів наради з отаманом Л. і, треба віддати справедливість, своїм отаманським авторитетом вплинув не мало на зміну орієнтації командного складу. Він належав до тих отаманів, що сподівалися зробити кар'єру в Червоній армії, об'явив себе навіть „комуністом“ та дозволяв до себе гово-

рити не „пане отамане“, а „товаришу отамане“. У Вінницькому Ревкомі в його діяльності взагалі грав цей отаман визначну ролю. Кар'єра обох отаманів закінчилась тим, що вони тільки втечею разом з білопольською армією вратувалися перед відповідальністю за свою контрреволюційну діяльність.

Визначну ролю в начальній команді грав ще один отаман, німець Зауер, людина дуже сумнівної вартости. Побіч Ціріца, свого приятеля, він був душею орієнтації на Антанту. На мене він зробив вражіння платного агента Антанти. Він теж мав діло з усякими делегаціями, як отаман Лисняк.

Що-до інших старшин, то була це, як кажуть—„своя компанія“, типові паразити штабових установ, з усіма манерами австрійського офіцерства. Той самий тон, те саме грубе відношення до стрільців і та сама порожнеча в голові. Це побіч німців був цвіт „аристократії“, на яку могла спромогтися дрібно-міщанська галицька маса.

Інтенданти й харчовики нач. команди крали де могли. Це можна було почути майже публічно; злодіїв називали поіменно, але ніхто не міг їм нічого зробити. Ці отамани й сотники тримали всіх у руках. Як головного злодія називала інтенданта—німця, отамана, якого прізвище мені з пам'яті вилетіло. Про його злодійства стільки балакали, що мені довелося згодом, коли українська галицька армія стала частиною Червоної армії і я займав у одній із бригад відповідальну посаду, запротестувати проти його призначення на начальника постачання бригади. Пригадую собі, як всі штабові старшини були дуже здивовані, як я можу щось мати проти „einen so tüchtigen Mann“, а я тільки не хотів мати кваліфікованих злодіїв у бригаді. Злодії ці ходили безкарно тільки тому, що всі, хто мав справу із військовим

майном, крали як ворони. Злодійство в усіх частинах української галицької армії набирало велетенських розмірів. Ще в часи вступу галицької армії на територію України в померлих на тиф інтендантських і харчових старшин знаходили сотні тисяч призьбраних царських рублів. Випадків таких було чимало; були вони і в У. С. С-ів. Звідкіля брали старшини такі великі суми, коли з місячної платні, що ще 1919 р. пересічно не перевищувала 300 карбованців (ще й „лопатками“), старшина не міг багато наскладати? Такі великі суми в інтендантів і харчових старшин набиралися з розпроданого військового майна, решти колишніх запасів, вивезених з Галичини, із торгівлі цукром та мукою ¹⁾, з невиплаченої платні хворим на тиф стрільцям та інших „ощадностей“. Коли мене призначено на працю до бригади У. С. С., перетвореної із II корпусу української галицької армії, після переходу до Червоної армії, я мусів віддати під суд Ревтрибуналу вісьмох харчових старшин. А, врешті, може це тільки мені справа видавалась такою чорною; оптимісти повідають, що злодійство в інтендатурах усіх армій—справа дуже буденна і смішно було-б, коли-б в одній галицькій армії були виїмкові умови.

Перші дні в начальній команді спав я в канцелярії штабу разом з ад'ютантом штабу, молодим німцем, людиною симпатичною й працьовитою, що все сиділа над мапами, намічувала маршрут частин галицьких корпусів та давала телефоном інструкції й накази. Першого чи другого дня по приїзді я поцікавився розташуванням частин і наміченим

¹⁾ Загально відомим було, що напр. отаман Підляшеський переправляв до Румунії цілі вагони цукру, один із харчових старшин—Сковронський публічно хвалявся перед одним із наших письменників, що живе сьогодні на Рад. Україні, що заробив три мільйони. Було це тоді, коли гола й боса укр. галицька армія була в найтяжчих умовах - в-осени 1919 р.

маршрутом. Цікаво було довідатися про плани начальної команди на майбутнє. Я й спитав цього штабовця несподівано: „Які-ж у нас плани надалі?“—„Ми відступаємо за денікінською армією на південь“,— відповів він. -- „Добре, — сказав я,—але-ж Денікін утікає і, мабуть, не має великої охоти забирати й нас із собою на кораблі; йому ледве чи вдасться свої власні транспорти вивезти“.— „Коли Денікін утіче з України, ми будемо далі стягатися в кут поміж морем і Дніпром; там багаті німецькі колонії, там будемо зимувати, а весна покаже, що далі почати“. Я розчарувався. Досі я гадав, що штаб начальної команди як слід обмізкував усі можливості, що дійсно є якісь плани, а тут бачу—нічого! „Але-ж більшовики будуть далі наступати; що-ж тоді зробіть?“ — докинув я. Він тоді заговорив про те, що більшовики ніколи ще так далеко не заходили, що весною можна сподіватися селянського повстання проти більшовиків, та розмалював такі перспективи, які можна було почути від кожного, тільки не від штабовця. Дальша доля армії мала залежати від того, „чия візьме“.

Що якогось певного плану ще до різдва 1919 року не було, пересвідчився я ще й з розмови з ген. Тарнавським. Зайшла раз мова про позицію українських „боротьбистів“ (лів. соц.-рев.), про отамана Волоха, що перейшов до більшовиків, про частину одного галицького корпусу, що стояв на фронті проти більшовиків і в якому проводилась сильна пропаганда за перехід до більшовиків, а врешті зійшла мова й на те, яка позиція У. С. С-ів. Хтось із старшин замітив, що У. С. С-и всі „більшовики“. На те ген. Тарнавський відповів цілком просто: „Що-ж, підемо туди, куди піде більшість армії“—і звертаючись до мене, додав: „Мені все одно: у мене, як і в кожного з нас, нічого нема я можу бути і „боротьбистом“, і „більшовиком“.

Ми знали, що ген. Тарнавський піде за армією, але знали й те, що Ціріц із компанією не так думає. Щодня ходив він до Микитки й намовляв його перебирати негайно командування, бо боявся небажаної зміни в орієнтації з боку Тарнавського, коли побачив, що до Тарнавського почало з'являтися багато старшин з різних частин галицьких корпусів.

Вінницький Ревком Ч. У. Г. А. видав наказа до всіх частин залишитися на місцях, а начальна команда повторила свого наказа, щоб усі частини стягалися в напрямку до Одеси. Між тим стало загально відомо, що й новий уряд У. Н. Р. призначив головно-командуючого всіма частинами У. Н. Р. та хоче порозумітися з нач. командою української галицької армії.

На саме різдво, коли весь штаб пішов святкувати до одного з аристократичних поповичів, ген. Тарнавський залишився в купе¹⁾. По вечері генерал подав мені заклеєну бинду безпосереднього телеграфу. Я розірвав і почав читати інформації: про новий уряд У. Н. Р., про те, що головно-командуючим східно- і західно-українськими арміями призначено ген. Павленка та ще деякі відомості. Дальше прочитали ми наказ ген. Павленка українській галицькій армії, на що ген. Тарнавський, сміючися, замітив, що тепер вже не знає, чи він є начальним вождем галицької армії, чи ген. Павленко. Читали ми й інструкції денікінського штабу з Одеси для начальної команди, де говорилося про те, щоб нам умовлятися з новим урядом У. Н. Р. Денікінці, після невдалих спроб ще підчас укладання Денікіним союзу з галицькою армією пробували нав'язати контакт з новим уря-

¹⁾ Тарнавський звичайно старався не бувати там, де бував Ціріц і Микитка.

Стр.

дом української буржуазної контрреволюції через начальну команду галицької армії, в надії врятувати ще ситуацію. Коли ген. Тарнавський посвятив мене в усе те, то спитав, як думають У. С. С-и. Я тоді заявив йому, що всі ми стоїмо за перехід до Червоної Армії, а він відповів, що його завжди цікавила думка У. С. С-ів у цій справі й що за думкою їх підуть усі. „Тим більше,—додав він,—що ми не можемо кидати території, де десятки тисяч стрільців лежать хворі, і засуджувати їх на загибель“. „Ми мусимо рятувати армію“ — такий був основний погляд ген. Тарнавського. В політичних питаннях ген. Тарнавський розбирався дуже слабо і зовсім не розумів значіння переходу галицької армії під Червоний прапор соціальної революції. Він уважав цей крок за чергову зміну орієнтації й у даному випадку, як і в укладенні союзу з Денікіним, його обходило тільки одне: врятувати армію. Хоч мотиви нашої орієнтації не були ті самі, для мене було ясно, що справа переходу до Червоної армії була-б вирішена, якби начальне командування залишилося й надалі в руках ген. Тарнавського.

Та моя місія мусіла закінчитись цією першою й останньою інтимною розмовою з начальним вождем української галицької армії. Події розвивалися надто швидко. Чуючи небезпеку, кліка, що орієнтувалася на Антанту, мерщій витягла з ліжка ген. Микитку й усунула Тарнавського. Правда, йшла й інша праця, що робила мою місію зайвою: в частинах начальної команди організувався Ревком.

Генерал Микитка.

Коли з'явився в штабі начальної команди ген. Микитка і, переходячи через коридор потягу, заглядав до кожного переділу, так і запахло австрійською касарнею. Його кругле, поморщене обличчя з відстаючими вухами робило неприємне

вразіння. Балакав він тільки по-німецьки. В штабі відразу перемінилося; холод, який розповсюджував ген. Ціріц, подвоївся і заморозив начальну команду.

Генерал Микитка скликав зібрання командного складу штабу начальної команди. Говорив багато, згадував про крадіж народнього майна, про присвоєння старшинами державних коней, погрожував, що буде суворо карати й ставити „під стінку“ винуватців. Там я довідався, що вся галицька армія нараховує 20.000 людей і що половина з них нестроеві, що нема зброї, нема амуніції, то-що. Промова ген. Микитки була якась безграмотна, і робила вражіння промови єфрейтора до рекрутів.

Я вже згадував, що серед галицького дрібно-міщанства за „доброго політика“ вважали завше того, хто вмів добре крутити, хто продавався відразу двом або трьом—словом: чиею прикметою була т. зв. „гнучка мораль“. Ця політика крутійства, що її культивували галицькі політики всіх майже партій, політика властива самій природі дрібної буржуазії та її сестрички, дрібно-буржуазної інтелігенції—виявилася незвичайно рельєфно в ту хвилину, коли проводирі тисяч галицьких вигнанців, що опинилися поза межами рідного краю, кидалися у всі напрямки, не вміючи знайти ні певного шляху, ні твердої політичної платформи. Одним словом—заблудилися поміж орієнтаціями.

Перебравши в свої руки командування, ген. Микитка, за порадою доморослих „політиків“, зважується на такий „дипломатичний“ крок: посилає рівночасно дві делегації—одну до більшовиків, до XII Радянської армії з пропозицією почати переговори що-до переходу цілої української галицької армії на бік Червоної армії, а другу—до румунів з проханням дозволити галицькій армії перейти на територію Румунії. Як потім виявилось, хитрий Микитка, а властиво його

дорадники—Ціріц і компанія—бажали переговорами з Червоною армією тільки виграти час, щоб тимчасом добитись торгу з румунами й перевести армію через Дністер. Відповідно до цього й склад делегації до Румунії було старанно підібрано: головою був згаданий вже „політик“ — агент антанти отаман Зауер і пара сотників. Це мала бути, на думку Ціріца й компанії, ставка на виграш.

Делегація до більшовиків виглядала зовсім убого: на чолі її, правда, був теж отаман, але не політик, а артилерист Шопарович, а товаришами його: один з харчових старшин, в якого відкрили чомусь „дипломатичні здібності“, та моя особа, якої позиція в штабі начальної команди, після усунення ген. Тарнавського, стала незавидна. Завдяки отаманові Лиснякові рішили мене відправити з делегацією до більшовиків.

Одночасно з делегацією начальної команди до Вінниці, де вже стояв штаб одної з Радянських дивізій, одправлено й другу делегацію до Ревкому ЧУГА в справі організації Ревкому при нач. команді та санітарну делегацію.

Але одному дипломатичному ходові ген. Микитки не пощастило: румуни відмовилися перепускати не тільки армію, але й самих навіть генералів, а ревком, що zorganizувався тимчасом при начальній команді, зважився врешті на рішучий крок і зробив переворот. Начальна команда перемінилася в польовий штаб „Червоної Української Галицької Армії“ (ЧУГА), а командування Червоною Українською Галицькою Армією перейшло від генерала до рук представників робітничо-селянської Червоної армії.

Та революція в галицькій армії що-йно починалася. В дотеперішніх подіях, за малими винятками, стрілецька маса участі не брала. Це була чисто „старшинська революція“. Ревкоми zorganizовано було із старшин, в переважній ча-

стині з вищого командного складу — отаманів, з яких у Вінницькому Ревкомі Чуга сиділо аж двох: один попович (Шукевич), другий син дяка (Гірняк). Обидва вважали себе за „комуністів“ і обидва робили тільки „політику“. Щасливіший був склад Ревкому при начальній команді. Я не присвячую ні його історії, ні ролі в перевороті відповідного місця в моїх спогадах, бо 1) його діяльність вимагала окремого розбору, а 2) написати про нього можуть більше й схарактеризувати краще ті товариші, що брали в ньому активну участь і що всі живуть сьогодні на території Радянського Союзу.

В своїй статті я зібрав тільки клаптики особистих споминів з того періоду, на який досі в статтях про історію галицької армії звертали мало уваги.

В цьому скупому матеріалі, що дають мої особисті спомини, читач не знайде ні статистичних даних, ні героїчних картин та цікавих епізодів, якими звичайно багаті всякі воєнні мемуари—моїм наміром було: в кількох рисах відтворити собі в пам'яті те становище, в якому опинилася сотисячна маса галицьких вигнанців, коли кидана розбурханими хвилями могутніх суспільних сил, станула на роздоріжжі, без певної політичної орієнтації та ідейного проводу. Відірвана від своєї природньої бази, від території, за яку воювала, загибаючи фізично й морально, дрібно-міщанська маса українського галицького стрілецтва стала іграшкою випадкових комбінацій політичних умов, коли історичні події ставили перед нею дві неминучі альтернативи: або переродитися в огні революційної боротьби, або згинути без сліду.

Під напором стихійних сил громадянської війни на Україні починається врешті в масі галицьких вигнанців революція „згори“, що мала надати цій дрібно-міщанській масі нову фізіономію, дати їй нові вселюдські ідеали та увілляти в її безкровне тіло нову живу струю життя. Тоді після

першого періоду—блуканини серед орієнтацій мав початися другий період історії української галицької армії на вигнанні—революційна боротьба під Червоним Прапором соціального визволення. Та невблаганність законів історичної логіки подій дала відповідну розв'язку цілій трагедії. Свої особисті спогади про цей другий період історії Української Галицької Армії, що відноситься до реорганізації галицької бригади У.С.С., та її виступ на фронт у лавах Червоної Армії при нагоді постараюся теж подати до відома нашого робітничо-селянського читача.

М. ІРЧАН

(Вінніпег)

ЧЕРВОНА ПОВСТАНЧА ДВАНАЦЯТКА.

Осінь 1922 року була першою в історії цілої Західної України, що відзначилася збройними повстаннями проти польської шляхти. Коли перед тим були збройні виступи, так це хіба виступ цілої армії, а не повстання в різних місцях, до того з чисто класовим підкладом.

Найбільш характерною повстанчою ватагою була т. зв. „дванацятка“, якою керували три комуністи: Степан Мельничук, Іван Цепко й Петро Шеремета. Хоч кінець цієї ватаги був трагічний, все-ж таки він мав чималий вплив на українські робітниче-селянські маси так на Зах. Україні, як і поза її кордонами, де живуть українські робітники й селяни, звичайно, виключаючи Радянську Україну. Фактом є, що особливо поза межами Зах. України (напр. в Америці) трагедія „дванацятки“ була одним з тих товчків, що освідомив чимало робітників і селян і згуртував їх у лавах свідомого робітництва.

Коротка історія дванацятки.

Коли зважити, що учасники „дванацятки“, а особливо її провідники, були комуністами, то необхідно заздалегідь взяти під розвагу ті виїмкові умовини, які були (і до сьогодні є) на поневолених землях Зах. України. Комуністи

не є прихильниками індивідуального терору, але коли попадають вони в такі умовини, де це потрібне й має своє значіння для ширших працюючих мас, тоді, без сумніву, вони не здержуються перед індивідуальними політичними вбивствами.

Ми не будемо входити в це, чи перехід повстанчої „дванацятки“ з Радянської України в Галичину був розважним ділом. Ми більше схильні сказати, що це було безумство, мало обраховане, без належної підготовки, що коштувало життя трьох найкращих галицьких комуністів. Але сталося. Нашим обов'язком занотувати цей факт, який без сумніву вартий більшої уваги, бо був одним з перших розпачливих революційних поривів у Східній Галичині.

Польсько-панська владалітом 1922 року проти волі населення Східної Галичини була розписала вибори до Варшавського сойму, щоб цим самим заманіфестувати перед буржуазним світом, що Галичина, хоч і не признана ще дефінітивно Польщі, бере участь в польському державно-політичному життю, значить, цим самим східно-галицьке населення добровільно скоряється законам Речи Посполитої Польської.

Проти цього наміру польських панів вороже виступили всі українські політичні угруповання, виключаючи зрадників-угодовців. А по цілій країні, особливо в східних повітах, почали горіти панські економії, появились таємничі, узброєні ватаги, вбивали кандидатів на послів до майбутнього польського сойму. Польська преса закричала, що всі ті ватаги приходять з Радянської України, і в цій справі польський уряд передав був радянському українському представникові у Варшаві ноту, в якій вказував ніби-то на існування „Галицького Революційного Комітету“, який висилає ватаги з України до Галичини.

Дня 22 жовтня 1922 року повстанча ватага на чолі

з С. Мельничуком, П. Шереметою і І. Цепком перейшла Збруч під Кудринцями й кинулась у глибину країни. За декілька днів ватага появилася в с. Мишкові, Заліщицького повіту, де жив кандидат на посла до польського сойму, вчитель поляк—Березовський. Пізньою ніччю його витягнули з хати й повезли з собою. За селом з невідомих причин Березовського застрелили, полишаючи трупа з доволі значною сумою грошей, золотим годинником і іншими речами.

По кількох днях скитального життя по лісах, недоїдаючи й недосипляючи, між деякими учасниками ватаги з'явилася зневіра. Постійно переслідувана переважаючим польським військом, ватага по короткій нараді поділилась на дві частини. Одна, з Шереметою і Цепком, рішила повертати назад на Україну, а друга, з Мельничуком, добровільно залишалась далі в Галичині, з метою переправитись через Дністер на галицьке Покуття і там продовжати боротьбу проти шляхетської влади.

Шеремета і Цепко зі своїми товаришами по дорозі на Україну попав у руки польського жандарма в селі Голіградах і при спробі вбити жандарма Єнджиховського вбив свого товариша Цепка, а сам упав з пробитою жандармським штиком рукою та з розбитою сокирою головою. (Вдарив польський колоніст, в хаті якого відбувався допит полонених повстанців). Шеремету і кількох його товаришів відставлено до чортківської тюрми.

Мельничук зі своїми товаришами попав у засідку війська і по короткій боротьбі був полонений, збитий до непритомности, після чого відставили його закованого до заліщицької тюрми, опісля до чортківської.

З початком листопада 1922 року почався суд над полоненими. Судили слідуючих членів дванацятки:

- 1) Мельничук Степан,
- 2) Шеремета Петро,
- 3) Папасюк

Ярослав, 4) Гуцуляк (Луцак) Іван, 5) Беник Михайло, 6) Загородний Федір, 7) Паньків Андрій і 8) Сергій Михайло.

Решта членів „дванацятки“:

9) Іван Цепко—вбитий нещасливо Шереметою, 10) Сто-
ченюк—вбитий підчас боротьби з засідкою, в якій зловлено
Мельничука, 11) Парибус встиг вирватись з цієї засідки і
12) Пилипів—втік з хати, коли в Голіградах на Шеремету
накинувся жандарм і колоніст.

Розуміється, польська преса вдарила на тривогу. Появи-
лись вперті домагання, щоб червоних повстанців поставити
перед наглий суд, а не звичайний. Для прикладу хай по-
служить тільки одна телеграма з Чорткова, де судили по-
встанців, до Львова.

„Gazeta Poranna“ з 5 листопада 1922 р. на першій сто-
роні принесла фотографію Мельничука з таким підписом:

„Stefan Melniczuk, abiturient gimnazjalny, herszt bandy
bolszewicko-ukraińskiej, złapany przez policję pod Zaleszczy-
kami“...

На тій-же стороні, великими буквами, видніється запит
до президента суду Червінського:

Dlaczego sąd czortkowski dotychczas nie ukarał bandytów?

Apel do p. Prezydenta Czerwinskiego.

Czortków, 4. listopada.

(d) Tutejsze społeczeństwo interesuje się bardzo żywo
wypadkami na kresach, a ostatnio z uczuciem wielkiej ulgi
powitało energiczne starania policji o pszyaresztowanie właści-
wych członków, operującej w okolicy bandy.

Jak wiadomo z poprzednich depeš, policja przy użyciu
całego aparatu po ciężkich walkach i wysiłkach poszczególnych
funkcjonariuszy pszyaresztowała głównych członków bandy

bolszewicko-ukraińskiej i zebrała cały potrzebny materiał dowodowy, *aby tych, którzy postanowili wywołać w Małopolsce Wschodniej zamieszky i tych, którzy mordując i paląc weszli do naszego kraju oddać pod sąd doraźny.*

Rozeszła się tu w Czortkowie pogłoska, jako by sąd wymagał jakichś jeszcze specjalnych dowodów ich winy, a opinja publiczna ostro krytykuje to ociąganie się, żądając stanowczo przykładowego ukarania rabusiów i morderców.

(Всі підчеркнення такі, як в оригіналі. Подаю вірний відпис).

Після цієї телеграми редакція газети додає від себе:

„Depesza powyższa, którą otrzymaliśmy wczoraj z Czortkowa, daje podstawę do przypuszczeń, że sprawa ukarania winnych nie idzie normalnym torem. Apelujemy zatem do pana prezydenta Czerwińskiego. by sprawę powyższą, za którą sledzimy z wielką uwagą, natychmiast zbadał i nie zaniedbał niczego, co uczynić ma władza sądowa dla uspokojenia wschodnich naszych kresów“.

(Всі підкреслення, як в оригіналі).

Дійсно, всіх полонених повстанців поставлено перед надзвичайний (наглий) суд.

Обвинувачені не крилися зі своїми намірами. Ось уривок з судового акту:

„Іван Цепко, разом з Томкевичем і Наваловським у Кам'янці на Поділлі зорганізували боєвий відділ з Галичан, узброїли його по-військовому, дали йому кріси, револьвери, скоростріл, динаміт та екразит і, очевидно, відповідну кількість амуніції з тим, що цей відділ мав переправитися до Східної Галичини, викликати тут повстання проти польської влади, ушкоджувати середники комунікаційні й військові об'єкти, а передовсім перешкодити у відбуттю виборів до варшавського сойму. Цей відділ дня 22 жовтня перейшов Збруч під Кудринцями“.

І польський наглий суд засудив Мельничука і Шеремету на кару смерти, а інших повстанців на 5—6 літ тяжкої тюрми.

Мельничук і Шеремета з посмішкою приймали присуд. Ще годину перед смертю сказали подати собі обід, пообідали, написали листи до батьків і товаришів, попрохали в адвокатів української газети зі Львова, розпитували про політичну ситуацію, про товаришів. Сповідь, яку запропонував їм чортківський піп Гунчак, обидва присуджені відкинули.

Того-ж дня, 11 листопада 1922, по полудні, на подвір'ї чортківської тюрми, розстріляно т.т. Мельничука і Шеремету. Мельничук до останнього віддиху співав „Інтернаціонал“, а Шеремета вмер з окликом: „Хай живе революція! Хай живе народ! Хай живе Україна! Стріляй!“

Короткі життєписи.

Іван Цепко.

Іван Цепко уродився 1897 року в селі Коршилівці, повіт Скалат. До гімназії ходив у Тернополі, де й здав матуру 1916 року. В австрійській армії не служив. Мобілізований підчас української влади в Галичині 1918 р., був телефоністом при Окружній Військовій Команді в Тернополі, потім в III-тньому Галицькому корпусі. Людина незвичайно широко освічена. До лютого 1920 р. соціал-демократ, потім діяльний член комуністичної партії. Соціальна Революція на Україні висунула його понад широкі стрілецькі маси. В квітні 1920 р. він делегат від II-ої червоної бригади на галицьку партійну конференцію в Києві, а у вересні 1920 їздив до Ленінграду, куди привіз від галицьких селян (части Галичини була тоді радянською) вагон збіжжя для голодуючих робітників Ленінграду. Людина, що не признавала осо-

бистого життя, надзвичайно працююча. Півтора року був секретарем Бюро комуністичних гуртків військових галицьких частин 45 радянської дивізії. З військом не мав нічого спільного постільки, поскільки не примушували його до цього умовини. Як знаменитий бесідник, вибрався з ватагою Мельничука і Шеремети до Галичини в характері політичного робітника, бо на військовій стратегії, тим більше на партизанській боротьбі дуже мало розумівся.

Життя Мельничука й Шеремети подаємо за адвокатами др. В. Старосольським і др. В. Бараном, що обороняли присуджених і годину перед їхньою смертю списали з ними короткі біографії.

Степан Мельничук.

Степан Мельничук уродився 19 грудня 1898 р. в П'ядиках, повіт Коломия, Сх. Галичина, син залізничного сторожа. До гімназії ходив у Коломиї й Львові, матуру здав 1916 року в Відні. Від листопада 1916 р. до червня 1917 р. був на фронті під Кирлибабою на Буковині. В листопаді 1918 р. визначився в вуличних боях з поляками у Львові, потім безперестанно був на фронті проти поляків, як помічник командира скорострільної сотні. При другому відступі галицької армії за Збруч 1919 р. визначився в боях під Бережанами і Товстим. В гал. армії був чотарем. По переході галармії до більшовиків в січні 1920 р. відбував боєву службу в 1-му полку Червоних Укр. Січ. Стрільців (ЧУСС), як командир скорострільної сотні. Після зради галармії відступив зі своєю частиною за Дніпро, потім прилучився до 44-ої радянської стрілецької дивізії. У великому наступі 1920 р. на Варшаву визначився в боях під Новгород-Волинським і Грубешовом. Цілий час був із Шереметою, аж до травня 1922 р., коли розформовано галицьку червону

військову частину. Тоді поступив на громадську роботу в Бердичеві, як член районної комісії по націоналізації земель. На цьому становищі був до жовтня 1925 р., коли разом з пок. Іваном Цепком і пок. Петром Шереметою вступив до боевого відділу, який дня 22 жовтня 1922 р. під проводом пок. Цепка перейшов Збруч під Кудринцями й дістався на терен Східної Галичини в числі 12 чоловіка. Зловлений під Устечком коло Калішик дня 26 жовтня 1922 р. дістався в руки польської влади, яка дня 1 листопада 1922 р. відставила його до в'язниці окружного суду в Чорткові. Вироком наглого суду в Чорткові з дня 11 листопада 1922 року засуджено його разом з пок. Петром Шереметою на смерть і розстріляно того-ж дня о год. 3. 15 сполудня на підвір'ї в'язниці окружного суду в Чорткові. Помер з піснею Інтернаціоналу на вустах.

Петро Шеремета.

„Селянський син, уродився 22 січня 1897 р. в Пукові, пов. Рогатин. Вчився в бережанській і рогатинській гімназіях, матуру здав в 1916 р. в Станиславові. В 1914 р. вступив, як доброволець, до У.С.С. В тім полку брав участь в боях у Львові і на польському фронті 1918 та 1919 рр. Дня 1 березня 1919 іменованій чотарем У.С.С. По переході за Збруч брав участь в боях проти Денікіна під Уманем. Дня 10 жовтня 1919 р. попав у Денікінський полон, звідки по 10 днях утік. Дня 24 березня 1920 р. разом з 1-шою бригадою У.С.С. вирушив на протипольський фронт під Чуднів на Волині. Підчас відступу червоного війська відступив за Дніпро до Переяслава, де 1 травня 1920 р. іменовано його командиром куреня. Цей курінь прилучено опісля до 44-ої червоної дивізії. В часі наступу радянського війська на Польщу, літом 1920 р., як командир куреня, здобув своїм

курнем Володимир-Волинський і Грубешів та визначився разом з курнем в багатьох битвах, за що одержував часті похвали від начального червоного командування. В часі відвороту радянської армії опинився з курнем в Житомирі. В травні 1921 р курінь прилучено до 402-го галицького червоного полку в 45-й дивізії і 7 червня 1921 р. Шеремета переїхав зі своїм курнем до Умани, в серпні до Сквири, а в вересні 1921 р. до Бердичева, де був курінним командиром 11-го куреня 402-го галицького червоного полку. Як командир куреня стояв залогою з курнем в Самгородку аж до лютого 1922 р. Тоді перейшов з курнем до Бердичева і був там до травня 1922 р., коли цей полк розформовано. По розформуванню полку Шеремета вступив на службу як учитель української мови й літератури до української гімназії в Бердичеві. Там вчив аж до половини жовтня 1922 р., коли то разом із пок. І. Цепком та пок. С. Мельничуком перейшли з боєвою частиною на терен Східної Галичини.

Передсмертні листи.

Характер повстанчої, червоної „дванацятки“ був чисто класовий, робітниче-селянський. Перш усього псевдоніми Мельничука й Шеремети, про які згадується в акті обвинувачення чортківського суду, про які писала теж польська преса і під якими в перших днях виступу оперували Мельничук і Шеремета:

Мельничук звав себе: „Молот“, Шеремета: „Червоний“.

Нижче передаємо уривки передсмертних листів Мельничука і Шеремети, пропускаючи початок, що звернений виключно до поодиноких членів їх сім'ї й для широкого загалу не цікавий.

Лист до товаришів, писаний П. Шереметою і по напи-

санню підписаний теж Мельничуком: „Вам, товариші, ми, йдучи на смерть, посилаємо привіт. На великій дорозі життя не один з Вас міряв широкі шляхи з нами, леліяв ті великі надії, що ми. Йдіть далі, наша смерть нехай Вам буде заохотою.

Хай живуть борці за волю народа.

Хай живе революція!

Петро Шеремета. Степан Мельничук.

Лист Шеремети до рідних (уривок):

... „Я умираю за праве діло, за Вас, дорогі мої, за бідних моїх земляків умираю... За що я вмер? чого я вмер? Вмер за те, що цілю життя мого було і змістом. Я вмер за Вас. Дорога, якою я ішов, була поставлена мені Вами— за Вашу любов, за любов до бідного мого народу кладу голову... Не забувайте, що я вмер,—підста панам нехай жевріє у вас. Будьте друзями бідного. Пан серця не має. Пан живе коштом слабого... Іду від Вас, але мій дух буде витати серед Вас. Не плачте, я Вас прошу, не тужіть, так було треба, так хоче народ, так хоче Велика Революція, а я її вірний син“...

З листа С. Мельничука до рідних:

... „В боротьбі за визволення нашого бідного, нещасного, віками гнобленого народу, я за годину віддам тому народові найдорожчий скарб, який лише може дати людина.

... Пам'ятайте, що я загинув не за свої особисті інтереси, не за те, що я побивався за своїм особистим щастям, а згинув у боротьбі за права того народу, котрий дав мені виховання... Я згину, але ідея, за котру я йшов—не згине. Вона буде далі жити в мільйонах сердець українського працюючого народу. Правда, вороги працюючого

народу будуть відноситись і відносяться до нас, як до злочинців, але я переконаний, що український народ буде благословити наші вчинки... Бажаю Вам дожити часу, коли замість сили зброї запанує сила правди, свободи і справедливості“...

Листи з Радянської України.

При кінці варто познайомитись з листами розстріляних робітничо-селянських героїв, які вони писали до своїх рідних до Галичини ще з України. Треба признати, що дуже цікавими є листи Мельничука. Шеремета не писав майже нічого про свої погляди й переконання. Причина цьому та, що боявся він, чи зрозуміють його рідні, по-друге, з природи це була людина м'яка, лагідна, дуже прив'язана до родинних традицій, вразлива. Він був так само добрим червоним командиром, як і комуністом, але комунізм його, хоч був наскрізь щирий, не був поглиблений. Теорія його не цікавила, на все дивився з точки зору ідейного члена партії, який не сміє зійти з дороги, може кожної хвили вмерти за свої переконання, але вглиблюватись у комуністичну науку в нього не було терпеливості. Знав її загальною і це вистарчало для нього, як для червоноармійця.

Мельничук - навпаки. Це був твердий, залізний характер. З хвилею, як вписався до компартії (березень 1920 р.), почав працювати над собою в кожній вільній хвилині. Читав багато, цікавився політичним життям, поглиблював знання комуністичної ідеї. І в цьому власне та велика різниця між листами Шеремети і Мельничука.

Цікавою є стаття в стінній газеті галичан-червоноармійців з 1921 року, написана Шереметою. Газета зветься: „Ч.У.С.С.“ (Червоні Українські Січові Стрільці), що має такий заголов-

ний напис: „Літ.-політ.-агіт.-гуморист. тижневик Черв. Укр. Стрільців“. Адреса: „по дорозі на Львів“.

Після передовиці йде стаття т. Шеремети п. н. „Голод“.

„Новий страшний голод іде на молоді радянські республіки. Йде і вже почав свою роботу—залізною своєю косою косить змарнілі людські голови, валить додолу й не розбирає. Тне малих, великих хлопченят, тне стрункі постаті дівчат і сивих борід не минає. Голод великий пан. Хто-ж з нас на віку не знайомився з ним?—Ми, діти землі, чорних мозолистих рук, ми його знаємо. Ми бачили його, сего страшного гостя в наших селянських хатах і в сірих ровах стрілецьких, ми знайомі з ним і з тюрем польських, денікінських, румунських.

І от, сей непроханий гість завітав у наші Республіки. На виснажених, знесилених пролетарів України, пролетарів Росії впало і се нещастя.

Немов на глум шуткує доля і до горнила терпінь докидає іще муки голоду. З радістю затерли руки виметені мітлою пролетарської революції чорні круки в черкесках, шликах і погонах. Злудна надія на смуті голодних дітей повернути собі утрачений рай заблискала в них . . . птаство¹⁾ жваво залопотіло крильми і насторожилось летіти аж під добру погоду в вирій. Та не прояснюється. Дружні заклики до взаємної помочи, сильна воля всіх вийти з трудного положення, гомоном понеслася на просторах федерації. З усіх кінців ідуть допомоги. Велика Червона Армія впереді всіх. Вона перша відгукнулася і понесла свої й так худі пайки голодним. Та не лиш Армія, але село й місто несе й жертвує.

¹⁾ Від старости газета в цьому місці витерлась і одного рядка я не можу відчитати. Догадуюсь, що мова йде про „чорних круків за границею“—норогів радвлади. *М. І.*

І меркнуть надії і Юди хилять голови вниз. Неправе їх діло — спекуляція на голоді, щоб дійти до влади, розбивається. Вирею їм не видати.

Пролетаріят, який три роки несе тягарі Революції, і сей раз докаже, що марні надії їх. Він переможе і на фронті голоду, як переміг на других фронтах. Запорука в тім — свідомість пролетарських мас і пролетарська дисципліна. Вільний союз пролетарів цілого світу допоможе голодним своїм братам і дасть вийти побідно кузні Світової Революції, Республікам Росії й України.

Хай живе нерозривний союз пролетарів усього світу.

II. Ш(еремета)“.

Уривки з листа до сестри в Галичині і до рідних:

...„Вчися, Дорочко, а як скінчиш школу, навідаєш мене, приїдеш і глянеш на Україну“... (лист до сестри з Бердичева 17 травня 1922 р.).

...„Я здоров, поводитьься дуже добре. Тимчасово перебувати буду в Києві, куди їду по моїм службовим обов'язкам. На Україні того року гарні жнива. Люди починають жати, урожай заповідається гарний... Новин ніяких зі мною не траплялося. Всі новини тутейшого життя Вам не цікаві, тому писать про них не буду“... (з листа до родичів, 14. V 1922 р., з Бердичева).

...„Сейчас на Україні гарний врожай, то й голодних не буде. Вже й сейчас положення поправилось і люди не голодують. Дорога Доро! Справді, якби Ти їхала в Київ, заїдь в Бердичів до нас, ми радо тебе приймемо. А я — не скоро буду у Вас... Я учителюю, вчу українську й німецьку мову в укр. гімназії... Як будеш писать, опиши мені життя в селі, культурно-просвітне. На Україні воно йде скорим темпом. Жити тут добре, хоч край аж тепер, після війни, відживає“... (з листа до рідних 18/VII 1922 р. з Бердичева).

З листа до мене в Київ:

Бердичів, 7 травня 1922 р.

...„Мельничук дуже жалів, що не бачився з Тобою, як Ти був в Бердичеві. Можливо, що приїде він незабаром в Київ. Повітпарком пропонує йому йти на агрономію, але він поки-що отягається.

Дякую тобі за книжки, які одержав я сьогодні. Особливо за українську історію літератури. Я все ще в гімназії, але, як бачу, це не моя робота. Хочеться простору, боїв, небезпек... Знаєш, таки жаль, що галицькі комуністи сидять тут. Їх треба в Галичині, там їх дійсна робота. А то зробили мене вчителем, а Степана членом мандрівної комісії й—киснемо. Ніби це наша робота? Вона потрібна, але в галицькому підпіллі принесла-б ліпші успіхи“...

Незвичайно цікаві листи Мельничука, особливо до його рідних в Галичину. З них пізнати цілого Мельничука.

Уривок з листа до швагра Василя Чередарчука, вчителя гімназії в Коломиї:

Бердичів, 15/ХІІ 1921 р.

...„Сьогодні я одержав з дому лист і хочу написати Тобі кілька слів... В листі пишуть мені, що всі здорові, а під листом підписуються тато й мама, між тим коли я вже довідався, що мама моя померла в березні 1920 р. Не знаю, чому мене в той спосіб хочуть обманювати. Розуміється, вістка про смерть матери мене сильно вразила, але я, як матеріяліст, маю ще настільки розуму і сили духа, щоб її пережити“...

З листа до сестри Марії, Анни, брата Ярослава й Миколи:

Бердичів, 15/ХІІ 1921 р.

...„Дороженькі! Я за тих три роки пережив дуже, дуже багато. Я пізнав світ, пізнав різницю, пізнав нові правди...

...Коли я приїду до Вас, цього я не можу напевно ска-

зати, але думаю, що приїду до Вас з дуже гарним дарунком. Що це за дарунок, це все довідаєтеся, як приїду“...

Очевидно, т. Мельничук під „дарунком“ розумів визволення Галичини від польських панів.

Та найбільш характерним є лист писаний до сестри Марії, датований 16.VI 1922 р.

„Найдорожча Марійко!

Щирий привіт Тобі із далекої Радянської України. З тої України, про котру ми колись ще малими мріяли. Та чи сподівались ми тому вісім років, що Україна без хлопа і пана, про яку писав Шевченко, стане доконаним фактом? Правда, ми мали надію, що Україна буде, но яка вона буде, сего ми не знали. Ми мріяли про Україну з гетьманами, козаками, з синіми та червоними жупанами. Ми мріяли про її славне минуле. І були такі наївні, що хотіли повернути хід історії взад або принайменше остановити її. Ми наївно хвалили усе старе, захоплювались ним, нарікали на сучасність, а про будучність навіть і не думали. Ми не розуміли того, що минуле ніколи не вертається, що розвій людства йде непереможним ходом вперед й що історію творять не люди, не ідеї, до яких люди стремлять, а економічні відносини. До визвольної боротьби українського народу ми ніколи не підходили з наукової точки погляду. Ми хотіли вільної України, но як до неї дійти, якими шляхами і як вона має виглядати, ми не знали, й не могли знати, бо ніхто нам цього не сказав. Нас впевняли наші вчителі і попи, що капіталістичний лад з його несправедливим поділом багатств, з його приватною власністю і найомною працею і релігією є сталий і незмінний і що инший лад неможливий.

Велика Соціяльна Революція 1917 р. в Росії й на Україні перевернула догори корінням стару царську імперію. На розвалинах старого, гнилого капіталістичного ладу виросла

пишна квітка—Радянська Україна. Чотири роки люта хуртовина не давала тій квітці свobodно розвиватись. Вороги старались її знищити, оклеветати, обкидати болотом. Та це їм не допомгло. Чудова квітка—Радянська Україна перебула люту хуртовину, а вороги її згинули, як роса на сонці, й український робітник та селянин дістали змогу сповнити заповіт Шевченка. Порвавши кайдани і окропивши волю кров'ю своїх експлоататорів, вони почали будувати Україну без хлопа і без пана. Правда, не цілій Україні судилось скинути своїх тиранів. Наша Галичина ще дальше стогне під шляхетським ярмом. Та початок до її визволення вже зроблений. Революція в Росії й на Україні, це лиш початок Великої Світової Революції. Капіталістичний лад доживає свою последню годину. Подує зі сходу вітер і селяни та робітники Галичини стануть господарями на своїй „не своїй“ землі та почнуть будувати нове життя на нових соціяльних основах.

Гіркий досвід 10-тих і 20-тих років отворив мені очі. Переворот в падолисті 1918 р. не дав селянам Галичини того, чого вони сподівались. Вся користь з перевороту дісталась нашим галапасливим політикам, котрі провалившись зі своєю політикою в Галичині й на Україні, оставили нашу голу, босу і хвору армію на Україні, а самі удрали за границю і чекають там, аж станесь чудо й Антанта віддасть їм власть над галицькими селянами й робітниками. Ми, Галичани-емігранти на Україні, це дуже ясно бачимо. Але ви що живете цілий час в Галичині, не бачите ясно намірів наших політиків. Ви засліплені національною боротьбою з поляками, вірите їм. Ми, Галичани-емігранти, пізнали вже всю підлість та шахрайство наших галицьких проводирів 1919 р. і куємо тут, на Україні, проти них зброю. Як-би там політичні відносини в Галичині не зложилися, горожанська війна у нас неминуча. І на це треба бути готовим.

Найдорожча Марійко! В кількох словах я висловив Тобі свої політичні погляди. Не знаю, яку еволюцію в політичних поглядах пройшла Ти за послідні роки, но все-таки я думаю, що ти менше брала участі в політичній життю, менше ним інтересувалась, і тому думаю, що мій лист Тебе в першій хвилі здивує. Я певний, що Ти і взагалі всі наші думали про мене зовсім инакше. Розуміється, я не хочу нікому накидати своїх поглядів і жадати, щоб хтось думав так само, як і я. Но хотів-би ближче пізнати Твої погляди і взагалі погляди галицької інтелігенції на теперішній, стан речей. Якого виходу шукає галицька інтелігенція з теперішнього політичного положення? Чи все ще вона орієнтується на Захід? Чи все ще стоїть на службі в політичних спекулянтів в роді Петрушевича і Петлюри? Які твої погляди на революцію в Росії й на Україні? Як ти представляєш собі Радянську владу?

Ось на такі питання, оскільки це не справить трудности, відповідж мені. Хотів-би я більше поділитись з тобою своїми поглядами, бо на листі все одно не можна всього сказати, бо не стало-б паперу. Але я думаю, що скоро вдасться мені приїхати на кілька днів додому і тоді поговоримо багато-багато“...

В листі з 16 червня 1922 до батька Мельничук між иншим пише:

... „За працею й наукою час проходить мені скоро і я навіть не помічаю, що скоро вже четвертий рік, як я покинув Галичииу. Хотілось-би поділитись з Вами своїми вражіннями. Я маю повну надію, що скоро прийде та хвиля. Як тільки мені вдасться, то приїду на якийсь час в Галичину. Думаю, що коли добре піде справа, то це може статись через кілька місяців, в кожному разі я думаю, що до зими загощу до Вас“...

З цього листа т. Мельничук не покидає впевнювати рідних, що Він приїде до них. Видко, план повстанчої ватаги назрівав у нього ще з початком 1922 р., бо про це говорив він мені, правда, дуже загальною, підчас нашої зустрічі в січні 1922 р. в Києві.

В листі до рідних з 25 серпня 1922 р. пише:

... „З Галичини доводять до нас глухі чутки про деякі зміни в польській політиці зглядом Східної Галичини. Цікаво було-б нам знати, яку позицію займуть українські партії на случай виборів в сойм? Чи збойкотують вибори, чи приймуть в них участь? Ми тут тим дуже цікавись і з великим напруженням слідим за розвитком подій в Галичині. Тому будьте добрі, коли не зможете самі мені це написати, то попросіть Василя або Марійку...

... В письмах опишуйте... різні новости з громадського, культурного та політичного життя в Галичині, так щоб я, прочитавши Ваші письма, міг уявити собі картину теперішньої Галичини“...

А ось характерні уривки з листів Мельничука до односельчанина і товариша по полку Івана Ткачука в Катеринославі:

Умань, 30 червня 1921 р.

... „Одна лишень біда, що тужать наші галичани за Галичиною... Але помимо того всего, дух у них є і як-би прийшло йти на Галичину, то кожний рвався-б до бою зі шляхтою Віра в нашу кінцеву побіду ані на хвилину не пригасла і ми певні, що червоні прапори скоро замають на Високім замку ¹⁾ та на верхах Карпат“...

¹⁾ Високій Замок у Львові. М. І.

З другого листа:

Самгородок, 13 жовтня 1921 р

... „Живем надією на скору революцію на Заході й в Галичині, і та надія нас піддержує“.

З третього листа:

Бердичів, 16 червня 1922 р.

... „Прошу тебе, пиши частіше. Кожне твоє слово додає мені більше сили і витривалости в нашій великій боротьбі за комунізм“...

З четвертого листа:

Бердичів, 3 вересня 1922 р.

... „Недавно одержав я листа з дому. Знову та сама історія, що й перший раз. Крім того, що я найдорожчий і наймиліший синок і братик, я нічого конкретного не довідався... На мій погляд, нам всім галичанам-комуністам давно вже треба було піти організовано в підпілля в Галичину. Сидячи тут, на Радянській Україні, ми ані трохи не зменшили страждань галицького робітництва та селянства. Хоч ми інтернаціоналісти, і для нас все одно, де ми будемо працювати, однак річ ясна, що для революції ми можемо принести найбільше користи тільки в Галичині. І тому, коли ми стремимо до того, щоб дати як-найбільше своїх зусиль Революції, то ми повинні піти на підпільну роботу в Галичину“ ...

Закінчення.

Після великих революційних подій на Радянській Україні - історія повстанчої червоної „дванацятки“ може видаватись нічим надзвичайним. На Україні загинули сотні, а то й тисячі таких дванацяток. Але для Західної України ця невеличка група смільчаків, а особливо геройська смерть її про-

відників, мала велике значіння. Це був початок революційної традиції, якої досі в Галичині майже не було.

Сама дванацятка не встигла багато зробити за час свого перебування в Галичині, хоч за тих кілька днів навела чималий переполох на польську адміністрацію й значила свій слід панською кров'ю, а темними осінніми ночами освічували їм дорогу палаючі панські економії.

Докладної історії цієї ватаги досі ще немає, тож хай хоч цих кілька цікавіших фактів з життя її провідників, що досі не були ще опубліковані, залишаться матеріялом до історії новшого революційного руху Західної України.

ЗМІСТ

Передмова	5
---------------------	---

ПОЕЗІЯ

Атаманюк Василь	
До Галичини	11
І може б думка не летіла	12
Давно із дому я пішов	13
На кордоні	15
Минуло літо	16
Пісня	18
Коломийка	19
Інваліди	20
Бабій Олесь	
Могила Довбуша	25
Галицька ідилія	26
Гуцульський курінь	28
Бобинський Василь	
Чернозем I	29
II	29
III	30
Гадзінський Володимир	
1926	31
Я-б так хотів хоч раз	32
Загул Дмитро	
З-за буйних річок	34
Моя сердечна Україно	35
Дитирамб весні	37
Сонце і серце	38
На селі	39

Ірчан М.	
Американське місто	41
Кічура Мелетій	
Відблиски криці: I. Стрільче, гей, стрільче	43
II. Як шпур із клочча	44
III. Черкес і гуцул	45
Скалки: I. Ех, Україно ти моя	46
II. В Паризькому шантані	48
Кіїв: I. Дзвони	50
II. Задзвонили Лаврські дзвони	51
Анданте: I. Мефісто	52
II. Як корчиться земля	52
III. „Європа“	53
Малицький Хведір	
Липневий день	54
В косовицю	55
Матері на Холмщину	55
Марфієвич Микола	
Мати	58
Туга	59
Скитання	59
Мережаний Юрко	
Моя кантата	60
Павлюк Антін	
Прокляття	61
Інтерновані	61
Тарновський Микола	
„На кресах“. I	63
II	64
Галицька пісня	65
Протест-резолуція	65
На переломі	66
Турчанська Лариса	
Як зашумлять мені	68
На галицьких полях	69
Товарищі	70
Пісня	71

Фальківський Дмитро	
Мої далекі рідні села	72
І як зійде кривий молодик	73
Стою на березі крутому	76

ХУДОЖНЯ ПРОЗА

Бабій Олесь	
За землю	79
Гжицький Володимир	
Вовки	93
Козоріс Михайло	
Дві сили	103
То був злодій	109
Ірчан М. †	
Батько	120
Змовники	134
Будай Л.	
За людське право	144
Козланюк Петро	
В селі	155
Ткачук Іван	
На панській лану	165
Бедзик Дмитро	
Помилка. Драм-етюд	170

СТАТТІ

Рудик Дмитро	
Їх шлях (Молодомузці)	183
Атаманюк Василь	
Сучасна галицька література	215
Загул Дмитро	
Подарунок Буковині. (Пам'яті В. Кобилянського)	237
Канюк Сергій	
Буковина під Румунією	254
Струхманчук Яків	
Серед орієнтацій. (Зі спогадів про галармію 1919—20 р.р.)	266
Ірчан М.	
Червона повстанча дванадцятка	303

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

НОВІШІ ВИДАННЯ

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО

Вапліте.—Альманах перший. Стор. 385	3 крб. — к.
Васильченко С.—Повна збірка творів. Том I. Видання 2-е, без змін. Стор. 312	1 „ 30 „
Васильченко С.—Повна збірка творів. Том II. Стор. 375	1 „ 75 „
Вовчок М.—Твори. За редакцією і з критично- біографічною розвідкою О. Дорошкевича. Том I. Стор. 363	1 „ 35 „
Вовчок М.—Твори. Том II. Стор. 383	1 „ 75 „
Вовчок М.—Твори. Том III. Стор. 357	1 „ 35 „
Грінченко Б.—Під тихими вербами. Повість. Стор. 269	1 „ 25 „
Досвітній О.—Тюнгуй. Новели з життя китай- ського народу. Видання друге. Стор. 139 .	1 „ 30 „
Журлива О.—Металом горно. Збірка поезій. Стор. 127	— „ 90 „
Ібаньєс Б.—Валенсійські оповідання. Переклад з еспанської В. Самійленка. Стор. 273 . . .	— „ 50 „
Ібаньєс Б.—Хатина. Переклад з еспанської В. Самійленка. Стор. 272	— „ 55 „
Косинка Г.—В житах. Збірка оповідань. Стор. 190	1 „ 45 „
Котляревський І.—Твори. За редакцією, з пе- реднім словом та примітками С. Єфремова. Стор. 365	1 „ 30 „

Поштовий відділ Держвидаву швидко й ретельно надсилає накладною платнею кожен книжку як власного, так і всіх інших видавництв СРСР.

Пересилка й пакування на всі замовлення провадяться за кошт Держвидаву, коли замовлення наперед оплачується готівкою.

Просимо писати чітко на адресу:

Харків, вул. 1-го Травня, № 17, 1-ша книгарня ДВУ.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

НОВІШІ ВИДАННЯ

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО

Коцюбинський М.—Твори. Том III. Редакція й передне слово акад. С. Єфремова. Видання друге. Стор. 265	—крб. 95 к.
(Продаються також твори Коцюбинського, том I.—50 коп., т. II.—50 коп., т. V.—60 к.)	
Любченко А.—Дні юности. Оповідання. Стор. 63	— „ 40 „
Микитенко І.—На сонячних гонах. Збірка оповідань. Стор. 181	— „ 80 „
Нечуй-Левицький І.—Твори. Том I. За редакцією із критичною розвідкою Ю. Меженка. Стор. 381	1 „ 40 „
Рильський М.—Під осінніми зорями. Друга книжка лірики. Вид. II, переробл. Стор. 103 .	— „ 60 „
Рильський М.—Тринадцята весна. Лірики книжка IV. Стор. 69	— „ 50 „
Сосюра В.—Сьогодні. поезії. Стор. 112	1 „ 10 „
Сосюра В.—Тарас Трясило. Роман. Стор. 80 .	1 „ — „
Стефанік В.—Твори. Передмова В. Коряка. Стор. 322	1 „ 50 „
Франко І.—Вибрані твори. Проза. Стор. 327 .	2 „ — „
Франс А.—Повстання анголів. Переклад з французької Є. Касяненка. Стор. 300	2 „ — „
Шевченко Т.—Поезії (Кобзар). Видання II, стереотипне. Зредагували та примітки додали І. Айзеншток та М. Плевако. Стор. 443 . .	2 „ — „

Поштовий відділ Держвидавву швидко й ретельно надсилає накладною платнею кожну книжку як власного, так і всіх інших видавництв СРСР.

Пересилка й пакування на всі замовлення провадяться за коштів Держвидавву, коли замовлення наперед оплачується готівкою.

Просимо писати чітко на адресу:

Харків, вул. 1-го Травня, № 17, 1-ша книгарня ДВУ.

300-3

80

24

РЛ
№ 1179

Кол. С. 9